

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

LXX. évfolyam 2024/3–4.

PALÓCFÖLD 70

.....

NAGY PÁL 90

.....

HOLOKAUSZT 80

.....

BALASSI 470–430

.....

SZÉPIRODALOM 2024

PALÓCFÖLD

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

LXX. évfolyam, 2024/3–4.

A KÉPEK MAJD SZERETNI FOGNAK

Valahol olvastam, hogy egyszer, amikor a magyar jazz kiválóságai éppen azon vitatkoztak, hogy ki a legjobb jazzgitáros a világon, és az akusztikus hangszeren játszókat vegyék-e külön vagy sem, de ha igen, akkor az acélhúros hangszert meg kell különböztetni a damilostól – szóval, a vita tetőpontján felállt Babos Gyula, és azt mondta: Én vagyok a világon a legjobb Babos Gyula!

Valahogy így vagyok én a fotózással, mert ebben a bonmot-ban szerintem nincs semmi nagyképszerűség, pont arról szól, ami a lényeg: amit te tudsz a hangszereddel, kameráddal, festőecsetteddel, azt jó eséllyel *ugyanúgy* nem tudja más. A helyen, amelyet magányosan bejársz, miközben várod a fények finom derítését, és – ha szerencséd van – az együttállások egy szép kompozíciót vetítenek eléd, akkor ott lesz egy kép, amely csak a tiéd – és azt már senki nem veheti el tőled. Nyilván vannak ellenpéldák, ha a labdarúgó-világbajnokság döntőjében százhuszonkét akkreditált fotós dolgozik, akkor valószínűleg akad majd egy közöttük, aki a legsikeresebben kapja el az egyébként megismételhetetlen, legfontosabb pillanatot. Más kérdés, hogy ez mennyire szakma és mennyire művészet.

A fotózás másik oldalán vannak azok a mesterek, akik különböző archaikus eljárásokkal, például dagerrotípiával dolgoznak, esetenként 100 évesnél régebbi, fából készült camera obscurát használva. A hosszú expozíciós idő, ami akár órákban is mérhető, mozdulatlan kompozíciót feltételez, és a kép egyetlen példányban készül. Megint másoknál a fényképezőgép csak egy eszköz, valójában fotóalapú képzőművészetet művelnek. Kurátorok, koncepciók, portfóliók, diplomamunkák, akár évekig tartó projektek szabják meg a tevékenységüket. A legismertebb és legnépszerűbb képek a sajtófotók közül kerülnek ki, sorolom a legfontosabb kategóriákat, úgy, mint: *Hír- és eseményfotó, Képriport, Mindennapi élet, Emberábrázolás, Portré, Művészet, Sport, Természet és tudomány, Társadalomábrázolás, dokumentarista fotográfia.*

Az ebben a számban található fotográfiák döntő többsége álló formátumú, alkalmazkodva a folyóirat szerkesztési koncepciójához. Ugyanakkor a két szemmel látó ember térérzékeléséhez a fekvő képkivágás áll közelebb, a naponta milliárdszámra készülő fotók többsége is ilyen. Az, hogy mára mindenki fotós lett, közhely, ugyanakkor sokak számára csak pótcselekvést jelent ez a tevékenység. Ráadásul a tudatosan komponált képek aránya fordítottan arányos a mennyiséggel.

PALÓCFÖLD 70

■ KÖSZÖNTÉS ■

TÓZSÉR ÁRPÁD: Ősrobbanás	5
MOHAI V. LAJOS: Dal a <i>Palócföld</i> ünnepére	6
SZAUER ÁGOSTON: Rögzítés	7
SZAUER DÁNIEL: Rögzítés 2.0	7
JENEI GYULA: Palócföld	8
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Személyes ügyem a <i>Palócföld</i>	10
GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ: A <i>Palócföld</i> szellemi erőtere 2016 és 2022 között	14

■ EMLÉKEZET ■

BARÁTHI OTTÓ: 70 éves a <i>Palócföld</i> folyóirat; In memoriam dr. Fancsik János	17
SULYOK LÁSZLÓ: „Számomra nincs már szerelem...”	29
AVAR JUDIT: A nagyság átka	39
G. TORONYI JUDIT: Nagy Iván naplója	41
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Mikszáth Jókai szobrát faragja	47

■ TUDOMÁNY ■

TÓTH PÉTER: A palóc nyelvjárások a 19. századi osztályozásokban	53
SZOLNOKI TAMÁS – TÓTH KRISZTIÁN: Kincsek a Karancsról	64

■ HÉTKÖZNAP ■

PÁSZTOR ÉVA: Szép magyar palócságunk	67
NAGY ZSÓFIA: Palóc konyha – avagy: mit ettek a jó palócok?	73
TAKÁCS ÉVA: A legdrágább szén	75
KOCSIS KLÁRA: Anno	77
CSONGRÁDY BÉLA: Szubjektív hely- és honismeret	79
PRAZNOVSZKY MIKLÓS FERENC: Ólomszínű álom	83

■ VALLOMÁS ■

SZABÓ ANDREA ESZTER: Mi tesz egy várost várossá?	87
GY. SZABÓ ANDRÁS: A koronázóváros	94
WINKLER MÁRTA: Gyerekkorom Pásztója	99
BODNÁR ILDIKÓ: Találkozásaim Palócfölddel és a <i>Palócföld</i> del	103
FRICSKA ÉVA: Nagypám, a költő	112

NAGY PÁL 90

HANDÓ PÉTER: 90 (képvers).....	119
KOVÁCS BODOR SÁNDOR: Epilógus.....	120
FABIÁN LÁSZLÓ: Egy eszmerendszer agóniájában	123
SÓRÉS ZSOLT: Journal d'outré-temps (Az időn kívüli napló).....	126
TAR FERENC: Egy ember élete.....	130
NAGY PÁL: Az öregségről.....	133

HOLOKAUSZT 80

ZÁVADA PÁL: „Igyekszünk járni a szánkat”. HORVÁTH DÁNIEL interjúja.....	141
SZABÓ KITTI VIKTÓRIA: Holokausztirodalom a középiskolában.....	151

BALASSI 470 – 430

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA: Másfél száz esztendeje került elő a régi magyar irodalom elrejtett kincse	165
LŐCSEI PÉTER: Kettős arcképek – huszadik századi költők versei Balassiról	167
KAZINCZKI DÓRA, KOLLER ADÉL ANTÓNIA, MÁLICS VIKTÓRIA Balassi Bálint költészetének tanítása a harmadik évezredben – három tanárjelölt szemével	184
A Balassi Bálint Asztaltársaság hírei (KARAFFA GYULA).....	193

SZÉPIRODALOM 2024

GÖMÖRI GYÖRGY: Soknyelvű életem (emlékiratészlet).....	197
PETRŐCZI ÉVA: Cromeri képem; Egy régi fénykép válasza (versek)	200
HLAVACSKA TAMÁS: Szellemjárás Bodokon (novella).....	202
MÓRA REGINA: A rend; Csongor vagyok (prózaszövegek)	210
ZSIBÓI GERGELY: Csillagkép; Szarvasvadász (versek).....	215
HANDÓ PÉTER: Lidércszállítás (novella)	217
KARAFFA GYULA: Nyugtat (vers).....	221
BRUNDA GUSZTÁV: Levél a Zambézitől (novella).....	222
Szerkesztői jegyzet (F. B.).....	228
A képek jegyzéke	230
Szerzőink.....	233

Palócföld

70

ŐSROBBANÁS

A Palócföld és a palóc föld köszöntése

Gyermekkoromban a rég templomtalán, de még ma is Templomoldalnak nevezett dombot gyakran megmásztam: az apám szemet égetett a feneki erdőben, s néha én vittem neki az ebédet. Akár a hibátlan héjú, szabályosan domborodó házi kenyeret a kés, úgy szelte ketté a dombot a derekán futó gyalogút. Mezít-láb járni e gyalogúton, e prenatalis Taón, maga volt a magáról mit sem tudó boldogság. Boldogabbak, mert öntudatlanabbak nálam csak az út fölé hajló somfaágak fehér virágai s a rajtuk billegő s őket a virágoktól alig megkülönböztethető lepkék lehetnek. A domb túloldalán Fenek völgyének titokzatos, sárga vizű tavai vártak rám. Öregeink szerint a víz a tavakba potyogó csillagoktól volt oly sárga. Egyszer, felnőttként, egész éjszakát töltöttem a tavaknál, lestem a beléjük hulló csillagokat. Svalóban úgy tűnt, tükreikben a csillagok, a színre bontott ég s a kvantumkémia újra és újra megrendezik az ősröbbanás színjátékát.

MOHAI V. LAJOS

DAL A PALÓCFÖLD ÜNNEPÉRE

Nem hull hamvába hetven év,
dagad palócok kebelén,
amit e táj a földnek ad –
ki verslábát vet, úgy arat.

A Karancs alján író had
bökázik, trappol minden nap,
nyomdában a betűsorok
festéket isznak minden nap.

Papírhátú asztallapok –
költőket szülnek a dalok,
hetven éve gyűlik a vers,
a véget-nem-érő tekercs.

E föld Musák ismerőse,
Mikszáth jó palócok *fője*,
Jókai után szabadon
a ködlovagot előzte.

A Pegazus fölnyergelve –

Ide vezet az összes út,
posta út és gyalogos út,
ki verslábán jön, fölkacag,
ha talpába tüske akad.

Völgykatlanban tetősorok,
Tarján hosszú toronyoszlop,
Gyarmaton a tüzes ima
a *Civitas Fortissima*.

Palócföldben jó a szüret
ezer verse biztos tünet,
a prózája hűsítő kő,
bírja szusszal sok esztendő.

Karancs alján író had,
minden alkotás szabad,
hetven éve szeme fénye,
ki *Palócföldet* lapozgat.

SZAUER ÁGOSTON

RÖGZÍTÉS

A 70 éves Palócföldnek

A szó alá betűk,
alájuk kő, agyag,
így lesz a pillanat
megőrzött tárgy, anyag.

A szó alá betűk,
betűk alá papír,
a végtelen kísért,
a kéz, a toll ha ír.

A szó alá betűk,
türelmes könyvlapok,
a roston, vízjelen
a szellem átragyog.

SZAUER DÁNIEL

RÖGZÍTÉS 2.0

A szó alá betűk,
méret meg szín, alak.
Mentés. A felhőben
megannyi jel marad.

A szó alá betűk
és tarka weblapok,
helyet találnak ott
sorok meg versszakok.

A szó alá betűk,
alájuk tompa fény –
az éterben kering
egy újabb költemény.

PALÓCFÖLD

hogy hát akkor írni kéne egy verset a palócföld hetvenedik születésnapjára, olvasom a szerkesztő úr íméljét, és gyorsan megfontolom a kérést, illetve nem is gyorsan, inkább tétovázva, mert annyi dolgom lenne, csak nem haladok velük, nem tudom eldönteni, melyikbe kezdjek, és lusta is vagyok (e két állítás között lehet némi összefüggés), egyébként tombol a kánikula, veszélyes már az én koromban bármit csinálni ilyenkor, viszont olyan kedvesen kér a drága szerkesztő, hogy nem mondhatok rögtön nemet, és ez is kockázatos, mert azt jelenti, hogy bizonytalankodom, nem tudok dönteni, vagyis nemet mondani, talán udvariasságból, ám elképzelhető, hogy hízeleg a felkérés, és meg akarom mutatni, tudok én írni bármiről, még a palócföldről is. ez egy folyóirat, és nyolc évvel idősebb nálam, a bátyám lehetne. ám nem szabad eltekinteni a szó másik jelentésétől, ami tájat, nyelvjárási, néprajzi egységet jelöl, hisz előbbi benne foglaltatik utóbbiban, egyik nélkül nincs a másik, emez nélkül amaz. hazudhatnám, hogy lelkes híve vagyok a palócföldnek, de ebből annyi igaz csak, hogy néha kezembe kerül a lap, s el is olvasok belőle ezt-azt, ám ettől még nem ismerem eléggé, ahogy a vidéket sem, amit a szó jelöl. az megvan, hogy madách és mikszáth felségterülete, beugranak helységnevek, mégis inkább rákeresek térképen. nagyjából ott van, ahol tudtam is, de térkép sokféle létezik, és úgy látom, akad, ami szűkebben, másiak tágabban értelmezik a kiterjedését. mondjuk, megye- vagy birtokhatárnál fontos, hogy egyértelműen legyen kijelölve, ám amikor olyan képlékeny fogalmakra hagyatkozunk, mint tájnyelv, népviselet, társadalomszerkezet, akkor néhány falut vagy akár félmegyét is arrébb csúsztat a ceruza. egyébként ha azt hallom, palócföld, nekem tímár zsófi jut eszembe, bede anna, szegény szűcs pali, s persze mauks ilona, fráter erzsébet

és szonthagh pál is. meg a palóclevés, a tócsni, a fenyvesek és egyéb közhelyek, amelyek nem is közhelyek, illetve csak itt azok, egy prózaversben, mert ha a valóságban élénk tesznek egy káposztás vagy juhtúrós tócsnit, utóbbit némi apróra kockázott, húsos sült szalonnával, akkor az maga a harapható valóság, és a valóság az költészet (a költészet pedig valóság), akkor is, ha közhelyes. igaz, ugyanaz a valóságdarab, ugyanaz a közhely sokféleképpen interpretálható. a sült szalonna recepciója például függ az étkező-értelmező származásától (népi vagy urbánus), nemétől, baráti körétől, korától, s még attól is, hogy az illető koleszterindiétán van-e pillanatnyilag vagy végérvényesen. szóval a sült szalonnáról sem lenne egyszerű úgy írni, hogy mindenkinek, vagy legalább a többségnek tessen, nemhogy a palócföldről, amelyről elsőre azt sem tudja az ember, hogy tájegység vagy folyóirat, de a szöveggörnyezet segít, tudniillik a hetvenévest kellene köszönteni, amelyről tudjuk, benne foglaltatik a másikban, a másik palócföldben, és másik nélkül nincs egyik, amaz nélkül emez. ám gyanús, hogy a szerkesztő úr nem tócsnis, koleszterines szöveget vár, hanem valami fennköltebbet, amiben a betűket, a szavakat ünneplem, meg a gondolatokat és magasztos érzéseket, amelyek rendre helyet kapnak a palócföld hasábjain (is), hogy inkább a tollról és papírról (klaviatúráról és képernyőről) zengedezzek gyönyörűket, amik mégiscsak munkaeszközei lennének az egyre bizonytalanabb egzisztenciájú, széplelkű tollforgatóknak, akik persze csak az írásaikban széplelkűek, egyébként csetlenek-botlanak a világban, s ugyanúgy kapzsik és balekok, okosak és buták, életerősek és nyavalyások, mellveregetőn gyávák és kompromisszumkézsékek vagy épp-képtelenek, ugyanúgy várják a jó szót és az ordót, ahogy bárki más. ám ha az irodalom, akár a (próza)versek a valóságról (is) szólnak, akkor azokban helyük lehet a palóc ételeknek, mint a káposztás vagy juhtúrós tócsni, hiszen ezek mégiscsak a valóság részei; más kérdés, ki hogyan viszonyul hozzájuk a családi hagyomány, a nemi szerep, az iskolázottság, a hangulat, a sznobéria, az ízlés függvényében.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

SZEMÉLYES ÜGYEM A PALÓCFÖLD

„Mert aki azt az élvezetet nem ismeri, amit egy lap megcsinálása okoz, az nem élt e gyönyörök völgyében.”

(Mikszáth Kálmán)

Lehetne ugyan úgy érteni, hogy maga a palócok földje, hiszen ennek vagyok szülőtte, ha nem is eredeti, van bennem ötven rész alföldi meg ötven rész felvidéki, de most maga a folyóirat a személyes ügy. És ez sem úgy, hogy magam 1968-tól vagyok a szerzője, rovatvezetője, főszerkesztője, mikor mi. (Ezt a testvéröcsém tudná megmondani, hányszor is volt szerepem a lapban, ő a folyóirat nagy adathalásza.)

Hanem hát hogyan kell érteni, kérdezhetné az olvasó ennyi tagadást látva, hallva. Hát úgy, hogy nekem a folyóirat nógrádi szerzői azok, akik személyes lét-élményemmé tették a nógrádiságot. Olyan szellemiségűek, akiknek direkt és indirekt jelenléte messze túlmutatott a *Palócföld* létén, túl a megye szellemi kerekein, nyugodtan mondhatom, a magyar kultúrához való viszonyom meghatározói lettek s azok ma is.

Eljátszottam a gondolattal, hogy sorra veszem a lap összes szereplőjét, kimondottan csak a nógrádiakat, s próbálom rendezni velük az emlékeimet és kötődéseimet a pályájukhoz, ismereteimet életükről, műveikről. Éppen ezt írtam a füledt augusztusi estén, amikor hallottam a hírt (az öcsémtől, ki mástól), hogy meghalt Fancsik János doktor, gyermekkorom óta a legendává váló gyógyító orvos megtestesítője. Szenvedélyes nógrádi volt, az orvosok általában igen szenvedélyesen ragaszkodnak (ragaszkodtak?) ahhoz tájhoz, amelyben hivatásukat gyakorolják. Fancsik főorvos a test gyógyítása után a lélek ápolója lett, példátlan erővel figyelt mindenre, ami körülötte a szellemre veszélyt jelentett, aktivitása ezek orvoslása érdekében nem ismert határokat, s ezeknek jó fóruma lett a lap is.

Ez a gyászos esemény ébresztett rá elképzelésem lehetetlenségére. Talán majd egy nógrádi életrajzi lexikon megoldja ezt (erre bátorítom szorgalmas testvéremet), de abban majd a nevek mellől biztosan hiányzik a személyesség szép története. Így hát mégiscsak elkezdtem böngészni a lap hasábjain, de olyan nagyon nem kellett dolgoznom vele, hiszen mindenki a fejében volt, ha csak egy sornyi emlék szintjén is.

Mondjuk, Nyéki Lajos, aki balassagyarmati lévén, érthetően Madáchcsal foglalkozott 1954-ben az első számban. S akit elvitt a sors Párizsig, ahol aztán többször is találkoztam vele, s aki a Sorbonne tanáraként sem feledte, hogy Madách röpítette a tudomány e nagyon magas helyszínére. Sikertelt vele egy kis kötetet is szerkesztetnem. S ha már tanár, micsoda pedagógus-kör rajzolható a lap köré! Herold László, aki tanított a Madách Gimnáziumban engem, s akinek szellemi bűvköre biztos gyűrűt vont körém, s akihez eljutottam aztán egy ízben mint érettségivizsga-elnök. Én, az ő egykori diákja! Micsoda élmény volt! Csík Pál (majdnem Palit írtam, hiszen a magam módján pedagógustársra lettem aztán) szintén a nyelv és az irodalom tudósa; aztán a szokatlan egyéniségű Bugán József, aki diákszínpadra állított engem is, hogy Karinthyt játsszam, s örök olvasmánnyá tette az *Így írtok tít*. S ha színpad, Vertich Józsi bácsi, a kimagaslóan nagy és sikeres acélgyári színjászok rendezője, akit csak kicsit kellett noszogatnom később, hogy ideje lenne már megírnia halhatatlan emlékeit a városról, az Acélgyárról, annak értékeiről.

S Kovács János, aki viszont bennünket a honismeret, azaz a Nógrád-ismeret rejtelmibe avatott be, s miután ötvenhatosságáért megszenvedte a haza szeretetének legfájóbb élményét, olykor könnyes szemmel, de óvatosan beszélt kirándulásaink során erről is.

Ott láttam Bobál Gyula nevét az első számban, aki azután 100 éves koráig – egyedülállóan, az újságírás napi robotosaként – példátlan életművet írt össze, rábízva az időre, hogy az válogasson belőle; s egy kis életszerencsével ezt a mostani évfordulót is megélhette volna.

...és a művészek sora az első számtól... Pataki József, aki rajzaival már akkor a csend erejére figyelmeztetett, miként később Radics Pista Nógrádmegyerből. Ott van persze Czinke Ferenc, akit elkísérhettem élete végéig, Tarjántól Tihanyig, rávéve, hogy illusztráljon majd egy-két könyvet, amelyeket kiadni szándékoztam. Kevesebb tehetséges grafikusa volt ennek a világnak. Mustó János, aki tanárom volt még az általános iskolában, s vad, szenvedélyes mozdulataival és féktelen ecsetkezelésével más világot nyitott meg, s akinek majd megnyithattam kiállításait én később. Iványi Ödön szelídsége, akit egyszer megbántottam úgy, hogy ő nem is tudott róla, máig fájjalom. Lóránt János, aki elhagyja majd a megyét, de addigra megalkotta a számomra legihletettebb Madách-portrét, azt a luciferes bábjátékost. Miként Ifjú Szabó István, aki kilencvenévesen is Ifjú Szabó még, s elkészíti a klasszikussá váló Mikszáth-szobrot Horpácsra, s akinek páratlan Madách–Fráter páros szobra még mindig szabad tér után kiált. (Az apjával, Id. Szabóval jó néhány titkos kupica pálinkát kellett meginnom benzúrfaivi műtermében, gyorsan, amíg be nem lép a felesége.). Réti Zoltán, Farkas András – a nagy balassagyarmati

páros, akik életük végig küzdenek Madách ihlette látomásaikkal. És a zseniális Szujó Zoltán, aki a démonjaival küzdött, amíg fiatalon fel nem adta.

Csak úgy gyűlnek körém az árnyak, csak úgy érzem, mennyi mindent köszönhet ez a táj ezeknek a rendkívüli egyéniségeknek az eltelt hét évtizedben. Mind-egyikük erőteljes egyéniség volt a maga minőségében. Kojnok Nándor robusztus személyisége és harsánysága és könyvtárat teremtő és szervező ereje! Kerekes László, aki létrehozta a nógrádi tacepaót. Horváth István, akivel a sorsunk kerülgette egymást, s aki hitt a polgári világ jövőjében, akár még helyi szinten is.

Belitzky János, a nagy öreg, akinél végzett diákként mint múzeumi teremőr kezdtem a városi múzeumban (a Jankovich-kúriában), s akinek tiszteletére emlékkönyvet szerkeszthettem. Patay Pali bácsi közvetve a kollégám volt, s bár akkor, már balassagyarmati évei után, a Nemzeti Múzeum munkatársa, sokszor hallhattam nógrádi régészeti emlékeiről előadásait. (Ő is túlélte a százat.)

S az íróink! A későn hazahívott Solymár József, aki inkább palóc volt, mint nógrádi, de olyan mikszáthos ízű és minőségű prózát írt, hogy nem győztem biztatni őt a folyamatos folytatásra, s aki olyan nógrádi legendáriumot teremtett, mint Eötvös Károly a Balaton köré. Pál Jóska, akit nagyapja után Laczkóként ismer az irodalomtörténet, s akivel – ő szerkesztő és rovatvezető – a kirohanásig heves vitákat vívtunk a szerkesztőségben az Arany János utcai szobában, Klárika réműletére. (Ő rohant ki, nem én, az ajtón, de öt perc múlva visszatért. Derék jó főszerkesztőnk, Kassi Végh Miklós szeme meg se rebbent, élvezte ezeket.) Pál Jóska megtette, hogy '56-ot idézte meg *Szalmakomisszár* című monodráájának színpadán (Madáchról szólt a darab), de annyira, hogy nem győztük húzni a nyakunkat miatta, de a megyei elnök okosabb volt annál, mintsem hogy ebből ügyet csináljon. (Nem minden káder volt felül táplált s alul művelt.) Szepesi József, aki nem akart roma (akkor még cigánynak hívták) költő lenni, hanem sorsát az emberiség egészében helyezte el, s megtalálta nekünk is, magának is Balázs Jánost, a Cigánydombon élő zsenit.

Jobbágy Károly még az első időkben, akiről jó lenne folyamatosan tudatni, milyen fontos költője a 20. századi magyar irodalomnak. Gerelyes Endre, akit fiatalként (ő aztán nem is lett öreg) a lapban rendszeresen olvashattunk, de már személyesen nem ismertem, csak Baranyi Ferenc (kis ideig főszerkesztőnk) mesélt közös életükről kiadhatatlan (értsd: pajzán) anekdotákat. Csikász István egy igazi kisvárosi jelenség Balassagyarmatról. Univerzális tehetsége és személyisége tesz egy várost egyedivé, ahogyan Mikszáth is megtalálta a maga gyarmati különceit, mondjuk, Stofi bácsi személyében. És a tőlem fiatalabbak, akiket önsorsontó mivoltuk

ragadott el túlon túl korán a lap mellől meg az életből, mint Dukai Nagy Ádám vagy Marschalkó Zsolt.

Vagy Szabó Károly tanár úr szintén Gyarmatról, aki a *Palócföld* hasábjain kezdte felhozni az idő mélyéből a nógrádi gyémántokat. (Hasonló „bányász” volt e téren Csukly László vagy Lakos György, ők is lehetek volna személyes ismerőseim, de „csak” a kortársuk lehettem.) Ki ne hagyjam T. Pataki Lászlót, aki élete szenvedélyévé tette Fráter Erzsébet alakjának felmagasztosítását a lapban is riportjaival, esszéivel, drámáival.

Micsoda remek hét évtizedem volt s van is, mert szívesen írnék ugyan többiek-ről is: Erdős Istvántól Csongrády Bélán és Handó Péteren át Bódi Tóth Elemérig és Ádám Tamásig, de szerencsére ők továbbra is köztünk élő halhatatlanok, és azok is maradnak.

Mindezt valahogy össze kellene fogni mindazokkal, akik nem nógrádiként ugyan, de a kortárs magyar irodalmat, művészetet, tudományt, szociológiát jelentették, s jelen voltak a lap hasábjain s jelen az életemben. Csak így, együttesen visszatekintve látszik igazán a *Palócföld* mindenkori nyitottsága, érzékenysége, figyelme arra, amit akár nógrádi valóságnak vagy magyar valóságnak nevezhetünk, ami egy és ugyanaz.

Nagyon nagy volt ez a Palócföld! Értse most mindenki úgy, ahogyan akarja, vonatkoztasson el attól, amiről a maga területén ellentmondó érzelmei vannak. A történelem valahol mellettünk zajlik, megfoghatatlanul és láthatatlanul, és mi csak apró kísérői vagyunk, a magunk történetének szelíd alakítói. Ki-ki azzal áldoz a históriának, amivel a tehetsége engedi. Hetven évem alatt (1954-ben már magam is részese voltam Salgótarjánban a helyi kultúrának mint gyermek versmondó) a lap köré alkalmanként vagy rendszeresen szervezendők szellemi hatását még igazán nem tudjuk felmérni. Mindehhez idő kell, s miként az írók sem a jelennek, hanem a jövődönnek dolgoznak, úgy a *Palócföld* is a mindenkori jövődönnek készült. Tanúja vagyok!

A PALÓCFÖLD SZELLEMI ERŐTERE 2016 ÉS 2022 KÖZÖTT

Amikor 2016 májusában megbízást kaptam a *Palócföld* főszerkesztői feladataira, még ebben az egyre virtualizálódó világban is elsőrendűnek tartottam a nagy múltú folyóirat nyomtatott lapszámainak folyamatos, színvonalas és tartalmas megjelenését, noha egyre inkább megkérdőjelezzük informatizált évszázadunkban a művészet és az életvitel klasszikus formáit. Az olvasói igények egybeestek elképzeléssel: a lapszámokban legyen meghatározó a lokális kultúra szellemi ereje, kerüljenek előtérbe (*erőtérbe*) a *genius loci* képviselő alkotó emberek. Fontosnak tartottam a néprajz, a néplélek megjelenítését a lapban. De mivel az elszigeteltség nem tesz jót egy kultúrközösségnek, ezért az országos irodalmi-kulturális vérkeringésben igyekeztem tartani szellemi közösségünket, illetve fontosnak tartottam nyitni a magyar nyelvterület más részein működő alkotócsoportok, alkotó személyek szellemisége irányába. S bár a lapszámok a – gyéren csörgedező – pénzforrások segítségével folyamatosan, egyre nagyobb (eladott) példányszámban érték el olvasóközönségüket, az online térben is rendszeresen szükséges volt jelen lenni. A lapszámok tartalma az utóbbi évtizedekben könnyen elérhetővé vált, a számok nemcsak a könyvtárak archívumában, de több helyen interneten is elérhetők (az OSZK virtuális folyóirattárában és a kiadó, a BBK oldalán), ezért nem a papíralapú folyóiratszámok bemutatására szánom a limitált karakterszámot, sokkal inkább a *Palócföld* szellemi erőterének kiterjesztéseként is felfogható, a folyóirat szerkesztőségének életében újdonságként jelentkező aktív virtuális környezetről kívánok szót ejteni. A blogoldal, a közösségi platformok (Facebook-, Instagram-oldal) kibővítették a folyóirat szellemi közösségéhez kapcsolódó alkotók megjelenési lehetőségeit. Az *Ugródeszka*-rovatunk – nevének metaforikus jelentéséből következően – fóruma volt a fiatal költő-, író- és képzőművész-tehetségek megjelenésének. A Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetében oktatóként – együttműködve kolléganómmal, az író-irodalomtörténész Kiss Noémivel – a kritikaírásban tehetséges egyetemi hallgatóknak adtunk lehetőséget a bemutatkozásra blogoldalunk Kortárs Kritikai Műhely oldalán, egyben a kortárs irodalmi alkotások bemutatása egyfajta szemlét is jelentett olvasóinknak.

A középiskolai korosztállyal is kapcsolatot tartottunk. Találkoztunk rendhagyó irodalomórákon, az irodalom és a művészetek iránt érdeklődő diákok szerkesztési lehetőséget kaptak a blogoldal és a Facebook-oldal bizonyos rovataiban, ezenkívül pályázatokat hirdettünk középiskolásoknak. Ezek közül kiemelkedő a 2019-ben 65. évfolyamába lépett folyóirat logójának elkészítésére kiírt diákpályázat, amelyet a Salgótarjáni Madách Imre Gimnáziummal közösen hirdettünk meg, s a nyertes diákalkotás (főként néptáncmotívumokra alapozott embléma) díszítette az évfordulós kiadványainkat.

Az online platformok ugyanakkor olyan új műfajok bevezetését is szolgálták, mint pl. a Covid-vírus idején szerkesztett virtuális lapbemutató, amely valójában munkatársunk, Tajti Bálint által készített kisfilm. Vagy az online könyvhét, amelynek minden napján egy-egy ismert költő, író, irodalomtörténész aktuális gondolatait közöltük a blogoldalunkon, így tettük teljessé az érintkezésmentes időszakban az olvasóinkkal való találkozást. A blogoldalunk *Reggeli KV* rovatát követő olvasóink kávéjukat egy-egy irodalmi vagy képzőművészeti élmény közben fogyaszthatták el; társművészeti ágak is megjelentek, vasárnaponként a zenei rovatunkban (*Vasárnapi zene*) Nógrádhoz kötődő zenészek szolgáltattak muzsikát.

A vírus, az elzártság s az ezt felülíró kapcsolódási vágy szülte a verspárbaj meghirdetését. Időről időre felkértünk két költőt, akiknek az jelentette a kihívást, hogy megadott szavak alapján petrarciai szonettet kell írniuk, így „párbajozva” egymással. Az Art’húr Irodalmi Kávéházzal működtetett program jól szolgált a természetes emberi érintkezés nélkül maradt, szükségszerűen bezárkózásra ítélt olvasókat.

Partnerségben sem volt hiány: a Nógrád Megyei Hírlap – dr. Csongrády Béla főmunkatársunk értő cikkeivel – folyamatosan, a Salgótarjáni Városi Televízió alkalmanként adott hírt tevékenységünkről. Meghívást kaptunk az Írószövetségbe, a fővárosi székházban bemutathattuk a folyóiratot. Az Art’húr Irodalmi Kávéházzal több ihletett közös tevékenységünkön kapcsolódtunk egymáshoz. A Balasgyarmati Artéria Nyugat-Nógrádban hirdette a *Palócföld* ügyének fontosságát; a Zenthe Ferenc Színházzal közösen drámapályzatot írtunk ki; a jelenlegi és a történelmi Nógrád vármegyei könyvtárakkal, múzeumokkal, kulturális intézményekkel, önkormányzatokkal, gyülekezetekkel együttműködve rendezvényeket tartottunk. Ráduly Csaba borítótervező – hét éven át minden alkalommal egyedi – munkája és a borítólapokon szereplő, többnyire Nógrádhoz kötődő művészek alkotásai figyelemre érdemessé tették a lapszámokat, a belív szövegtestének gondozását Hernádiné Bakos Mariannával végeztük.

A folyóirat 70 éve van jelen az irodalmi-kulturális palettán. Minden évtizedében fontos szerepet töltött be a magyar irodalom életében – fogalmazhatunk

némi elfogultsággal, ugyanakkor hitelesen. Jelentős emberek, fontos alkotások jelentek meg a folyóiratban. A lapszámok egy-egy irodalmi-kulturális éra lenyomatai, mintegy múzeumként, archívumként őrzik a Nógrádhoz, a magyar kultúrához és közelethez kapcsolódó viszonyulásokat, érzéseket, szemléletet, habitust, magatartást. Értékeket. Az, hogy 2018-ban a folyóirat bekerült a Nógrád Megyei Értéktárba, azaz nógrádikumná lett, jól mutatja, hogy a közösség megérezte és megértette: a folyóirat alapvetően a nógrádi, a palóc kultúrtáj értékeinek közvetítője. Amikor lehetőséget kaptam arra, hogy főszerkesztője legyek a lapnak, akkor ezt a szép terhet, a patriótaelkürettel végzett értékőrző munkát, a szellemi szerepvállalást láttam meg a feladatban. A sok-sok lapbemutató, könyvbemutató rendezvény, író-olvasó találkozó, a *Palócföld Könyvek* két újabb kötetének kiadása együttesen, az emberi lélek kivételével érdemes arra, hogy szép „életszakasz”-ként tekintsünk a 70 évben a 7 évre.

70 ÉVES A PALÓCFÖLD FOLYÓIRAT

Alábbi írásomban a kezdetektől igyekszem – ha csak nyomokban is – megörökíteni a *Palócföld* történetét. Predesztinálhat erre, hogy a folyóirat 70 év alatt nyomtatásban megjelent valamennyi lapszámát nemcsak olvastam, de tanulmányoztam is. Ám nemcsak követője és híve voltam és vagyok a lapnak, de a több mint 40 éve megjelenő írásaimmal egy kicsit részese is. Többek között megírtam a *Palócföld* „kismonográfia”-ját¹, és a folyóirat „első emberei”-ről is megemlékeztem már.²

Jelen írásomban objektív ismérvek alapján lapkorszakokra és lapszámokra tekintek vissza, némelyekről a szubjektív véleményemet is megírom. Szívesen idézem meg a fő- és felelős szerkesztőket munkásságuk rövid bemutatásával. Jó szívvel emlékezem a lapban publikáló szerzőtársaimra – találkozásaink és egyes írásaink megemlékezésével. Az említett két munkámra most is támaszkodom, de lábjegyzetben már nem hivatkozom. Itt közlöm viszont az egyéb felhasznált és mentőként ajánlott írásokat.

Felhívom a figyelmet, hogy a *Palócföld* online lapszámai elérhetők a Balassi Bálint Könyvtár honlapján, a <https://digitaliskonyvtar.bbmk.hu/palocfold> linken.

A hősorkorszak: két korszak lapszám (1954, 1956)

A *Palócföld* 1954 karácsonyán indult útjára. Megálmodója és a lap egyik alapító szerkesztője BOBÁL GYULA (1919–2020) újságíró volt. Az 1. évfolyam 1. számában (amit a szerkesztőbizottság jegyzett) a lap vállalta „a nagy szülöttek”, Mikszáth, Madách (és mások) örökségét, a nógrádi hagyományok őrzését és terjesztését.

E lapszámomból Mikszáth Kálmán *Utazás Palócországban* és Bobál Gyula *A béke első karácsonya* című írását a minap is szívesen olvastam újra.

---

¹ BARÁTHI OTTÓ: *50 év a Palócföld életéből – Egy folyóirat Nógrád történelmében*, Balassi Bálint Melyei Könyvtár és Közművelődési Intézet, Salgótarján, 2008.

² BARÁTHI OTTÓ: *Palócföld-panoráma – Emlékezés a lap egykori első embereire*, *Palócföld*, 2020/2, 3–17.

1956 júniusában került az olvasók kezébe a II. évfolyam 1. száma. Felelős szerkesztője MLINÁRIK ISTVÁN (életrajzi adatai hiányosak, és személyesen én sem ismertem). A lapban Gajzágó Aladár az „állattenyésztésünk kérdései”-ről írt cikkét olvastam először. Hogyne, ugyanis közgazdász-tanár ismerősömmel gyakran diszkuráltam és sakkoztam, sokat tanultam is tőle.

A két lap az ötvenes évek közepén – melyet én a *Palócföld* első korszakának tekintek – számonként 40, illetve 44 oldalon megfelelt a korszak ideológiájának és „indulásként” az olvasóknak is.

BOBÁL GYULÁT az 1970-es évek elejétől ismertem, életének utolsó tíz évében pedig a társasházunkban jó szomszédi és baráti viszonyban is voltam vele. Amíg fiatal munkatársai Papinak hívták, nekem „csak” Gyuszi bátyám volt, aki a „redakcióról”, az újságírásról, a futballról és az erdő csodás világáról képes volt reggeltől estig mesélni. Gyuszi bátyám négy éve, 101 évesen hagyott itt minket. Ma is hiányzik nekünk. Mi több – Palócsországból is.

A *Palócföld* korabeli megjelenésének nagy jelentősége elvitathatatlan. A háború után az első – napjainkban az egyetlen – folyóirat Nógrád megyében, amely elsősorban a helyi és palóc identitású szerzők irodalmi, művészeti alkotásainak és közéleti írásainak adott helyet – ahogy részben ma is ezt teszi.

Ébredő értelmiség – antológiákban (1960–1966)

Az 1956. október 23-án kitört forradalom és szabadságharc brutális leverése, majd Salgótarjánban a december 8-i véres sortűz drámája és letargiája után az értelmiség ébredését 1960-ban a *Palócföldön* című antológia megjelenése jelezte. Felelős szerkesztője a szintén újságíró CSIZMADIA GÉZA (1927–1996) volt. 1961–62-ben ugyancsak ő jegyezte az újra „csak” *Palócföld* nevet viselő periodikát. A joviális „Csizit” az 1980. évi tanácsi választások napján tett riportútja során ismertem meg, ezután szívesebben olvastam az írásait is.

Az 1963. évi *Palócföldet* egy szerkesztőbizottság szerkesztette, míg az 1964–66 közötti lapok felelős szerkesztője CSUKLY LÁSZLÓ (1925–1982) tanár és író volt, a második *Palócföld*-főszerkesztő, akit nem ismertem személyesen. Az összes többi azonban – ahogy az később kiderül – jól ismertem vagy ismerem ma is. A lap 1965-től már évente kétszer jelent meg. A második szám redakciójába bekerült

Erdős István, későbbi kollégám, napjainkban jó barátom. Alább az ő egyik írását³, majd az én vele készített interjúmat ajánlom olvasóim figyelmébe.⁴

Jó szívvel említem az e korszakban szerzőként feltűnt Tóth Elemér és kiváltképp Csongrády Béla nevét, akinek napjainkig több mint másfélszáz írása jelent meg a *Palócföld*-ben, amely egyedülálló publicisztikai teljesítmény akár országos viszonylatban is – s akit kollégámként és barátomként tisztelhetek a mai napig. Itt egy korabeli⁵ és két későbbi cikkére⁶ emlékeztetek. Ezek mindegyike pregnáns „szellemi korlenyomat” is.

Visszatérve a *Palócföldre*: nívós írások ez időben jobbára a *Szépirodalom* rovatban láttak napvilágot. A társadalomábrázolásra való törekvés Kunszabó Ferenc egy-egy szociográfiájában nyilvánult meg. Hasznosak voltak viszont a könyvrecenziók, érdekesek a kiállítás-méltatások.

S a fenti, jobbára szubjektív soraim után álljon itt néhány objektív adat: 1960–1966 időszakának 7 évében 9 kiadvány jelent meg, összesen 1296 oldalon⁷, ami egy antológiára vetítve 144 oldal, szemben az előző korszak átlagosan 42 oldal terjedelmével. Ez – noha távol áll tőlem a tisztán mennyiségi szemlélet – a *Palócföld* életében mégiscsak egyfajta előrelépést mutat.

A folyóirat első korszaka (1967–1973)

A helyi társadalomban zajló viták az 1960-as évek közepétől változásokat követeltek a lapnál is. Első eredményként 1967-ben KOJNOK NÁNDOR (1935–2000) könyvtárigazgatót nevezték ki a *Palócföld* felelős szerkesztőjévé, aki megújította a szerkesztőbizottságot, amelynek tagjai: Csukly László, Czinke Ferenc, Erdős István, Gordos János és Kerekes László voltak.

Kojnok a kezdetektől figyelt a szerzőgárda bővítésére és a profil gazdagítására. Az első szám 1967. május elején még antológiaként jelent meg, a második azonban – a lap történetében először – mint folyóirat látott napvilágot. A rovatok struktúrájában csökkent a *Szépirodalom* aránya, nőtt a *Vita* súlya. A *Művészet* rovat

³ ERDŐS István: *Iványi Ödön kiállítása*, *Palócföld*, 1967/2, 52–54.

⁴ BARÁTHI Ottó: „*Álmok, mesék, játékok nélkül az élet színtelen és üres*”. *Beszélgetés Erdős Istvánnal*, *Palócföld*, 2002/2, 466–472.

⁵ CSONGRÁDY Béla: *Közülés és népművelés*, *Palócföld*, 1966/1, 77–80.

⁶ CSONGRÁDY Béla: *Tűlparton*, *Palócföld*, 1991/1, 19–26, ill. „*Össztűzben*”, *Palócföld*, 1991/5, 449–452.

⁷ A lapfolyam számszerű adatai döntően PRAZNOVSZKY Miklós gyűjteményéből származnak. *Kézirat*, 2023.

mintegy 100 művész reprodukcióit, illetve fotóit mutatta be. A már korábbi időkben is publikáló szerző ismerőseim közül itt is szívesen említtem Csík Pál, Csikász István, Csongrády Béla, Kojnok Nándor és Paróczai Gergely nevét.

A Palócföld a Kojnok-féle korszakban, azaz 6 év alatt 23 – köztük egy dupla – lapszámmal jelent meg. A folyóirat szerkesztőségét az elért fejlődés mellett számos kritika érte az elírások és a késői megjelenés miatt. Ilyen milióben, az 1972/4. számmal távozott Kojnok a lap éléről. Őt én már korábban ismertem, és a könyvtár ellenőrzése során munkakapcsolatba is kerültem vele. „Nandi”-val jókat beszélgettünk a könyvtár büféjében, 1973-tól a megyei tanács klubjában is.

Fókuszban az irodalmi szociográfia (1973–1984)

1973-ra megteremtődtek a *Palócföld* évi hatszori megjelenésének feltételei. A lap ekkortól mint irodalmi, művészeti, társadalompolitikai folyóirat kéthavonta jelent meg. Felelős szerkesztő: VÉGH MIKLÓS. A szerkesztőség tagjai: Csongrády Béla, Czinke Ferenc, Kerekes László, Kiss Aurél, Kojnok Nándor, Schneider Miklós. Később a szerkesztőség tagja lett dr. Fancsik János (megyei, majd kórházfőigazgató főorvos), aki szerzőként is jelen volt a lapban. Vele a mai napig szomszédságban lakom, és számomra megtisztelő barátságban vagyok.⁸ Itt egy dokumentumértékű, visszaemlékező írását⁹ ajánlom olvasóim figyelmébe.

VÉGH MIKLÓS (1944–2020) felelős szerkesztői kinevezéséhez versei, írásai és a *Kritika* című folyóiratnál szerzett ismeretei jó ajánlólevelek voltak. Munkáját főállású szerkesztő, Pál József segítette. A szerkesztőség otthont kapott az Arany János úton, ennek révén lehetővé vált a szerzőkkel és az olvasókkal való kapcsolat-tartás.

Végh a helyi szerzőket preferálta és pártfogolta is úgy, hogy igyekezett őket az „országos minőség” rangjára emelni. Hogy ezt jól csinálta, azt Hann Ferenc, Kelen Gábor, M. Szabó Gyula, Pál József, Sulyok László – és más szerzők – írásai és későbbi karriertörténetei igazolják, akik elsősorban az irodalmi riport és szociográfia műfajában jeleskedtek. Végh Miklós érdeme az is, hogy 1976-ban útjára indította a *Palócföld Könyvek* sorozatot. Emlékeim szerint a „lapfolyam” erős szellemi izgalmat váltott ki, nevet, elismerést szült fiatal, tehetséges szerzőinek is. Talán ez inspirált engem is az első *Palócföld*-cikkem megírására.¹⁰

---

⁸ Dr. Fancsik János a lapszám szerkesztése idején, 2024. augusztus 12-én hunyt el.

⁹ FANCSIK János: *Emlékeim „1956”-ról*, Palócföld, 2006/3, 298–302.

¹⁰ BARÁTHI Ottó: *Ötnapos munkabét*, Palócföld, 1982/5, 3–4.

Végül még néhány ismerv és adat. Végh tíz és fél éve alatt 63 – valamennyi főszerkesztői korszakot figyelembe véve a legtöbb – lapszám jelent meg. Az utolsó három kivételével a normál folyóiratnál nagyobb (A/4) méretben. Az utóbbi lapszámok 32–36 oldalon.

Végh Miklós (alkotói nevén: Kassai-Végh Miklós) 1984. évi felmentésében a „közléspolitikai hibák” és megromlott egészségi állapota is közrejátszott.

Hat év – három főszerkesztő (1984–1989)

BARANYI FERENC (1937–) költő, műfordító, szerkesztő az MTV-ben főmunkatárs volt, amikor 1984–85-ben egyidejűleg a *Palócföld* főszerkesztőjének is kinevezték. A szerkesztő Pál József maradt, ő mutatott be engem is a jeles költőnek, aki szívesen mesélt az idilli Itáliáról és minden másról is. Az ő irányítása alatt is változott a lap struktúrája. Az első két számot a *Szépirodalom*, a *Krónika* és a *Körkép* rovat uralta. Több volt a vers, még a *Körkép*be is jutott. Itt kapott helyet a kritika és a recenzió is. Nőtt a reprodukciók és fotók száma. Több volt a megyén kívüli szerző, például Árkus József¹¹, Benjámin László, Czigány György. Baranyi két évet vállalt – azt teljesítette. Tisztességesen.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY (1946–) az 1986/2. lapszámtól főszerkesztő. (Ekkor – először...) Amolyan „jó fej” típus: vág az agya, laza, lezser, ironikus. A megyei múzeumigazgatói teendői mellett – én ebben a státuszában ismertem meg őt – a lap nívós működését kívánta biztosítani. Fő feladatának a nógrádi szépírók közlését tartotta, változást a *Valóság* rovatban tervezett. Azt ígérte, hogy a *Palócföld* izgalmas lesz. S mit ad isten, rövid idő alatt az lett. Már az 1986. évi *Valóság* rovatban 15 érdekes interjú, riport, tanulmány jelent meg. Új volt a *Palócföld megkérdezte...* című interjúsorozat.¹² A *Hagyomány* rovatban kilenc szerző a palóc tradíciókkal foglalkozott.

A korábbi szerzők közül tovább „pörgött” Bódi Tóth Elemér, Csongrády Béla, Erdős István, Laczkó Pál. Mindegyikük – csak megerősítem – kollégám vagy barátom volt. Praznovszkyt 1987-ben Veszprémbe invitálták – ment. Sajnáltuk.

DR. HORVÁTH ISTVÁN (1939–2005), a könyvtáros, tanár, történész végzettségű, ugyancsak főállású múzeumigazgató 1988. március 1-től állt a *Palócföld* élén mint felelős szerkesztő, majd a 2. lapszámtól mint főszerkesztő. A folyóirat szűkebb és tágabb világunkra figyelő magatartása volt fontos számára, miként a különböző

¹¹ ÁRKUS JÓZSEF: *Apámfia*, Palócföld, 1985/4, 4–5. (Gerelyes Endrére emlékezve, *B. O.*)

¹² PL. MOLNÁR PÁL: *A Palócföld megkérdezte Zsuffa Miklóst...*, Palócföld, 1986/4, 28–29.

értékek, vélemények integrálása is. Támaszkodott a tradíciókra, a kortárs irodalomra és a művészetekre. Az interjúk közül kitűnt a volt főnökömmel, Devcsics Miklóssal, a megyei tanács elnökével folytatott beszélgetés.¹³ Horváth István az 1989/3. lapszámig állt a szerkesztőség élén.

Végül beszéljenek ismét a számok. Baranyi Ferenc alig több mint 2 év alatt 13 *Palócföld*-et adott az olvasók kezébe, 68 oldal/lap, összesen 884 oldalon. Praznovszky Mihály hasonló „teljesítmény”-adatai: csaknem két év alatt 11 lap, 100 oldal/lap, összesen 1100 oldal. Végül dr. Horváth István: másfél év, 9 lap, 100 oldal /lap, összesen 900 oldal terjedelem. Tudom, ezek a számok magukban nem sokat mondanak. Ám aki ismeri az adatok mögött lévő tartalmakat és lapminőségeket is, az már összehasonlító elemzésre is vállalkozhat.

A rendszerváltás utáni első lapkorszak (1989–2000)

PÁL JÓZSEF-et (1950–2011) a rendszerváltás küszöbén, 1989. július 1-től nevezték ki a *Palócföld* élére. Az új főszerkesztő ekkor már közel két évtizede dolgozott a lapnál, utóbb főállású szerkesztőként. Kinevezésével egyidejűleg megszűnt a szerkesztőbizottság, a szerkesztőség átalakult. Tagjai: dr. Bacskó Piroska, Csemniczky Zoltán, dr. Kovács Anna, Kovács Éva, Kőrössi P. József, dr. Németh J. István, Zsibói Béla, aki egyben főszerkesztő-helyettes. Pál József hamarosan közzétette koncepcióját, miszerint őrizni kívánják a folyóiratjellegét, át akarják örökíteni tájegységeink legjobb hagyományait, és a helyi értékteremtés egyik terepévé kívánják válni.

1989. szeptember végén megjelent a *Palócföld* 4. száma, amelyről a megyei újság azt írta, hogy szembetűnően politikai töltetű minden rovata, de egységesen szerkesztett szám benyomását kelti. A lap 5. számában a *Valóságunk* rovatban Zengő Árpád *Csak az élők beszélnek*, Dávid János *Mit akartunk?* című – az 1956. december 8-i salgótarjáni sortűzzel kapcsolatos – írásai sűrítik a politikumot. Az 1990-es választások alkalmával Pál József – az MDF listájáról – bekerült a parlamentbe, ettől kezdve országgyűlési képviselőként és főszerkesztőként tette a dolgát.

A *Palócföld* ekkor – régi és új szerzőkkel, vitákkal – izgalmas folyóirat volt. Az MDF 1994. évi bukása és a lap szűkülő pénzügyi és egyéb kondíciói megviselték a főszerkesztőt. 1995-től már a megszűnés veszélye is fel-felmerült. Néhány számadat jól jellemzi a lap kálváriáját, amikor a tervezett 6 lapszám helyett kevesebb

---

¹³HORVÁTH István – LACZKÓ Pál: *Kultúra és társadalom napjainkban. Beszélgetés Devcsics Miklóssal, a Nógrád Megyei Tanács elnökével*, Palócföld, 1988/4, 23–27.

jelent meg. 1990-ben 3, 1994-ben 3, 1996-ban 2, 1997-ben 4, 1998-ban 2, 1999-ben 3, 2000-ben 2. Így 69 lapszám helyett csak 46 készülhetett el.

A laphoz fűződő egyik élményem, hogy miként szültük meg Jóskával az új, *Sereg számla* rovatcímet, amelynek interjúalanyai „táj hazánk alkotó emberei” voltak. Az interjúkat (összesen 14 jelent meg) felkért szerzők készítették, például Bedegi Győző¹⁴, Csongrády Béla és jómagam¹⁵ is. Ekkor azonban már az értékes interjú sorozat sem menthette meg Pál Józsefet: 2000 végén felmentették státuszából. Ettől fájóbb esemény „csak” korai, tragikus halála volt 2011-ben.

A második Praznovszky-periódus (2001–2007)

DR. PRAZNOVSZKY MIHÁLY 2001-ben másodszor veszi át a stafétabotot, Veszprémből ingázva látja el főszerkesztői feladatait. A szerkesztőség: Marschalkó Zsolt (szerkesztő), Kovács Anna (tanulmány), Dukay Nagy Ádám (szépirodalom), Bakos Ferenc (művészet).

Rovatrend – pedig javasoltuk a főszerkesztőnek – négy évig nem volt, az írások ömlesztve jelentek meg a *Tartalomban*. A 2005/1. lapszám az első, ahol rovatokat látunk: *Ismét Balassi – József Attila 100 éve – Városkép*. A 2007/1. számban: *Palóc tükkör – Felvidéki kötődés – Könyvszemle*. A rovatok állandóan változtak. Újítás, hogy a lap „Névjegy-blokkot” tartalmazott.

A folyóirat rövid időn belül betöltötte kultúrárt fejlesztő, a szellemiséget formáló hivatását. Praznovszky úgy csinált nógrádi lapot – a helyi szerzők és témák túlsúlyát megtartva –, hogy közben országos hírvé szerzők írásait is megszerezte és közölte. Támaszkodott a táj hazához fűződő irodalmi és kulturális örökségre, de elkerülte a túlzott provincializmust, megerősítette pozícióját az egyetemese magyar kultúra közegében.

A főszerkesztőnek nehezebb gazdasági körülmények, feszes pénzügyi kondíciók között is sikerült konszolidálnia a szerkesztőséget. Jól emlékszem, hogy tőlem is kért írásokat, és ösztönzött a *Palócföld*-monográfia megírására is. Folytatta a *Sereg számla* rovatot, ahogy én is az interjúimat, melyek közül itt csak egyet idézek föl.¹⁶

¹⁴ BEDEGI Győző: „Míves, kidolgozott, cizellált...” *Mészáros Erzsébet textilművész*, Palócföld, 1993/3, 27–34.

¹⁵ BARÁTHI Ottó: *A mérnök, aki képességeket és térséget is fejleszt. Paróczai Péter*, Palócföld 2000/1, 63–70.

¹⁶ *Amiért beteg a magyar egészségügy. Dr. Fancsik Jánossal, nemcsak orvosi minőségben, dr. Baráthi Ottó készített interjút*, Palócföld 2001/1, 70–80.

Praznovszky Mihály összességében egészen elképesztő szervezői és főszerkesztői teljesítménnyel rukkolt ki. A vállalt évi 6 lapszám helyett 7 év alatt (42 helyett) 50, közte 8 „különszámmal” szolgálta ki a nagyérdeműt. Így – többek között – könyvheti és költészetnap, József Attila- és Mikszáth-különszámmal.

Posztmodern próbálkozások (2008–2015)

A folyóirat a 2008-tól kinevezett Mizser Attila (1975–) fiatal, felvidéki származású főszerkesztő dirigálásával – a szerkesztő, Handó Péter alázatos, majd Nagy Csilla áldozatos munkájával – irodalmi paradigmaváltást hajtott végre. Eredmény: a posztmodern preferálása, egyes írásokban az önreflexivitás és az intertextualitás megjelenítése. A lap a vizuális kultúrához igazodva színesebb lett.

A lapfolyamban korábban az olvasók által kedvelt interjúkból és riportokból kevesebb jelent meg. Egyes szerzők (például Csobánka Zsuzsa) meghökkentő nyelvezete, a jó ízlést sértő kifejezőkészlete miatt sok kritika érte a szerkesztőket (részemről is¹⁷). Ám ezek – még az obszcén szövegek esetében is – süket fülekre találtak. Miközben a szerkesztők igyekeztek kapcsolatokat építeni, olvasóik számát „személyes varázsukkal” is gyarapítani.

A szerkesztőség a tervezett évi 6 számot időben megjelentette, „különszámot” nem készített. A főszerkesztő az újíto törekvéseivel és a kortárs kánonhoz történő integrálódás szándékával megtartotta a *Palócföld* pozícióját a hazai folyóiratkultúrában. A szerkesztők munkája elismerést érdemel: odaadón szolgálták a lapot és a főszerkesztőt, aki kísérletező kedvében új profil kialakítására, szokatlan „szövegek” és más minőségek elfogadtatására törekedett – megosztva ezzel a *Palócföld* olvasóit. Mizser Attila 2015-ben távozott a lap éléről.

Az első női főszerkesztő „7 bő termésű” éve (2016–2022)

2016-ban dr. Gréczi-Zsoldos Enikőt – a főszerkesztői státuszra kiírt pályázat elnyerése után – nevezték ki a *Palócföld* élére. „A helyi értékek, tradíciók fundamentumára épült Palócföld folyóirat egyfajta szellemi útlevél volt mindig, mellyel a mindenkori magyar kultúra útját járhatta. Mindannyiunknak, akik az úton járunk, feladatunk, hogy vallomást tegyünk erről az üzenetről” – írta többek között a 2016/1. szám főszerkesztői beköszöntőjében.

---

¹⁷BARÁTHI Ottó: *A Palócföldről – reménykedve*, Nógrád Megyei Hírlap, 2011. november 25, 3.

S ez így is történt. A folyóirat a főszerkesztő hitvallását és kifinomult ízlésvilágát egyaránt hűen tükrözve a tájhaza és az egyetemes magyar kultúra értékeinek képviselőjét mutatta fel. A borító formai és képi megújulása, az új rovatrend és a szerkesztői munka is hozzájárult ahhoz, hogy a *Palócföld* – igen szűkös körülmények között is – 7 éven át bő terméssel gazdagította olvasóit. A lap a főszerkesztő személyiségével adekvát volt: irodalmi és művészeti irányzataiban disztigvált, közéleti témáiban megfontolt, stílusában megnyerő.

Vegyük szemügyre az Enikő által főszerkesztett első, a 2016/1. szám rovatrendjét: *Szépirodalom – Emlékezés – Helytörténet – Örök Madách – Portré – Vita – Szemle*. S most nézzük a 2022/4. szám rovatait: *Szépirodalom – Madách 200 – Salgótarján 100 – Mikszáth 175 – História – Palóc konyha – Interjú – Nézőpont – Szemle*. A két lap – s közte a többi 24 lapszám – rovatrendjében benne van a főszerkesztő értékek és műfajok iránti elkötelezettsége.

Dr. Gréczi Zsoldos Enikő – az „egyszemélyes szerkesztőség” – már-már erőn felüli, kiváló munkát végzett. Hét év alatt 26 nívós lapszámmal örvendeztette meg olvasóit, és tartotta meg a *Palócföldet* az ország irodalmi vérkeringésében. Enikő 2022-ben még habilitált, majd megnövekedett mennyiségű egyetemi oktatói, tudományos munkái és tisztségei miatt lemondott a *Palócföld* főszerkesztői megbízatásáról – amit én sajnáltam. Ugyanis időarányosan még soha annyi „vallomást” nem írtam, nem tolmácsoltam a *Palócföldben*, mint 2016–2022 között. Ezekből itt – „egy kalap alatt” – csak kettőt említek.¹⁸

Két bicentenárium: két dupla emlékszám (2023)

A lap körül kialakult – csak részben vázolt – helyzet a források egyidejű beszűkülésével már a folyóirat megjelenését is veszélybe sodorta – éppen 2023-ban, Petőfi és Madách születése 200. évfordulójának évében. Ekkor lépett színre ismét dr. Praznovszky Mihály, és önzetlen szervezői és szerkesztői munkával elkészítette a *Palócföld* 2023/1–2. lapszámát, a *Madách-emlékszámot*. „E rendhagyó, mintegy 160 oldalas kiadásnak több mint félszáz szerzője van, főszereplője azonban csak egy: Madách Imre...” – írta a megyei napilap tudósítója.¹⁹

¹⁸ BARÁTHI Ottó: *A kultúra és a közélet salgótarjáni reprezentánsa – A 80 éves dr. Csongrády Béla köszöntése*, *Palócföld*, 2021/1, 4–16., ill. Dr. Fancsik János, *Salgótarján polibisztorja 90 éves*, *Palócföld*, 2022/1, 9–14.

¹⁹ CSONGRÁDY Béla: *Bizonnyalanná vált a Palócföld sorsa, jövője*, NOOL.hu, 2023. 06. 16.

2023-ban még másodszor is örülhettünk mi, *Palócföld*-rajongók. A „Prazno Misi” barátunk által ajánlott és a kiadó által felkért dr. Fűzfa Balázs, a szintén jeles irodalmár – és szerkesztőtársa, Süth Gabriella – nívós szakmai munkájának köszönhetően a *Palócföld* 2023/3–4. összevont száma, a *Petőfi 200*-emlékszám is napvilágot látott. Ebben a nagy költőre több mint 40 szerző emlékezik, számos műfaji formában. Köztük helyi reprezentánsaink, dr. Csongrády Béla és Praznovszky Miklós is.

Ha egy üzlet beindul... (2024)

A fentebb említett szerkesztőpáros szerencsénkre 2024-ben is folytathatta munkáját. Ennek eredményeként június 13-án, Salgótarjában a Balassi Bálint Könyvtárban mutatták be a *Palócföld* 2024/1–2., újabb dupla – mintegy 170 oldalon megjelent – lapszámát.

A főszerkesztővel és szerkesztőtársával Horváth Dániel, kiváló szerzőtársunk folytatott érdekes beszélgetést. Miközben a közönség soraiban én is ott ültem, jó érzéssel konstatáltam, hogy a mintegy negyven szerző – köztük több mint tíz nőgrádi kollégám – munkája mellett az én tanulmányom is helyet kapott az újabb tartalmas és érdekes lapszámában.²⁰

Epilógus: elismerés és köszönet

Emlékirásomban a 70 éves *Palócföld* folyóirat lapfolyamát szemléltem: a kezdetektől napjainkig. Lapkorszakok, lapszámok, emblematikus fő- és felelős szerkesztők, kiváló szerzők és alkotások kerültek terítékre. 70 év: objektív alapokon – szubjektív módon felvillantva –, mely szerint a *Palócföld* vitathatatlanul izgalmas és értékes folyóirat.

A mindvégig Nógrád (vár)megye székhelyvárosában, Salgótarjában megjelenő kiadvány mindegyik korszakában féltőn őrizte a tradíciókat, és bátran teremtett új értékeket. Ezáltal lett a *Palócföld* egy lap Nógrád történelmében, vagy – ha úgy tetszik – Nógrád történelmének egy lapja, maradandó, méltó mozaikja.

A *Palócföld* olyan sugárzó szellemi kincs, melyet nemcsak olvasni, de szolgálni is érdemes. Ezt a lapot – amely mindig a tiszta értelmet és az igazi értékeket hirdette

---

²⁰ BARÁTHI Ottó: *Nógrád vármegye az országban – Megállítható-e a hanyatlás tendenciája?*, *Palócföld*, 2024/1–2, 63–76.

– lehetőségei szerint támogatni minden lokálpatriótának erkölcsi kötelessége. Jó tudni, hogy a folyóirat immár 70 éve – szűkebb pátriánk szellemi védjegyeként – napjainkban is szolgál. Elismerés és köszönet mindazoknak, akik hozzájárultak a fennmaradásához, és segítik további nívós megjelenését.

■ ■ ■

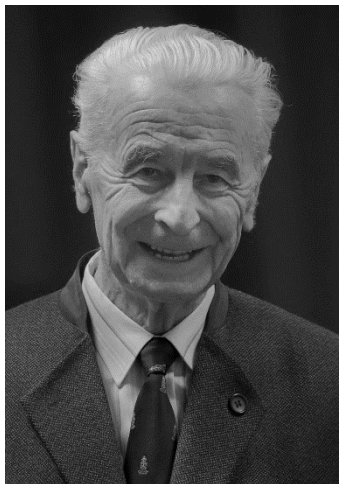
IN MEMORIAM DR. FANCSIK JÁNOS
(1932–2024)

Sok ezren ismerték és tisztelték dr. Fancsik János ny. orvost, kórház-főigazgató főorvost, Nógrád megye és Salgótarján díszpolgárát. A legendás lokálpatrióta közelmúltbeli halálával nagy veszteség érte a térség lakóit, köztük régi kollégáját és barátját, e sorok íróját is.

Fancsik János 1932-ben született, tősgyökeres salgótarjáni családban. Helyi iskolai befejezése, sikeres gimnáziumi érettségije után a Pécsi Orvostudományi Egyetem hallgatója volt, ahol 1956-ban avatták orvosdoktorrá. Péccsett ismerte meg és vette feleségül szerelmét, Csaba Máriát, akivel Salgótarjában telepedtek le. Egy évre rá megszületett Mária, később Zsuzsanna lányuk is.

Dr. Fancsik János a salgótarjáni régi kórházban kezdte meg orvosi hivatását. Itt segítette az 1956. december 8-i sortűz sebesültjeinek életben maradását is. Körzeti orvosi „kihelyezése” után került vissza a kórházba. 1967-ben az új megyei kórházban megszervezte, majd öt évig vezette a reumatológiai osztályt.

1972-ben elvállalta a megyei főorvos tiszteit, egyben az egészségügyi osztály vezetését. Ekkor ismertem meg őt mint hivatali kollégát. Csaknem hároméves irányító munkája eredményeként érzékelhetően javult az egészségügyi ellátó munka színvonala. Ezek után bízták rá a kórház vezetését: ismét három évig főigazgató főorvos volt, majd osztályvezető főorvosként dolgozott. 1992-ben – 42 évi szolgálatot követően – ment nyugdíjba, ezután még 13 évig praktizált.

Időközben, 1982–1985 között országgyűlési képviselőként szolgálta a nógrádi embereket. 1990-től négy évig önkormányzati képviselő volt, választói nagy meglepedésére. Orvosi gyógyító és egészségügyi irányító munkája, közéleti szerepvállalása mellett kiemelkedő volt természet- és környezetvédelmi munkája, tudományos ismeretterjesztő, valamint fotóművészeti és közírói tevékenysége. 2016-ban jelent meg a *Rokkanteleptől a Vásártérig* című család- és várostörténeti könyve. Munkásságát számos kitüntetéssel és díjjal ismerték el. A legbüszkébb szakmai elismeréseire és díszpolgári kitüntető címeire volt.

Dr. Fancsik Jánost többek között szakmai felkészültsége, vezetői képessége, fejlett kritikai érzéke, empátiája és bölcsessége emelte Salgótarján valaha élt legkiválóbb személyiségei közé. Hivatástudata, egész munkássága, magával ragadó lojalpatriotizmusa legyen példaadó a jelen és a jövő nemzedéke számára is. Nyugodj békében, János bátyám!

„SZÁMOMRA NINCS MÁR SZERELEM...”

Kedvcsináló sorok egy megjelenésre váró könyvhöz

Az idézőjeles főcím egy 18 és fél éves fiatalember által írt vers utolsó mondata. Elgondolkodtató, még ha tudatában is vagyunk annak, hogy ebben az életkorban könnyen mond ki nagy dolgokat az ember. Ravasz Istvánnak ez a mondata azonban nagyon gyorsan véresen komollyá vált. Meggyilkolták 1956. december 8-án, sokadmagával együtt Salgótarján főutcáján, éppen családjának lakása előtt. Alig több mint két héttel korábban vetette papírra a szóban forgó verset, amelynek címe: *Szonett egy Álomhoz*.

Lakásom annak a bérháznak a szomszédságában áll, ahol ez az ígéretes jövő előtt álló ifjú és családja lakott. Ha a lakásból kiteszem a lábam, és elindulok a szép emlékü öblösüveggyár felé, mindjárt a második lépcsőház előtt meg kell állnom, mert máris Ravasz István emlékébe botlom. Hajdani lakóházuk falán ugyanis emléktábla figyelmeztet rá és a tragédiára. De igazából nem is e véletlen közelség miatt foglalkozom vele és az eseménysorral. Ennek oka mélyebben rejtezik. Mégpedig az 1956-os forradalom és szabadságharc, illetve az e tájon történtek iránt érzett olthatatlan kíváncsiságom és szeretetem indokolja, amely 1989-ben kapott nyilvánosan zöld utat – végül is minden magyar számára.

Ravasz Istvánnak kultusza van Salgótarjánban, egészen pontosan a Madách Imre Gimnáziumban, amelynek a diákja volt. S ha ez nem így lenne, akkor ez a könyvtervem sem született volna meg talán sohasem. Persze ahhoz, hogy kultusza ébredhessen a tehetségnek, több feltételnek is teljesülnie kellett. Jelesül fel kellett ismerni az őt szárnyára bocsátó közösségnek, hogy az elsőéves egyetemista értéket teremtett, következőképpen érdemes a tiszteletre; kellett, hogy e közösség utódai a magukénak érezzék és vallják; higgyék és elég erősek legyenek ahhoz, hogy ezt az értéket képviselni, terjeszteni tudják a tágabb környezetükben is. És esetünkben ne feledkezzünk meg – az egyik legfontosabbról – a politikai feltételről, a rendszerváltoztatásról sem, amely a szabad szó, a szabad véleménynyilvánítás és kiállás lehetőségét teremtette meg. Ravasz István esete, valamint az 1956-os forradalom és szabadságharc története ugyanis egyrészt tiltott téma volt évtizedeken át,

másrészt csak a fennálló hatalom szája íze szerint lehetett interpretálni, tehát egy visszájára fordított nézőpontból.

A Madách Imre Gimnázium a nógrádi megyeszékhely legpatinásabb középiskolája, 2023-ban ünnepelte fennállásának 100. évfordulóját. Egy tanévet itt járt Móricz Lili, a nagy realista író, Móricz Zsigmond legifjabb leánya, aki akkoriban keresztapjánál, édesanyja bátyjánál, Holics Jenőnél tartózkodott.

S ugorva egy nagyot az időben, ebben a jó hírű gimnáziumban pallérozódott és érettségizett Ravasz István, akinek emlékezetére először 2001. december 8-án tartottak ünnepséget. Ezzel kezdődött, s iskolájában máig megemlékeznek a tragikus sorsú költő-ígéretről. Annak idején Kovács Tibor igazgató sajtótájékoztatón jelentette be a páratlan eseményt, felvázolva egyben az emléknep programját. Meglehetősen összetett szerkezetű és tartalmú rendezvényről van szó. Gerincét a Ravasz István versmondó verseny jelenti, s erre fűződnek fel a rendhagyó irodalom- és történelemórák, a költőtehetség osztálytársaival való találkozó, a fiatalember sírjánál történő főhajtás, versmondással egybekötve. A szervezésből és lebonyolításból a középiskola mellett folyamatosan kivette részét a Madách-hagyomány Ápoló Egyesület, élén dr. Csongrády Béla tanárral, újságíróval. Nem véletlen tehát, hogy az eseménynek végig kiváló sajtója volt – és van. A versmondóversenyt az tette lehetővé, hogy az eseményt megelőzően megjelent Ravasz István *Levél* című verseskötete, 120 költeménnyel és 8 orosz műfordítással, mivel a költő magyar–oroszon szakon tanult a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán. A kötet kiadója dr. Doubravszky Sándor, azaz Dugó, az egykori osztálytárs és személyes jóbarát. A kiadás ötlete egy érettségi találkozón vetődött fel, miközben Dugó és Vajvoda István (Voda) egymás mellett haladva ballagtak kifelé a dombon szerencsétlen sorsú osztálytársuk sírjához a salgótarjáni központi temetőben. Múltidézésüket tett követte. Doubravszky akkoriban a Bagolyvár Könyvkiadót vezette, és megbízást adott Ravasz István nyolc évvel idősebb bátyjának, Dezsőnek, hogy kuttassa fel és szedje össze testvére fennmaradt verseit. Így aztán a báty gondoskodott a művek, a kéziratok legépeléséről is.

Az első emléknep felidézéséhez Csongrády Béla *A történelem kereke forog* című tudósítását hívom segítségül a Nógrád Megyei Hírlapból: „*Miután... Ravasz István feltűnően kiérlelt versei 1999-ben kötetben megjelentek, adódott az ötlet:*

érdemes a mai Madách-gimnazistákkal és egyáltalán a felnövekvő generációkkal megismertetni liráját és rövidre szabott, de példaszerű életútját. E célnak alárendelten hirdettetett meg »A költő él...« című versíró-, valamint versmondóverseny a megye valamennyi középfokú intézményének tanulói körében. Az első kategóriában harminc diák mintegy félszáz verset küldött be. A zsűri holtversenyt hirdetett a »dobogó« mindhárom fokán», majd közli a diákok és nevelő iskoláik névsorát. A helyezettek egy kivétellel salgótarjáni középiskolások, a Bolyai Gimnáziumból, a Táncsics Szakközépiskolából és a rendező Madáchból kerültek ki, míg kivételként a balassagyarmati Szent-Györgyi Gimnázium és Szakközépiskolából. A versmondóversenyre 18-an jelentkeztek.... „Az első alkalommal megrendezett két szellemi vetélkedés sikere megalapozta a Ravasz-émlékversenyek jövőjét is, egy leendő kultusz kialakulásához viszont a temetői sírhely felújítása és felavatása adott jelentős ösztönzést.” A tudósító részletet közöl Csohány Gyula (Csoro), az osztálytárs, a barát Ravasz István temetői nyughelyénél elhangzott „érzelemgazdag, ihletett” mondataiból: „A sors kegyetlensége nem engedte meg neked, hogy egyetlen érettségi találkozóra is eljöhess testi valóságodban. Mi jöttünk el ide a sírodhoz, hogy te is résztvevője lebess találkozásainknak, s hisszük, hogy amíg létezőnk, ez ezután is így lesz... Most már nemcsak mi, fogyatkozó régi barátaid emlékezünk rád. Szeretett városod és szeretett gimnáziumod vései be nevedet a kőnél is maradandóbb, a mai és a következő újabb és újabb nemzedékek emlékezetébe”. Végül a sírt Égetőné Németh Judit református lelkész áldotta meg. Kovács Tibor igazgató elégedetten nyugtázta a végeredményt: „a sírhely egyszersmind emlékhellyé magasztosult”.

Ravasz István soha nem látta nyomtatásban a verseit. Géppel írt formában is csak keveset. Két kézen meg tudta számolni, hogy mennyit. Persze az ő fiatalága idején az írógép alig-alig volt magánhasználati eszköz, inkább állami tulajdonnak számított, zömében a hivatalok, szervezetek, intézmények birtokolták, ráadásul sokáig a rendőrségi, az állambiztonsági szervek által nyilvántartott masinákként üzemeltették. Legévelt verseit csak az Állami Madách Imre Általános Gimnázium irodalomszakkörének gyorsan megszűnt, torzóban maradt „folyóirat”-ában, a *Hajnali karéne*kben láthatta. Képzeljük el, milyen bombasztikus örömet szerezhetett ez neki, annak az igyekvő, okos fiatalembernek, aki életének célját-értelmét-boldogságát az alkotásban találta meg. „Az írásai nem jártak közkézen – írta Herold László osztályfőnök az első Ravasz-verseskötet előszavában –, talán csak azok, amelyeket barátainak, társainak, szerelmeinek írt, és azok, amelyek valamilyen közös élményből fakadóan másokra is tartoztak”. Versei sok évtizedes

tetszhalálból ébredtek fel. Már a rendszerváltoztatásból is eltelt egy évtized, mire költeményei könyvalakban megjelentek.

A volt osztályfőnök 1999 februárjában írt visszaemlékezésében nem pusztán Ravasz Istvánra emlékezik, hanem a többi tanítványára is, miközben magától értetődően a költővé érett, tragikus sorsú növendékére összpontosít, lévén az ő verseskötetéről szó. Emlékeit olvasva úgy érzem, mintha osztálytablót rajzolt volna fel nekünk, amit helyes döntésnek tartok. Mégiscsak kíváncsi az ember, milyen is volt az a hatvan-hetven évvel ezelőtti iskolavilág. S nem mellékesen jegyezve meg, hitelesebbnek is találok így az egyén személyiségrajzát, együtt az osztályközösséggel megjelenítve, ám attól mégis kicsit elkülönítve; ugyanakkor az ötvenes évek első fele kollektív szellemiségének, az akkori viszonyoknak és gondolkodásmódnak a megidézése is valószerűbb. A leírásból megérezzük valamit abból az elhivatottságból, abból az odaadó szeretetből is, melyet az osztályfőnök táplált egyrészt tanári hivatása, másrészt a diákjai iránt.

A 14 éves Ravasz István az első évfolyam egyik 40 fős osztályába került, 26 leány és 14 fiú közé. Abban az időszakban szintén gyakoriak voltak az iskolai átszervezések, az úgynevezett korszerűsítések, úgyhogy egy év múlva, 1953 őszére megszervezték a gimnázium orosz nyelvi tagozatos osztályát. Ide válogatás útján lehetett bekerülni. Ravasz Istvánt bevásztották ebbe a 25 tagú közösségbe. Herold László ezt az osztályt vitte tovább: *„És valójában itt kezdődik a történet – telereli fel –. Talán innen követhető nyomon 25 fiatalember életének hétköznapiiban... eseményei közt István (otthon Istóknak szólították, mi Pistának) – valószínűleg tudatos belső építkezése. Merthogy ez az új, színeiben összetartozást és egyéniséget őrző osztály belső viharokban formálódott”*. Az osztályfőnök nyitott szívű, hihetetlenül vidám társaságnak nevezi osztályát, amelyben a felnőtségre készülőök érlelődtek, a: *„Harcos, visszahúzódó, magabiztos, cserfes, mindenben mindenkinek igazat adó, güzü, nagyvonalú, önmaga gondjaiba mélyedő, fölényes, cseles, püszmogó, szellemes és szellemességre törekvő, kuncogó, sztár, sportcsillag, értékeket szenvedélyesen kereső, válogató és mindenevő kamaszok... S mind eközben barátságok, kis szellemi agytrösztök, olykor kis eltitkolt szerelmek, valami nagyon kedves belső szolidaritás mozdulásaiban az összetartozás sokszor megélt élménye”*.

Herold tanár úr a továbbiakban remek jellemzést ad irodalmár diákjáról, és nagyszerűen összegzi értékelését a költészetéről. Éppen ezért őt idézem inkább, már csak azért is, mert a legteljesebb egyetértéssel viseltetem szavai iránt. Ő közelről ismerte a fiút, sokat tudott a családjáról, és nem mellékesen, primér tapasztalatokkal rendelkezett a korabeli élethelyzetekre, szokásokra vonatkozóan; tisztában volt az egyén és a társadalom jellemzőivel, a politikai széliránnyal, az uralkodó

hangulattal, ismerte a napi és a távolabbi kívánságokat, a véleményeket, a feszítő vágyakat és célokat, más szóval: nála volt mindaz a tudás, amely Ravasz Istvánt, a diákot, az embert jelentette, és ami a költészetében fehérén-feketén megjelenik:

„Nagyon sokat olvasott, tudott hozzátenni gondolatokat a hallottakhoz tanítási órán és barátai között... világának egészét nagyon belül élte... Valójában nagyon sok minden foglalkoztatta, kereste helyét a világban. Ez a hely pontosan még nem volt körülírható, ő sem tudta. Az irodalomtól, a művészetektől, a nyelv varázsától elbűvölten indult el érettségi után Pestre, a bölcsészkarra... A kisvárosból a nagy útra készülő fiatalember ekkor már sok mindent összegyűjtött tarsolyában, és ezeket a kis kincseket értékük szerint el is rendezte, nagyon sokat versekben... Azt hiszem, kiskamasz korától fontos élmény volt számára a szerelem. Az erről szóló versek... Minden olyan, mintha a kislány gyengéd szerelmétől, az életet kószoló nagylánynon át az érett nő szerelméig számos élmény beleköltözött volna ennek az alig 18 éves fiatalembernek az életébe... A magányt, a csöndet sokféleképpen megélő ifjú a felnőttbe hajló befelé fordultságában is folytonos keresője a társaknak, a társaságnak. Ennek sajátos formája volt a szerelem megélése. Az osztálytársaihoz, a barátaihoz teljesen más mélységgel közeledett. Egyszerre volt töprengő beszélgető, szenvedélyes vitatkozó s az együttlét örömeinek örülő társ. És játékosan kedves, fricskálódó azokkal, akiket szeretett: barátaival... 18 évével teljes szellemi fegyverzetben nagyívű pályára készülő ifjú ember volt... S így is maradt meg...”

Sokáig azt gondoltam, hogy a kötet szerkezetét a megjelentető Doubravszky Sándor határozta meg, mígnem Rátfai Emese Judit előadóművész, a Ravasz család megbízható ismerője, megismerve a tervezett könyv kéziratát, a következő tájékoztatást adta ímélnben: *„A ciklusokat a báty, Ravasz Dezső alakította ki az előtalált versek alapján (egy kockás füzetéről van szó a költő kézírásával, így feltételezhető, hogy irányt mutatott), s ezt az általa begépelt és egybe bekötött versek bizonyítják. Én ezt vettem össze a szerkesztés alatt lévő kötetekkel...”* Az első könyvet ugyanis még kettő követte, 2009-ben és 2015-ben egy-egy bővített kiadás az azóta előkerült versekkel.

A Ravasz család neve eredetileg Rohoska volt. A Felvidékről származtak el Salgótarjánba, közelebről Liptó, majd Békés vármegyéből. Ám míg eljutottak a palóc földre, letették a névjegyüket Csanád vármegye székhelyén, Makón, sőt az országban, később idegenben is. Külföldre a második világháború viharai sodorták a családot. A Ravasz családnevet a pedagóguspályán már nevet szerzett történelem–földrajz szakos tanár, dr. Rohoska Dezső vette fel 1934-ben. Ebben egyébként a hattagú Rohoska családból egyedül Magda nevű húga követte, aki mindig példaként tekintett a bátyjára, s aki tanári pályáját szintén Salgótarjánban

fejezte be. A testvérek közül csupán ők ketten követték a pedagóguspálya rögös útján néptanító édesapjukat, Rohoska Mátyást, aki élete végéig ragaszkodott eredeti nevéhez. A névmagyarításkor Ravasz Dezső krisztusi korban járt, 33 éves, és pedagógus pályafutása tizenegyedik esztendejét végezte. Tíz évvel korábban szerezte meg doktorátusát a debreceni tudományegyetemen történelemből. Ekkor mögötte már sok-sok iskolai és iskolán kívüli munka, megbízatás, népszerűség és siker sorjázott. Az 1930 szeptemberében kezdődött tanévtől a Makói Állami Segélyezésű Református Gróf Bethlen István Polgári Fiúiskola igazgatójaként tevékenykedett. Egymás között úgy mondanánk erre, hogy futott vele a szekér. Mindig és mindenben lehetett rá számítani. Részt vett a tudományos életben, s a szakkikkek mellett úgynevezett hétköznapi tematikájú írásokkal is jelentkezett a helyi újságokban. Társadalmi megbízásokat kapott – például megválasztották a Makói Atlétikai Klub tiszteletbeli alelnökének –, sok helyütt és gyakran tartott ismeretterjesztő előadásokat, s a református egyetemes konvent megbízta a polgári iskolai rendtartás és az új egyházi törvények, illetve végrehajtási utasításaik egyeztetésével, összehangolásával. Elismerték tehát a munkáját mind helyi, mind országos szinten, s hasonlóképp állami és egyházi vonalon. Felesége, Matolcsy Margit segítő és biztos hátteret nyújtott a számára, miközben az asszony maga is saját karriert épített férje támogatásával – ugyanis kiváló hang- és színpadi adottságokkal rendelkezett –, mindamellert anyaként is helyt állt.

Dr. Ravasz Dezső kezdő tanárként érkezett Makóra, s 18 év múltával érett tanárként, tapasztalt iskola- és kollégiumvezetőként távozott. A város és a megye legismertebb és legtiszteletre méltóbb személyiségei között emlegették, nemcsak szóban, hanem írásban is, az újságokban és más kiadványokban. Miután Észak-Erdély és a Partium 1940 nyarának végén a második bécsi döntés értelmében visszatért az anyaországhoz, 1941 tavaszán Nagyszalontára kapott kinevezést mint a M. Kir. Állami Arany János Gimnázium igazgatóhelyettese, illetve kollégiumának igazgatója. Természetesen vele tartott a családja is. Ebben az időben már második gyermekük is megszületett – 1938. május 6-án –, a sokat emlegetett István. Jól érezték magukat Arany János, Zilahy Lajos, Sinka István városában. Ravasz tanár úr itt is lerakta névjegyét, s hírére és elismertségére kiemelkedő munkával gazdagította. Három év múlva már igazgatónak nevezték ki a nagyváradi Szent László Gimnáziumban. A nagyváros csak egy ugrásnyira fekszik Nagyszalontától, s a lovagkirály mellett Vitéz János és Janus Pannonius városaként is emlegetik. Itt azonban meg sem tudtak melegedni, mert közeledett a front, a szovjet hadsereg immáron az átállt román katonákkal is megerősödve. Úgyhogy a család visszatért makói otthonába. Itt érte az első nagy tragédia őket: egy bombatámadás következtében

ugyanis meghaltak az egy-két esztendőös ikerleánykák. Az életben maradtak – nyilván az apa és az anya, illetve a velük együtt élő, özvegy anyai nagypapa – döntése alapján a család úgy igyekezett megszabadulni a nyomasztó emléktől, mentve egyúttal a maguk életét, hogy nyakukba vették az országot, és elindultak a főváros, majd még messzebb, a magyar–német határ felé. Németországban, közelebről Bajorországban, az ausztriai Kufstein (Kazinczy Ferenc itt raboskodott egykoron) közelében állapodtak meg.

Mielőtt azonban felidézném e távoli fejleményeket, szenteljünk néhány mondatot az apához hasonlóan ugyancsak tehetséges és figyelemre méltó karriert befutott édesanya bemutatására. Matolcsy Margitnak csak a születési helyét ismerjük, idejét nem. Aszódon látta meg a napvilágot a helyi jegyző, később főjegyző Matolcsy Kálmán idősebb gyermekeként. 1929-ben ment feleségül dr. Ravasz Dezsőhöz, akinek négy gyermeket szült, s akivel két fiút sikerült felnőtté felnevelniük. Háziasszonyi, anyai státusa mellett élénk közösségi életet élt, melyet még leányként szokott meg a különböző társaságok tagjaként és mint az összejövetelek énekes szereplője. Gyönyörű hanggal ajándékozta meg a Teremtő, nem mellesleg az édesapai örökség. Mindketten gyakori résztvevői voltak az aszódi és környékbeli ünnepi rendezvényeknek. Matolcsy Margit többre hivatottságát a két világháború közötti korszak egyik legismertebb és legnagyobbmagyaró-énekes, a színészként is jegyzett Cselényi József fedezte fel. Első igazán jelentős fellépésére 1933 januárjában került sor a Fráter Loránd Társaság budapesti díszhangversenyén. Kiváló énekművészekkel és muzikusokkal lépett fel, nótázása lenyűgözte a hallgatóságot. Április elején pedig már olaszországi turnéra utazhatott, többek között dr. Járosi Jenő nótaköltő, zeneszerző, énekes, valamint Magyar Imre és cigányzenekara társaságában egy cserevonat tagjaként. Felléptek a milánói Verdi konzervatórium dísztermében, továbbá a helyi rádióban is. Ettől kezdve a Magyar Rádió rendszeresen meghívta magyaró-énekesműsoraiba. Rendszeressé vált, hogy heti két alkalommal is szerepelt az országos adó hullámhosszán. Egészen a háború végéig, a front 1944-es megérkezéséig nem múlt el hét, hogy ne szerepelt volna valamilyen dallal. Olykor operettet is énekelt. Szerepet kapott a *Tiszán innen – Tiszán túl* című zenés rádiójátékban. Jó barátságot ápolt Karády Katalinnal. Megjelenése, gyönyörű, érzelmekkel teli, színes hangja az élő műsorokban is megígérte a közönséget. Nem véletlenül nevezték el a „rádió makói híres csalóányá”-nak. Ezt a tüneményes énekesi pályát törte össze a második világháború szörnyűsége. S valahol ez is tragédiának számít a Ravasz család életében.

Dr. Ravasz Dezsőt az idegenben sem hagyta nyugodni pedagógusvére. Iskolát szervezett felnőtt családtagjai közreműködésével, miután megszerezte a helyi

magyar hatóságok támogatását, engedélyét. Ekkor 1946-ot mutattak a naptárak. A rosenheimi vagoniskola pár hónapig működött a vasútállomáson, míg a Niederaudorfi Magyar Leánygimnázium évekig, de már nem vagonban, hanem épületben, egy turistaszálláson, az ún. Alpenhofban. Első igazgatója ki más, mint dr. Ravasz Dezső lett. Felesége afféle adminisztrátori, nevelőnő, míg apósa pedellusi beosztásban tette hasznossá magát. Talán leírni sem kellene, igencsak szűkös körülmények között dolgoztak, illetve tanultak a diákok. Ennek ellenére vidámak voltak és bizakodók. S miért ne, hiszen véget ért az eddigi legpusztítóbb háború, a felnőtteknek munkájuk volt, s a gyerekek tervezni, álmodni tudtak. Csak hát a honvágy! csak az ne vett volna rajtuk erőt, egyre fájóbban, sürgetőbben, kényszerítőn. Az alpenhofi leányiskola egyik növendéke, Radnay Anikó említette a németországi magyar iskolák történetéről szóló, 2008-ban megjelent könyvben: *„Megvan Dezső bácsi búcsúzó levele, amit 1947 karácsonyán küldött nekem, mielőtt hazatértek Magyarországra és még egy lap, amit már Vácról küldött, 1948. május 9. keltezéssel. Ebben értesít, hogy másnap indul Salgótarjánba állása elfogadására”*.

Salgótarján tárt karokkal várta a tapasztalt tanárembert. A Petőfi Sándor Népi Kollégium igazgatói állását szánták neki, lakással együtt. Az akkor zenitjén járó népi kollégista mozgalom egy év múlva, a rendkívül népszerű Rajk László külügyminiszter letartóztatása után lejtmenetbe került, s a hatalmon levő kommunista párt hamarosan meg is szüntette. Dr. Ravasz Dezső jó munkájának köszönhetően rögtön kapott állást a Salgótarjáni Állami Kereskedelmi Középiskola tantestületében, nemsokára pedig kinevezték a „keri” igazgatójának. Később megízlelték vele a hivatali, az oktatásirányítási teendőket is, de ez a munka nem igazán illett az egyéniségéhez, a habitusához, ezért egy év múlva visszakérte magát korábbi iskolájához. Eredményeit értékelve 1955-ben Kiváló Tanár címmel tüntették ki. Fiai a Madách Imre Gimnáziumban szívták magukba a tudományt, itt is érettségiztek. Dezső később középiskolai tanár lett, s ezen az úton indult el István is, a költőpalánta. Az ő váratlan és erőszakos, korai halála döntő csapást mért a családra. A szülőkről az a hír járta, hogy életük végéig nem tudták kiheverni sokra tartott, imádozott fiuk elvesztését. A lelőtt fiú feje alá helyezett kispárnát a saját ágyukban tartották. Olyan zavarodottság kerítette hatalmába őket, hogy a temetést sem tudták maguk intézni. Az apa két tanártársa, Bácskay János és Kmetyi Ferenc szerzett deszkát a síküveggyárból – a koporsó ugyanis gyorsan hiánycikké vált –, melyből egy baglyasaljai asztalosmester készített megfelelő, méltó halottas ládát.

Az 1956. december 8-án Salgótarjánban történektől, a pufajkás–szovjet katonai sortűzről ezúttal csak a 18 és fél éves fiatalember halálát hozom elő.

A Ravasz család lakóháza pont szemben található a megyei rendőr-főkapitánysággal (akkor BM megyei főosztálynak hívták). Az említett nap délelőttjén szenet fuvarozott nekik egy fogatos. Minthogy az apa és a testvér munkában voltak, az édesanya sem tartózkodott otthon, István és nagypapa láttak hozzá a tüzelőanyag pincébe való belapátolásához. A fiú a szűk szénbedobó nyíláson keresztül dobálta le a szenet, a nagypapa jobbára odalent a pincében rendezgetett. Közben egyre csak gyűlt a tömeg körülöttük, pontosabban a rendőrség és az onnan cirka száz méterre fekvő megyei tanács épülete előtt. A munkások, bányai és gyári dolgozók két, az éjjel leple alatt letartóztatott munkatársukat akarták kiszabadítani, azaz követelték a szabadon bocsátásukat. Az épületek védelmére kirendelték a kádári pufajkás karhatalmat és a szovjet segítő-megszálló katonaságot, s még tankokat is mozgósítottak. Órákon át tartott az egyezkedés, eredménytelenül. A fegyveresek végül felszólítás és figyelmeztető lövés nélkül a hangosan követelő, fegyvertelen sokaságba lőttek. Halottak és sebesültek tucatjai feküdtek az említett épületek előtt vagy kétszáz méter hosszan a megyeszékhely főutcáján, a Rákóczi úton és a Vásártéren. Az öldöklésben halálos lövést kapott Ravasz István is, míg a nagypapa a karján sérült meg.

A fiú halálát dr. Bozó Gyula *Élt 18 évet* című könyvéből idézem: *„Fivére szerint Pista mindezt [mármint a tüntetést, a huzavonát, a zúgolódást] nem vette észre. Nem tudta, nem akarta észrevenni, mert minden erejét megfeszítve dolgozott... Környezetéből többen figyelmeztették, hogy álljon odébb, vonuljon el, hagyja a csudába az egészséget... Ő azonban minél előbb végezni akart, s nem hallgatott az intő szavakra... A rendőr-főkapitányság épülete felől is lőttek már ekkor, onnan is leadtak sorozatokat. Legalább kettőt. Az egyiket kissé oldalról, a másikat szemből. Az első után... még beléphetett volna a lépcsőházba... Nem tette. Csak állt hosszú másodpercekig, s nem magára, másokra figyelt... Az emberekre irányított sorozat egyik lövedéke végzett vele. Úgy, mintha valaki valahonnan egyenesen őt tekintette volna kizárólagos célpontnak. A lövedék a jobb halántékán át a fejébe hatolt és onnan a fülön át távozott”.*

Így teljesedett be a főcímbéli „jóslat”: *„Számomra nincs már szerelem...”* Így tört derékba egy sikeres, boldog család élete. Tönkretette a politika, a népnek szabadságot, jólétet és biztonságot ígérő kommunista, internacionalista hatalom – amely feledni és feledtetni szerette volna sötét múltját, s ezért fennállása alatt mindvégig tabuként kezelte a történeteket.

AVAR JUDIT

A NAGYSÁG ÁTKA

MIRE

a sejtések ágasbogas agyadban
konkrét ösvényekké rendeződtek
egyértelmű kijelentéseid figyelemreméltó
tőmondatokká nemesedhettek
kanyaros gondolataid végére pont került
sokak által irigyelt szellemiséged kibeteljesült

MIELŐTT

tudományos munkád beérett volna
kislumenek alig várták
hogy kellő formát ölthess végre
tehetetlenségében húztak-vontak
és le ne ess eszméletlenül
székhez kötözve a tűző napra
agyvérzéssel kitettek
épp Téged

AZTÁN

zengő gambahangok kíséretében üres
összekaristolt nyersfakoporsó előtt
felkapaszkodott fontosságok
magukban kacagva persze
bőszén méltatták munkásságod
hiszen sikerült
pazar szellemi hagyatékokat
megkaparintaniuk

Avar Pál (1924–1993) ideggyógyász és pszichiáter orvos, író idén lenne százéves. Az 1960-as évek elején rendszeresen szerepelt verseivel, kisprózáival a *Palócföld* hasábjain. A szerző Avar Pál lánya.

LEGALÁBB

ez az egy vers őrizzen meg
hirdesse sérülékeny földivándoriságod
nyilvánvalóan így jár
aki kitaposott igazodóutak helyett
gáláns szívessztrádát kövez ki ráadásul

ÖNKÉNT

NAGY IVÁN NAPLÓJA

Nagy Ivánról, a sokoldalú tudós emberről megemlékeznünk születésének bicentenáriumán levéltárosként több okból is kötelességünk. Egyrészt indokolja ezt édesapja, Nagy Ferenc és két bátyja, Zsigmond és Imre levéltárosi tevékenysége Nógrád vármegyében.

A Nagy-család 3 tagjának levéltárosi munkássága végighúzódik szinte az egész 19. századon, hiszen 1818 és 1872 között ők töltötték be archiváriusi megbízást a vármegyében. Másrészt Nagy Iván történetírói munkássága számtalan olyan maradandó értékű eredményt hozott, melyeknek alapját adó feljegyzéseit és levelezéseit többek között a Nógrád Vármegyei Levéltár a mai napig őrzi. A Nagy Iván Történeti Kör gondozásában jelent meg nyomtatásban 1998-ban *Nagy Iván naplója (Visszaemlékezések)* a balassagyarmati Both család hagyatékában fellelt kézirat alapján. Közgyűjteménybe kerülése Kovalcsik András helytörténésznek köszönhető. Tulajdonjogáról még ma is fel-fellángolnak a viták. A bevezetőben a Napló őrzési helyeként a balassagyarmati Palóc Múzeumot jelölik meg.¹

Tanulmányomban azt igyekeztem végigkövetni, hogy a napló bejegyzéseiből kibontakozó ember, aki a sokoldalú tudós mögött húzódik, hogyan élte meg azokat a hétköznapiakat, amelyek alatt keze alól a tudományos eredmények születtek. Nagy Iván életét három „élesen elkülönített” szakaszra lehet osztani. Eszerint az első tartott születésétől a házasságkötéséig, 1855-ig, a második volt fővárosi tartózkodásának az időszaka, vagyis az 1878-ig tartó időszak, a harmadik pedig horpácsi évei.

Az első kettőben országos mozgalmakban, intézményekben, tudományos kezdeményezésekben és munkákban vett részt. Ekkor a nemzeté volt. Horpácson előtérben szülőmegyéje helytörténete, illetve művelődési és politikai viszonyainak előmozdítása állt. Ekkor Nagy Iván már csak Nógrádé volt.²

¹ *Nagy Iván naplója (Visszaemlékezések)*, Nagy Iván Könyvek 1. szerk. Tyekvicska Árpád, Balassagyarmat, 1998. (6)

² HAUSEL Sándor: *Nagy Iván horpácsi évei (1878–1898)* in.: *Nagy Iván emlékezete*, Nagy Iván Könyvek 6. Balassagyarmat, 2000. (130)

Nagy Iván visszaemlékezéseiben maga is korszakolja életét. Ezt a fentitől eltérően nem tudományos tevékenysége szempontjából teszi meg, hanem a hétköznapiakat megélt ember életének eseményei alapján. Két kötetbe foglalva írja le emlékeit. Az első kötet lezárt korszakhatárral, az 1849. évvel zárul. Ezen belül is még további fejezetekre tagolódnak a napló:

1. A gyermekkor emlékei (1824–1835)
2. A gimnasialis időszak (1835–1841)
3. A papnöveldéi élet (1841–1847)
4. A jogászi és jurátusi élet (1847–1848)
5. A katonaelet (1848–1849).

A második kötet a szabadságharc bukása után kezdődik. A korszakhatár itt nyitott maradt, írója nem érezte életében új kötetet nyitó eseményének vidékre történő költözését, ahogy azt a fent említett emlékbeszédben tették.

A második kötetben az alábbi címeket találjuk:

1. A bujdosás napjai (1849–1850)
2. Irodalmi foglalkozás (1850–1851)
3. Velence és Oroszi (1851–1852)
4. Ügyvédi pálya (1852–1855)
5. Könyvtárnokság és családos élet (1855–18...)

A naplóírás kezdetét írója nem határozta meg, ahogyan azt sem, hogy mi készítette a visszaemlékezések megírására. Valószínűleg napi jegyzeteire támaszkodva írta meg a vele történeteket. Az első kötet eseményei részletesebbek, a második kötet végére csak jelzésszerűen regisztrálja a napi történéseket.

A megyei levéltárnok atya gyermekének első, mélyen átélt emléke édesanyja halálához kötődik, akit a legjobb atyának titulált édesapa sem tudott pótolni. Ezután az iskolás évek a meghatározóak emlékeiben. Balassagyarmaton végezte az elemi iskolát. A gimnáziumi évek Egerben kezdődtek, majd Vác, Esztergom, aztán ismét a váci piarista gimnáziumba kerül. Apja reményei szerint fia a papi hivatást választja a családból, azonban Nagy Iván elhivatottsága a papi pályával szemben korántsem egyértelmű. A kollégiumi szoba miatti nézeteltérés volt számára az a pont, ahol döntésre jutott a kilépésről. A világi élet szabadsága, a szórakozás lehetősége nagyobb vonzást gyakorolt rá, mint az egyházi szolgálat.

Nagy Iván megítélése egyházi előjárói részéről teológiai hallgatói korában sem volt egyértelműen pozitív. Feltehetően mindvégig tükröződhetett magatartásában az a tartózkodás a papi pályával szemben, melyet naplójában leírt szavaiból sejthetünk, amit pappá szentelése előtt egy kifejezéssel fogalmazott meg. Eszerint az ordinatio „character indelebilis”-t, vagyis eltörölhetetlen jegyet tesz az emberre,

amin változtatni később csak a hitet is elhagyva lehet.³ „Bizony, bizony pap is jó lett volna belőlem. Komoly, higgadt és becsületes” (47) – konstatálja azt a fordulatot, amellyel szakított a papsághoz vezető iskola intézményével.

A naplót olvasva ezek az értékek végigkísérik életének alakítását, és Nagy Iván hétköznapjaiból is visszatükröződnek. Soha nem szakadt el az egyháztól, hiszen barátai között tart számon sok plébánost és káplánt, akik vidéki élete során gyakran vendégei voltak, külföldi tartózkodása alatt pedig levelezőtársai és az itthoni élet tudósítói.

Az 1848-as forradalmat, az országgyűlési vívmányokat már mint jurátus éli meg. „Jelen voltam ott Pozsonyban a márciusi összes nevezetes mozzanatoknál” (55). A napló hangvétele mégis távol áll a forradalmi napok sugallta lelkesedéstől. A higgadtság, a saját életének reális megélése itt is rányomja bélyegét az események leírására. Felméri ugyan az események történelmi jelentőségét, de azzal is számol, hogy a jövője érdekében neki az ehhez képest jóval szürkébb, de hétköznap-i dolgokkal is foglalkoznia kell. Ilyenek a jurátusi gyakorlat megszerzése, és megélhetésének biztosítása újságírói tevékenység révén. (A *Honderű*, majd bukása után a *Reform* újságnak ír cikkeket.) Szerénységére hivatkozva érzi úgy, hogy „a pesti izgalmas idők, viharos országgyűlések dacára is unalmas vala” (58).

Az ügyvédi diploma megszerzése Nagy Iván eltökélt célja ebben az időben, mert a papi hivatás elhagyása miatt nem akar egy újabb félbehagyott iskolát. Visszaemlékezéseiben ezt nevezi meg annak okaként, hogy a szabadságharcban mint önkéntes csak 1848. augusztustól vesz részt (62). Földije, Krúdy Gyula toborzására áll be honvédnek a Pápán állomásozó VII. zászlóaljhoz. A katonáskodás során alkalma van Kossuth Lajost személyesen is látni, amikor az az ország nevében megszemlélte a tábor (77). Nagy Iván nem fűz véleményt Kossuth alakjához naplójában, csak a látogatás eseményének rövid leírását adja. A Kossuth által tartott beszédnek egy gondolatát emeli ki, mint amire visszaemlékezik: „E hősi körben úgy érzi magát – mondta Kossuth –, hogy oly hatalom közepette áll, melyet a pokol kapui sem győzhetnek le”.

A haza védelmére toborzott katonák mindennapi életét ismerjük meg Nagy Iván visszaemlékezéseiből. Nem a pátoszt és lelkesedést, hanem a katonai élet valóságos nehézségeit, féltreírja le tárgyilagos őszinteséggel. A naplónak ez a leghosszabb fejezete. Aprólékos pontossággal részletezi századának mozgását, amely nagyrészt visszavonulásból állt, ütközetre nem került sor, csak 1849 tavaszán. Ekkor már tapasztalt katonaként, a századáért felelősséget érző tisztként éli

³ HORVÁTH M. Ferenc: *Nagy Iván váci évei* in.: Uo. (78)

meg az összeütközéseket. Jegyzeteit ekkor is írja, a napló részletes hitelessége innen származik. A szabadságharc bukása után nem kerget illúziókat a számonkérést illetően. A feleslegesen vállalt hősiesség helyett ismét győz lényeglátó realizmusa. „Híre jövén, hogy Gyarmatra is jön császári katonaság, tanácsosnak véltem az első düh elől elvonulni. Elbujdostam” (120). A történelemcsináló katonát felváltotta a történetíró tudós.

Bujákra vonul vissza, és első munkája a *Hölgyfutárban* megjelenő *Magyar Hölgycsarnok* című írás. „Céлом lévén betűrendben minden történelmi érdekű nő emlékét megírni. Az első, amely megjelent, Adelheid királyné volt, a Hölgyfutár 70. számában... Ezután folyvást követték egymást a hölgyéletrajzok, szám szerint 22 cikk” (131).

A szabadságharcban való részvétel gyanússá tette Nagy Ivánt a hivatali pályákra, így a jövője bizonytalansága készítette arra, hogy gróf Berchtold Antal és neje ajánlatát elfogadva házitanitónak szegődjön gyermekeik mellé Olaszországba, mivel a grófék az év téli felét Velencében töltötték gyermekeikkel. „Örültem, hogy Balassa-Gyarmatról elmehetek, először azért, hogy biztosítva leendek külföldön a besoroztatás veszélyétől, mely Gyarmaton fenyegetett, másodsor azért, mert tapasztalást valék szerzendő és alkalmat nyerendő tanulmányaim folytatására” (136). 1851. december 12-től 1852. május 10-ig lakik Velencében, ahová nyitott szellemiségének köszönhetően mint vérbeli kozmopolita, nagyon gyorsan beilleszkedik. Olaszul tanul, és tudósításokat küld a *Hölgyfutárnak* *Levelek Olaszországból* cím alatt. Kutatásokat végez Gritti Lajos életéről, melyet a Magyar Akadémiának szánt. A színházi életről írt beszámolójában külön esemény az olaszok Ferenc József elleni demonstrációja, amikor is a színház a császár látogatása alkalmával feltűnően üres maradt (147).

A tanítóskodáshoz hazatértük után nem sok kedve marad, ezért felmondás után végzettségének megfelelően ügyvédként próbál megélni. A falusi perek nem sokat hoznak számára, és amikor a családalapítás lehetősége felmerül, a pesti hivatal vállalása lesz a megoldás az egybekeléshez.

1855. augusztus 1. nyitja meg életének azt a fejezetét, amelynek végét már nem is határozza meg naplójában. A családi élet eseményei megírására korlátozódnak a bejegyzések ezután a naplóban, annak ellenére, hogy számos publikáció és tudományos munka kerül ki a kezei közül ebben az időszakban.

1856 novemberében kezd hozzá *Magyarország Családai* című munkájának megírásához (190), amely 10 év alatt készül el XII. kötetben. Ahogy a *Bevezetőben* elmondja: „Kényes és nehéz munka. De a hitelesség tekintélye előtt, melyet elvül tűztem ki, háttérbe kellett szorulni minden magánérdeknek”. Sok ellenséget

szerez magának kitűzött elveivel. Az érintettek egyáltalán nem lelkesedtek azért, hogy Nagy Iván hihetetlen nagy munkabírással kikutatta, hogy féltve őrzött családfájuk nem egy levele hamis.⁴

A hatalmas munka befejezését a naplójában mindössze egy mondat jelzi. (207). Fontosabbnak tartotta beszámolni a háznál megforduló cselédek neveiről és azok nem megfelelő munkavégzéséről, mint saját tudományos tevékenységéről. Az Egyetemi Könyvtár első öre lesz 1859 márciusában, de emellett a tájékoztató mellett egyenrangú helyet kap kisfiának himlő elleni beoltása (198).

„Nagy Iván a kiegészést reális örömmel fogadta” – írja R. Várkonyi Ágnes tanulmányában.⁵ A naplóban a kiegészést előkészítő éveknél a politikai és történelmi eseményeiről szó sem esik. Csak a magánember hétköznapi problémái jelennek meg a lapokon. Arról, hogy konfliktusforrást jelentettek számára felesége nevelőszüleinek látogatásai, és továbbra sem szűnő probléma a megbízhatatlan cselédek miatti bosszankodások.

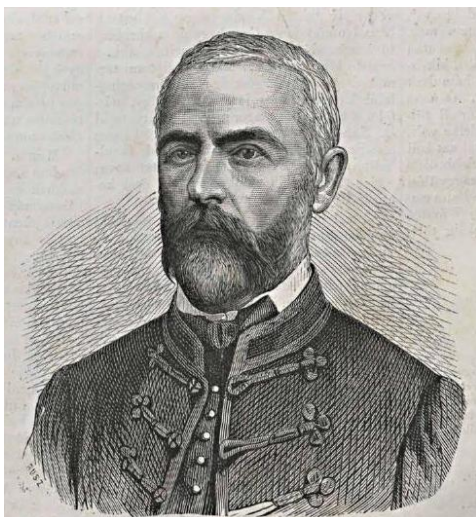
Az 1870-es év az, amely Nagy Iván életében újabb változást hoz. Az Egyetemi Könyvtár első öreként dolgozott 1855-től, amikor felkérlik az *Országgyűlési Napló* szerkesztőjének. Ekkor már a Tudományos Akadémia levelező tagja, a Magyar Történelmi Társulat alapítója, a család- és címerkutatói révén országos hírű tudós. Visszaemlékezéseiben az állásváltoztatás melletti döntésről hosszabb magyarázattal szolgál (219). Értékelésében ismét a realista Nagy Iván szólal meg: „március 1-én tetteg is elfoglaltam új állásomat, mely időmet teljesen felemészte egészségemmel együtt. Sat est.” (220). Egészségi állapotának nagymérvű romlása miatt 1878-ban beadja nyugalmazási kérelmét, és vidékre költözik. Feleségének kötődése miatt választják Horpácsot, ahol két kisebb gyermeküket is eltemették. Nagy Iván a község bírójaként éli vidéki életét. A naplóban a feljegyzések már nagyon tömörek, egy-egy mondatnyi megjegyzésre szorítkoznak a Nagy házaspár mindennapi életéből.

1883 az utolsó év, amelyről visszaemlékezés készül. Ebben az évben választja meg alelnökévé a Magyar Heraldikai Társaság, de a naplóban ez már nem kerül rögzítésre. Ahogyan nincs folytatása a további éveknél sem 1898-ig, haláláig, pedig közéleti tevékenysége igen aktív volt még ebben az időszakban is. Szervező munkája eredményeként jött létre 1891-ben a Nógrádvármegyei Múzeum Társulat, és a balassagyarmati gimnázium megnyitása érdekében is sokat dolgozott.

⁴ SEIFERT Ferenc: *Nagy Iván genealógiai munkássága* In: Uo. (44)

⁵ R. VÁRKONYI Ágnes: *Nagy Iván, történetíró a polgári átalakulás korában* In: Uo. (8)

Nagy Iván tudósi pályája a professzionális magyar történettudomány kialakulásának évtizedeivel esett egybe. A 19. század középső harmada a tudományok fejlődésének meghatározó időszaka. Az átalakuló Európában a történettudomány kulcs-helyzetbe kerül. A fiatal professzionális történettudomány boldog korszaka ez. Általános az a meggyőződés, hogy a jövő megszerkesztéséhez elengedhetetlen a múlt ismerete. Nagy Iván történetfelfogása ebben a közegben alakul ki. Különböző indítások és hatások fejlesztik. Sajátos tapasztalatok és tanulmányok segítségével jut el a reformkori költői romantikától a tudományos társadalomtörténeti szemléletig, s lesz egész életében a 19. századi értelemben vett liberális, szabadelvű, a realista történettudomány elkötelezettje.⁶

Nagy Iván portréja a Vasárnapi Ujság 1870. március 20-i számában

Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/VasarnapiUjsag_1870/?pg=144&layout=1&query=nagy+iv%C3%A1n [2024. 08. 30.]

Visszaemlékezéseit olvasva a Nagy Iván gondolkodását meghatározó értékek: a lehetőségek adta teljesség igényével feltárni a valóságot tükröző tényeket, ehhez ragaszkodva megosztani azt az eseményekre kíváncsi érdeklődőkkel. A feltárásban ne legyen akadály hatalmi csoportok más érdeke, akkor sem, ha az kellemetlen az érintettek számára. A napló emlékeiből kibontakozó Nagy Iván a történész mögött rejlő embert mutatja be az olvasónak, és emberi tartásával a történészi hitelességet alapozza meg.

---

⁶R. VÁRKONYI Ágnes: In. Uo. (10–11. o)

MIKSZÁTH JÓKAI SZOBRÁT FARAGJA

Mikszáth Kálmán, a jó nevű, Nógrádból elszármazott író 70 éve lapunk állandó szerzője és témája, Jókai Mórnak pedig 2025-ben lesz a 200. születésnapja, arra is figyelni fogunk.

(A szerk.)

Az írók szívesen állnak-ülnek modellt a szobrászoknak! Soha nem elég a sikerből, nem elég az eladott példányszámokból, a sikeres kritikákból, a halhatatlansághoz vezető úton annyi jelzőoszlop állhat még. Jókai már életében szobrokat kapott, ismerünk például 1883-ból egy szép Huszár Adolf-szobrot. Jókai ekkor nincs még hatvanéves, ámbár a szobron kinéz vagy nyolcvannak.

Mikszáth is megfaragta a maga Jókai-szobrát. Először csak kis agyagmodelleket készített (nevezzük így tucatnyi apró karcolatát Jókairól), majd pedig elkészítette a végleges remekművet, a legjobbat, amit valaha író a kortársáról írt. Ez a *Jókai Mór élete és kora* című alkotás, már Jókai halála után megírva s kiadva. (Már a korabeli karikatúra is szoborfaragásnak látta a könyvet!) Ebben összegződik mindaz, amit Mikszáth Jókairól tudott, a közönségnek elmondani akart. Mindenképpen ajánljuk elolvasásra a könyv *Epilóg* című fejezetét, abban benne van minden kicsiben, amit kettejük kapcsolatáról tudni kell! Ott ez a fontos mondata a Jókaihoz való viszonyáról: „...személyesen ösmertem, hogy életviszonyaim némi hasonlatosságánál fogva vele sokat érintkezhettem a parlamentben, a klubban, az irodalomban, a közös lapnál, a közös barátoknál, a lakomákon...” De mennyire, hogy ismerte, mondhatjuk saját írói pályájának kezdetétől Jókai haláláig, sőt azon túl is, erről tanúskodik ez azt életregény, amelyet én irodalmi Jókai-szobornak tartok, a szoborkészítés minden nyűgével és bajával, amint az Mikszáth alaposan megtapasztalta írás közben.

De addig bizony több tucatnyi írása az, amelyben a mesteréhez való viszonyáról vall valamilyen formában.

Mestere lenne Jókai? Kérdezzük, hiszen a Mikszáth teremtette világ, az életmű abszolút szuverén, egyéni, semmihez sem hasonlítható. De hát mindenkinek van mestere, akit az indulásnál követ, s akitől aztán megszabadul – ha elég tehetséges.

Ráadásul Mikszáth a pályaindulást is Jókainak köszönheti, már ami az írói elhivatottság érzetét erősítette meg benne. Az a bizonyos, 1869-ben az Igazmondóban meghirdetett irodalmi pályázat, amelyet Mikszáth nyer meg, s amelyben a zsűri elnöke Jókai. Az Igazmondó Jókai lapjának A Honnak volt a vasárnapi melléklete. A szerkesztőség tűzte ki a pályázatot, következő évi beadással. Erre írta meg Mikszáth *A kemény ember* című elbeszélését. Igaz, nem nyert az első körben, de kiemelték dicsérettel írását: „igen csinos kis dolgozat, szép eszme, de egy beszély kelteivel nem bír, és inkább csak novelette”. Ezért újra kiírják, felemelik a jutalmat, és 1870 végéig kell beküldeni. Mikszáth újra ír, s *Ami a lelket megmérgezi* című elbeszélése most már valóban győztes lesz, 1871-ben közlik is. A döntést a lapra felügyelő pártbizottmány (baloldali a lap!) hozta meg: Podmaniczky Frigyes, Tisza Kálmán, Várady Gábor, Jókai Mór – valószínűleg Jókai szava volt a döntő. S ha személyesen nem is találkoztak, de itt kapcsolódik össze pályájuk első ízben.

De még nagyon messze van Mikszáth a sikertől, a berobbanástól, még egy év-tized küzdés és szenvedés van előtte a *Tót atyafiak* megjelenéséig. De akkor nagyot szól a történet s a halmozódó elismerések sorában azonnal bevásztják a Kisfaludy Társaságba, és székfoglaló elbeszélését (*A brézói ludak*) ki is adják kis könyvecske formátumban 1882-ben. Az előszót, inkább ajánlást Jókai írja, nagy irodalmi pályafutást látva benne és ígérve: „Mikszáth valódi tehetség, akit nem szabad dicsérni, hogy meg ne álljon ott, ahol elkezdte; hanem írjon mindig jobbat a megelőzőnél, és igyekezzék fölfelé”. Nos, ez éppen elegendő volt egy életre ahhoz, hogy Mikszáth Jókai-hívő legyen, tiszteltje, de kezdetben még kritikátlanul ne fogadja el mesterét.

Furcsa viszony ez kettejük között. Ismert az a híres mondat a felesége testvéérének, Mauks Kornéliának írt levélből 1882-ből, amikor a siker táltoscikója valóban az ajtaja előtt toporog már: „Jókait kell tovább folytatnom az ő halála után”. Vagyis nemcsak az irodalmi folytonosság vállalása, de az irodalmi tekintély átörökítése is az ő jogcíme lesz – tudatja a rábeszélés közvetítő hatásában bízva a másodszori házassága előtt még bizonytalankodó Pöhölykével.

Igaza volt, nem volt, ki tudja. Egyfelől mindenképpen igazat kell adnunk e magabiztos kijelentésnek, hiszen irodalmi pályájuk most már párhuzamosan fut, s amint erőtlenedik el az agg író, úgy erősödik meg alkotóerejében és zsenialitásában Mikszáth a századfordulóra. A hogyan tovább-kérdésre pedig nincs válasz, mert 1904 után csak hat év, és Mikszáth követi Jókait az égi Parnasszusra, s az új időkben már új mesterek jönnek, s egyikük sem tudja a hirtelen megüresedett trón- és karosszéket betölteni.

Mikszáth tehát soha nem felejt az indulást, de soha nem bocsátja meg Jókainak, hogy politikusi pályára lépett. Legalábbis az 1870-es években egyértelműen elmarasztalja Jókait, mintha saját sorsát látná előrevetíteni. Hiszen nem ő írta-e az pályája delelőjén, hogy ami sikert az irodalomban elért, azt a politika szép lassan leszedegette róla. Nem ezért bántja a még ellenzéki Mikszáth a hűséges mameluk, de a politikában fülemüle szelídségű Jókait, hogy minek neki a parlament, ha ő lehet a nemzet írója? Nem ő írja 1907-ben magamagáról: „Ebből az ide-oda hánykódásból ered aztán, hogy nem lett belőlem jó politikus, se olyan jó író, aminő talán lehetett volna, ha csak az egyhez tartom magam. Valamilyen író azonban mégis lettem, s ha most az élet őszén megcsinálom a mérleget, elmondhatom, hogy ami öröm ért, az mind az irodalomból való, és ami bosszúságot nyeltem, azt mind a politika kölykezte”. És ez alól Jókai sem kivétel, amint majd megtapasztalja nagy fájdalmára 1901-ben a parlamentben.

Voltak persze vitáik is, egyáltalán nem felhőtlen ez a kapcsolat. Mikszáth maga is jelzi ezeket, persze igyekszik visszatekintve életet tompítani. Nem örül annak, hogy Jókai a politikába oly vehemenciával veti magát, jobb lenne, ha csak az íróasztala mellett ülne. Persze nincs nagy baj, mert Jókai bármennyire is szeretné, nem lesz belőle soha jó politikus. „...Jókai örökké az marad, aki volt, mert amint ő sem veszi komolyan a politikát, szerencsére őt sem veszik komolyan a politikában...” A maga szarkasztikus módján megcsipkedi Jókait, amikor az elfogadja a királyi rendjelet, szemére vetve, hogy valamikor az írók kitüntetése ellen hadakozott, most pedig lám-lám, ő is gyengének bizonyult. Megjegyzése első olvasatra elég durvának tűnik (másodikra is az), de ez illet is az írás, illetve a kötet műfajához. Mikszáth igen szarkasztikus pamfletgyűjteményében, a *Még újabb árny- és fényképek*ben jelent meg a szöveg, melyben senkit sem kímélt. Hogyne írta volna meg Jókairól, aki most még számára elég távoli személyiség, a véleményét! „Hogy pedig Jókai most elfogadta a keresztet, az sem azt bizonyítja, hogy nem úgy beszél, amint cselekszik, hanem csak azt, hogy nem tudja, mit beszél.”

Vagy kicsit ironizál Jókai hiperlojalitása felett, finoman szemére vetve márciusi ifjú-szerepe s a Rudolf trónörökös iránti feltétlen rajongása közötti igen nagy elmentmondást. De nem hagyja ki a Jókai írta királyhymusz katasztrófáját sem, s bár igyekszik tompítani a Jókait ért irodalmi támadások élet, de csak be kell vallja ő maga is: bizony rosszat írt most Jókai, nagyon rosszat.

Ha kikeressük Mikszáth Jókairól írott műveit, igen imponáló lista és egy testes kötet állna össze azokból. Pontosak persze így sem lehetünk, de hál istennek egy mai számítógépes adatkereséssel látjuk, hogy Mikszáth 1898-as műveiig Jókai neve több mint ezerszer fordul elő nála. S még hátravan másfél évtized szinte,

benne a Jókai-jubileummal, a nagy vihart kavart második házassággal (Mikszáth itt védi az öreg embert, de nem védi az öreg író), s ott van a halál, az utóélet. Nem túlzunk hát, ha azt mondjuk, a kortárs irodalomból senkivel nem foglalkozott annyit Mikszáth, mint Jókaiival.

De ez így természetes. Barátságuk évtizedei alatt annyi mindenre lehetett figyelni, ami Jókaiival történt. Elsősorban persze kimeríthetetlen, csodálatos irodalmi tevékenységére, amelyre Mikszáth külön kedves kis karcolatot ír *Jókai Mórok* címmel, mondván, hogy Jókait a XXI. század kutatója csak úgy tudja elképzelni, hogy volt belőle ilyen néven vagy tíz. Mert egy ember ilyen gazdag életművet nem hozhat létre, ilyen közösségi életet nem élhet meg. Figyelt Jókai későbbi politikai pályafutására. Arra, hogy a sikeres, több városban, kerületben diadalkapukkal fogadott képviselő miként kopik ki a parlamenti padokból, miként hagyja ott a pártja majd a nemzet politikája Jókait, hogy vágja arcába Madarász József 1901-ben azt a bizonyos sértő mondatot: „Én a megnevezett Jókai Mórt hazám ellen vétkes egyénnek esmérem...”

A politikusra irányuló figyelme azért is fontos, mivel tőle örökölte a mandátumát, a bizonyos parlamenti fogas lehetőségét. Már mint hogy mint képviselőnek a parlamenti ruhatárban lesz már fogasa a kabátjának. Hiszen tőle vette át az illyefalvi kerületet 1887-ben, s lett ő maga is élete végéig képviselő, mégpedig kormánypáti, immáron saját csapdájába esve. Már amit az írói szabadság, függetlenség és a politikai elkötelezettség címén rótt fel még annak idején Jókainak, azzal most neki is szembesülnie kell.

Figyelt Jókai színházi sikereire is. Közülük a legnagyobbra: *Az arany ember* példátlan színházi pályafutására. Mikszáth nagy színházba járó volt egy ideig, Szegeden még színkritikákat is írt, amíg el nem csapták, mert számára csak jó előadás volt s csak jó színész, illetve jó színésznő.

Követte a Jókai magánéletéről szóló híreket, ámbár abban nem volt sok érdekesség, legalábbis amíg Laborfalvi Róza élt. De ne legyünk álszemérmesek: Jókai mostohalánya, majd nevére vett unokája története nem mindennapos sorshelyzet, s elég nyíltan is beszélgettek róla a pesti körökben s ott volt unokahúgának, Jolánnak a férje, Hegedűs Sándor, mindkettőjüknek parlamenti képviselőtársa, ő is hálás szereplője lesz Mikszáth karcolatainak.

És együtt jártak vadászni is. Ami persze így, ebben a formában nem igaz, mert abban biztos vagyok, hogy Mikszáth életében nem vadászott soha, azt nem engedte a szíve és a testsúlya. Le is írta: „...nem voltam soha vadászaton és kerülöm a vadászokat is – az egy becsületes stüsi vadászt kivéve” – mármint a kártyalapon. Jókaiiban már nem vagyok ennyire biztos, mivel tudom, nagyon jó céllövő volt,

ezt ő maga is megírta többször. Bár ahogyan írta, a vadászathoz „hideg vér, kemény idegzet, edzett testalkat kell”. Hát neki ebből egyik sem volt. Az a közös vadászat mindössze egy tréfás vetélkedés kettejük között, amelyet Mikszáth meg is írt *Kedélyes háború* címmel. Ez már Jókai halála utáni visszaemlékezés, amely szerint 1896-ban Mikszáth igen hevesen kirohant általában az írók kitüntetése miatt. Jókai érintve érezve magát, s a maga szelíd módján visszautasította Mikszáth érveit: „...az én kedves pajtásom, Mikszáth Kálmán a ma írt cikkében meglehetősen lebeszélte a magyar írókat a rendjelek után való áhítozásról... Nem magunkat, de az ünnepet tiszteljük meg vele; nem a saját drága személyünknek felbecsülését látjuk benne, hanem annak az osztálynak a megbecsülését, amelyhez tartozunk”.

Mikszáth elég kioktató hangon válaszolt, s megromlott közöttük a viszony, szóba sem álltak egymással. De mindketten keresték a kibékülés lehetőségét, s Jókai kezdte azt: küldött át Mikszáthnak két lelőtt kövér foglyomadarat. Mikszáthnak az öccse éppen küldött ilyen foglyokat, s így visszaküldhetett Jókaink négyet. Tromfra tromf következett, s addig növelték a foglyok számát, hogy végén Mikszáth már hatvannyolc foglyot küldött a svábhegyi Jókai-villába. Jókai nagyot vetett, szent lett a béke, s meghívta Mikszáthot magához egy kis tarokkpartira.

Mikszáth akarva-akaratlanul építette a Jókai-kultuszot, faragta azt a bizonyos szobrot. Erre is volt alkalma, az író születésnapjai, különböző irodalmi évfordulói s az ezekhez kapcsolódó országos ünneplések mind kiváló lehetőséget adtak szellemes gondolatok megfogalmazására, amelyekben Jókai mellett ott szerepelnek a kortársi irodalmi élet meghatározó személyiségei (Gyulai Pál), intézményei (Akadémia) és lapjai (Vasárnapi Újság) – hogy csak egy-kettőt említsünk. E kultusz egészen sajátos jele, hogy még verses ponyvát (!) is ír róla 1883-ban: *Jókai Mór, a komáromi fiú, ki a világot hódította meg* címmel. Pár évvel ezelőtt hasonlóan már kiadtam a Mikszáth Társaság tagjainak örömére, itt-ott felbukkanhat még pár példány ebből a fűzött-illusztrált kis füzetkéből, amelyben persze Jókai nemcsak a magyar ég, de a teljes univerzum örökké fénylő csillaga lesz, mi más is lehetne.

Ha valaki megkérdezné, ugyan melyik a kedvenc Mikszáth–Jókai-írásom, bizonyára mint szentimentális ember a Jókai halálára írt nekrológot említeném, mint amelyikben a megrendülés, a gyász nemcsak egy protokollírás kelléke, hanem nagyon mély emberi vallomás is az elmúlás fájdmáról. „Jókai Mórral némi változás történt. A leglényegesebb, mi az átlagembert érheti, de Jókainál ez is csak némi változás. Eltűnt a szemek elől, meghalt. Azaz álmodni fog tovább odalent,

mint ahogy álmódott idefent. Csakhogy amit idefent álmódott, azt most már ő nem tudja, és amit odalent álmodik, azt mi nem tudjuk meg ezentúl.”¹

Ha mint cinikus embert kérdeznének, bizonyára a szélsőséges Jókai-elfogultságú cikkeket választanám. Azokban olvashatók ilyen kultuszbölcsesek: „Jókai megszgye a magyar irodalomban. Jókai előtt és Jókai után – így lesz jelölve a szépróza... Jókait úgy kell venni, amint van... Jókait olvasni több mint gyönyörűség. Az már kéj...”² Be is vallja őszintén rajongó tiszteletet és szeretetet Jókai és életműve iránt. De ezen ne csodálkozzunk, nem volt egyedül Mikszáth. „A Jókai-kultusz befutja az országot, terjeng, elterpeszkedik, mint a szederinda. Mindenki ösmeri, mint a saját tenyerét. Mintha bengáli fény világítaná meg az alakját, és abban őt mindenki látja, senki jól nem látja. Bizonyosan én sem látom jól (hiszen én is el vagyok varázsolva, mint a többiek), s még bizonyosabb az, hogy semmi újat sem tudok róla mondani.”³ Pedig mennyire tudott...

Valahol mindig minden elkezdődik. Mikszáth több helyen le is írta (*Az én legkedvesebb könyveim* címmel), hogy az első könyv, amelyet kisgyerekként a szklabonyai kis házban olvasott, az éppen Jókai volt, a *Törökvilág Magyarországon* című regény. Hát nem csodálatos az élet? A kisdíák Mikszáth Jókaitól szerzi első irodalmi élményeit, tán az írói siker reménye, lehetősége is ekkor támad fel benne, aztán pár évtized, s már együtt ülnek a magyar Parlamentben, és együtt adomáznak a képviselői klubban. Együtt lépkednek a Parnasszus kanyargó ösvényein, s gondolta-e valaha, hogy egyszer majd levelében „kedves Móric bácsi”-nak szólítja az író, Jókai pedig így írja alá a neki küldött levelét: „maradok érdemedben is felül szerető igaz közkatonád, Jókai Mór”.

Sokszor elmondja ezt még, milyen hatással volt rá Jókai. Nemcsak az irodalomhoz vezette el, de meghatározta irodalmi pályájának egyik lényegi alapelvét is. Hogyan írta *A mi külön fejedelmünkben?* „Az ő könyveiből mint gyermekifjú tanultam a hazát véle együtt szeretni, s lehetne ő külön táborban, külön párton ellenfelem, ezt a két úgy összenőtt érzést ki nem irtja belőlem semmi...”

¹ MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai Mór*, Vasárnapi Ujság, 1904. május 8, 19. szám, 318.

² MIKSZÁTH Kálmán: „*A mi külön fejedelmünk?*” *Csevegés Jókairól*, Pesti Hírlap, 1884. szeptember 25, 265. szám, melléklet, 9.

³ MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai Mórok*, Képes Folyóirat – A Vasárnapi Ujság füzetekben, 15. kötet, Bp., 1894.

A PALÓC NYELVJÁRÁSOK A 19. SZÁZADI OSZTÁLYOZÁSOKBAN

1. A felvilágosodás korának szellemisége a népi kultúra és a nyelvjárások iránti tudományos érdeklődést is erősítette. Hazánkban a 18. század végétől már rendszeres tájszógyűjtésekről beszélhetünk, egyre több vidékről közölnek adatokat, az irodalmi nyelvben és a köznyelvben tájszavakat honosítanak meg (például a *barangol*, *betyár*, *bozontos*, *buksi*, *burgonya*, *csapat*, *csokor*, *csupasz*, *dörmög*, *duzzog*, *hajcsár*, *himbál*, *hullám*, *bús*, *inda*, *kandalló*, *kagyló*, *kavics*, *meder*, *pata*, *pete*, *rács*, *ronda*, *sírály*, *zúz*, *zamat* kifejezéseket). A területi eltérések megfigyelése a nyelvjárások egymáshoz való viszonyának, a különbségek és hasonlóságok okainak, valamint az osztályozásnak a kérdését is felveti.

Nyelvjárásaink osztályozásában, a nagyobb területi egységek kijelölésében hosszú ideig elsősorban a földrajzi szempontokat (esetenként a közigazgatási határokat) vették figyelembe. Mások a tájszólások közötti eltéréseket történeti okokkal (idegen népek magyarságba olvadásával) magyarították. Az osztályozáshoz leginkább alkalmas – elsősorban hangtani és alaktani – jelenségek területiségének a pontosabb megállapítását a tájnyelvi gyűjtések kiszélesedése tette lehetővé. A nyelvjárási jelenségek izoglosszáit persze sok esetben a földrajzi viszonyok, az idegen nyelvi környezet vagy a településtörténeti előzmények határozzák meg.

Verseghy Ferenc a magyar nyelvterületet három fő típusra tagolja: *tiszamellékire*, *dunamellékire* és *erdélyire* (1805: 20). Noha említést tesz a három típuson belüli kisebb területi egységekről, ezeket már nem jelöli ki. A tájnyelvi közlések csekély száma miatt erre persze még nem is nagyon vállalkozhatott volna. Felosztásáról Pápay Sámuel a következőket írja: „a’ Magyar Beszédejtéseket sem lehet tsupán háromfelé Erdélyire, Dunaira és Tiszaira osztani, mert mindenikben legkülönösebbek ismét a’ Székelyké Erdélyben, a’ Palótzoké a’ Tiszaiában, és a’ Baranyaiaké és Somogyiaké a’ Dunaiban, ’s lehet találni ismét mindenikben többféle különösségeket, de mind ezeket főképpen tsak a’ köznépnél” (1808: 81–82).

A palóc nyelvjárások tudományos leírása a 19. században kezdődik. A palócok eredetéről, lakóhelyéről, nyelvjáróterületéről sokféle magyarázat születik. Ennek okai között említhetjük a történeti források hézagosságát, a palócok által lakott

terület meghatározásának nehézségeit, a dialektológia és a néprajztudomány elterő megközelítését, módszerét és szemléletét. A palóccokkal foglalkozó írások között a történeti és nyelvészeti tényeket figyelmen kívül hagyó romantikus magyarázatok is találhatók.

A 19. századi szakirodalmi forrásokban a palócnak nevezett települések számának folyamatosan növekedése látható (vö. Sándor 2007: 47). Horváth Péter 1801-ben még csupán 9 Borsod és Heves megyei helységet nevez palócnak. Nem sokkal később Pápay Sámuel Nógrád, Gömör, Borsod és Heves megyék határvidékét említi (Pápay 1808: 80), Szeder Fábián ide sorolja Hont megyét is (Szeder 1819: 26). Jerney János 1855-ben 11 Borsod, 4 Gömör, 18 Heves, 15 Nógrád megyei települést sorol fel (Jerney 1855: 67–68), míg Pintér Sándor 1880-ben már 76 Nógrád, 29 Gömör, 35 Heves, 10 Borsod megyei helységet nevez meg (Pintér 1880: 13–14).

2. A magyar nyelvjárások első részletesebb osztályozása Pálóczi Horváth Ádám nevéhez fűződik. Noha a nyelvterület egyes részeiről még nem vagy csak alig jelentek meg közlések addig, *A' magyar nyelv' dialectusairól* című Marczibányi-díjas pályaműve a magyar nyelvjárások addigi legteljesebb ismertetését adja. Pálóczi két fő típust különböztet meg: a *dunait* és a *tiszait*. A palóc nyelvjárások hovatarozásával kapcsolatban a következőket írja: „A' Palóctság föltre leg-durvább; Gyöngyös vidékje vólna a' fő fészke, és így a' Tiszai tartományhoz tartozna; de úgy el-van-hintve az egész két Országban, hogy Erdélyben is találhatni, és attúl fogva imitt amott egész a' Drávaig” (Pálóczi 1821: 36).

A palóc nyelvjárások meghatározásának bizonytalanságai, a nyelvi szempontok kijelölésének hiány(osság)a nem csak Pálóczinál figyelhető meg. A palóc tájszólásban sokan a régi magyar nyelvet látták, ebből kifolyólag a palóc megnevezést az archaikus (perem)nyelvjárások egy részére (elsősorban a Dunántúlon) is kiterjesztették. Horvát István úgy vélte, hogy a palóc szóejtés még a székelyek között is megvan, de az országban nem mindenütt nevezik palócnak (Horvát 1834: 110). Fejtegetéseiben azonban nem tér ki a tájnyelvi jelenségek lokalizálására, nem tisztáz nyelvjárástörténeti kérdéseket (vö. Gréczi-Zsoldos 2022a: 103–106).

Horvát szerint a magyar nyelvnek már a honfoglalás idején két dialektusa volt, „egyik a' Palótz, másik a' tisztább M. Nyelv” (1830: 4). Horvát a legrégebb magyar szövegméleket, a *Halotti beszédet* palóc nyelvemléknek tartotta (1825: 45, 1834: 116). Hatása Toldy (Schedel) Ferencnél is megfigyelhető (Toldy 1843: 10), bár az ő nézetei idővel változtak (Toldy *A magyar nemzeti irodalom története* című könyvének 1872-es kiadásában a *Halotti beszéddel* kapcsolatosan már nem említi

a palóc nyelvjárást). Horváték vélekedésére Döbrentei Gábor is felfigyelt, aki a kérdést egybevető vizsgálattal tisztázta: megkérte Szeder Fábiánt és Szabó Istvánt, hogy írják át palóc dialektusra a 12. század végi nyelvemléket. Döbrentei arra jutott, hogy Szeder és Szabó szövegeiben nincsenek meg a *Halotti beszédre* jellemző sajátosságok (1838: 26).

Mi állhatott Horvát és körének nézetei mögött? Elsősorban az, hogy a nyelvjárási eltéréseket más népek magyarságba olvadásával magyarázták: a székelyeket a hunok, a palócokat a kabarok leszármazottainak tartották. Horvát István többször is említi Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár tudósítását (*A birodalom kormányzásáról*), szavait azonban félreérti. A tudós császár ugyanis beszámol arról, hogy a kabarok megtanították a kazárok nyelvére a magyarokat, de tudják a magyarok nyelvét is. Horvát úgy vélte, hogy a kabarok és a magyarok nem két külön nyelvet beszéltek, hanem egy nyelvnek két dialektusát: „a’ midőn valamely Görög Író, főképen olly nagy tudományu, mint volt Constantinus Porphyrogeneta, Dialectusról beszél, akkor e’ kifejezése alatt két egymástól egészen különböző nyelvet érteni nem szabad” (1833: 113).

Bíborbanszületett Konstantin fent említett közlésének új értelmezése Hunfalvy Pál nevéhez fűződik. Hunfalvy a *Magyar Nyelvészet* című folyóirat első számában megállapítja, hogy a bizánci császár tudósításából „nem lehet két magyar nyelvjárást kihozni, hanem csak azt, hogy az ő idejében a’ magyar nyelv mellett a’ khazar is divatozott, legalább némelly részeinél az egyesült turk-kabaroknak” (1856: 228).

3. A *Tudományos Gyűjtemény* című folyóirat 1817. évi első számában „Tizenkét Tsászári Species Aranyot” ajánlottak fel jutalmul annak, aki ismertetést készít a palóckokról, érintve a nyelvjárást is. A felhívás valószínűleg ösztönzőleg hatott Szeder Fábiánra, a palóckutatás első nagy alakjára, akinek két évvel később jelenik meg *A’ Palócok* című tanulmánya (1819). Szeder a honti és nógrádi palóc nyelvjárást főbb hangtani és alaktani sajátosságait ismerteti, szövegmutatványt és tájszavakat közöl, néprajzi jellegű megfigyeléseket tesz.

Szeder egy évtizeddel később *A’ Magyar nyelvbeli Dialectusokról* című tanulmányában újra foglalkozik a palóc tájszóléssal. A magyar nyelvjárások három típusa között említi a palócot: „A’ valamennyi tágas értelemben vett dialectust ezen alkalommal három osztályba foglalom. Az elsőbe, a’vagy az íróiba természetesen azt állítom, melly szerint csinosan beszélünk és írunk. A’ másodikban, a’vagy a’ közönségesben a’ köznépet veszem fel, a’ mennyire az az írói dialectustól távozik, idesorítván a’ többféle különözést is, mellynek mindenike legalább

ez úttal különös dialectusi osztályba nem jöhet. A' harmadikban a' Palócz dialectusnak adok helyt, melly sem az irói, sem az egyéb dialectusoktól nem távozik olly meszsire, mint talán nagy hirtelenében sajditnánk; sőt az iróinak szinte, mint egyéb dialectusaink, olly segédül szolgál” (1829: 4).

Szeder az említett három típus közötti különbséget elsősorban a hosszú magánhangzók ejtésében látja: „az irói dialectusban ezen valamennyi hosszas magánhangzó tisztán hangzik, e'képen: *álom, édes, iny, olly* 's a' t. A' közönségesben némelly tájakan (Vas, Zala, Sopron Vármegyékben) az *é, ó, ő*, betük elejbe segéd magánhangzó tetetik, úgymint: *iédes, uólom, szüöllüő*; a' Palóczban pedig ezen most említett betűkön kívül az *á* betű is segéd magánhangzóra szorul, mint ezekben: *uáalom*, (áalom) *huárom*, (három)” (i. h. 5; kiemelés: T. P.).

á,	á,	uá.
é,	é, és ié,	ié.
í,	í,	í.
ó,	ó, és uó,	uó.
ú,	ü,	ü.
ő,	ő, és üő,	üő.
ű,	ű,	ű.

1. ábra: Szeder Fábián táblázata: a bal oldali oszlop az *irói*, a középső a *közönséges*, a jobb oldali a *palócz* dialektus hosszú magánhangzóinak ejtészaváltozatait tünteti fel

Szeder jól látta, hogy a nyelvjárások osztályozására leginkább a hangtani jelenségek alkalmasak. A kettőshangzók használatára különösképp figyelemmel volt. (A 20. századi nyelvjárásgyűjtők egyébiránt már kevésbé találták a palócot diftongusosnak. A kettőshangzók használatának időbeli változásáról és térbeli határaitól lásd Gréczi-Zsoldos 2022b.) Szeder a felosztásban az ejtésbeli, hangtani sajátságok fontosságát emeli ki: „A' tájonként uralkodó néhány különös szó nem olly képes ama' dialectusra mutatni, mellyben használtatik, mintsem a' szóejtés; mert ezt az egész beszédnek folytában hallani; a' különös szó ellenben ritkán jön elő, gyakorta pedig, ha nincs szükség rá, egészen elmarad, és ha mást kapnak fel helyette, feledékenységbe megy” (1829: 21).

4. A *palóc* megnevezés kiterjesztése egyes archaikus dél-dunántúli nyelvjárásokra a későbbiekben is előfordul. A Magyar Tudományos Akadémia 1843. december 18-i gyűlésén Toldy Ferenc a nyelvjárások témakörében megtartott

előadásában a következő tájszólásokat említi: 1) *csángó*, 2) *székely*, 3) *erdélyi*, „Erdély’ magyar vmegyéiben”, 4) *tiszántuli*, „főhelye Debreczen”, 5) *szegedi*, „Szeged vidékére szorítkozik”, *barkó*, „Gömörben; mellyet éjszaki palócznak is nevezhetni”, 7) „A’ közép vagy szorosan úgy nevezett palóc Nógrád, Gömör, Borsod és Heves’ összeshögellő hegyes tájain”, 8) *nógrádi*, 9) *nyitrai* és *mátyusföldi*, 10) *hincses* Sopronban, Vasban, 11) *dunántuli*, melynek „alágai, az őrségi, marczi, ormánsági, baranyai és tolnai szóejtések”, 12) „göcseji Zalában, mellyet déli palócznak is nevezhetni” (1843: 9–10).

Riedl Szende *A magyar nyelvrendszer alapvonalai* című könyvében a következő nyelvjárásokat nevezi meg: *közép-palóc* (Gömör, Borsod, Nógrád és Heves megyék határvidékén), *éjszaki palóc* vagy *barkó* (Gömörben), *déli palóc* vagy *göcseji* (Zalában s részben Somogyban, Veszprémben), *duna-drávai palóc* (Baranyában s az Ormánságban a Dráva mellett), *csángó* (Moldvában), *székely* (Erdélyben), *jász-kún*, „melly a XVII. század óta nagy részben elváltozott” (1859: 39).

A későbbi felosztások dél-dunántúli dialektusokat már nem hoznak kapcsolatba a palóccal. Szinnyei Borsod, Gömör, Heves és Nógrád megyében említi a palóc nyelvjárást (1887: 46). Király Pál a palócot Pozsonytól Kassa vidékéig, a Magas-Tátrától egészen a Tisza mellékéig teszi. Megjegyzi, hogy „a legtisztább palócság különösebben mégis Gömör, Hont, Nógrád és Bars vármegyékben otthonos” (1889: 3). Király a palóc dialektus határait nyugaton és északon is jóval messzebb húzza meg, mint elődei. A történelmi Magyarország északi vármegyéiben nyilván az elszórtan élő magyarságra gondolhatott, amelynek zöme a földrajzi közelség folytán a palóc(os) területről származott. Emellett a kétnyelvűségi háttérrel is számolnunk kell, hiszen a szlovákban a rövid *a* hang a palóchoz hasonlóan illabiális.

5. Simonyi Zsigmond *A magyar nyelv* című könyvében részletesen foglalkozik az osztályozás elméleti kérdéseivel. Megállapítja, hogy mihelyt a felosztást megkíséreljük, „azt tapasztaljuk, hogy a nyelvjárásokat nem lehet pontosan elhatárolni egymástól. Majdnem mindenütt találunk kapcsolatokat s átmeneteket a különböző nyelvjárások között. Ha egymás végétiben három nyelvjárást viz[s]gálunk, a középsőnek rendszerint lesznek olyan sajátosságai is, melyek jobb szomszédjával, s olyanok is, melyek a bal szomszédossal kötik össze” (1889: I. 199–200).

Simonyi osztályozását néhány markáns hangtani sajátosságra építi: „Legczélszerűbb fölosztó alapul kínálkozik az a mód, melylyel nyelvjárásaink az *ë* hanggal bännak, egyrészt mert csakis e szerint oszthatjuk föl határozottan az egész nyelvterületet, másrészt mert e jelenségnek nagy fontossága van hangtani s alaktani

tekintetben” (i. h. 202). Simonyi ennek alapján *ë-ző*, *e-ző* és *ö-ző* területeket különböztet meg. Emellett a köznyelvi *é* realizációit (*é, ē, í* stb.) is figyelembe veszi, s ezek kombinálásával nyolc nyelvjárást határoz meg: 1) *palócz*, 2) *Dunántúl*, 3) *Komárom*, 4) *Göcsej-Sopron*, 5) *Felső Tisza*, 6) *Duna-Tisza*, 7) *udvarhelyi székely*, 8) *keleti székely*.

	Eredeti <i>ë</i>	Eredeti <i>ē</i>	Ered. <i>é</i>
1. Palócz	<i>ë szem</i> }	<i>ē kéz</i>	<i>é el</i> }
2. Dunántúl	<i>ë szem</i> }	<i>é kéz</i> }	<i>é el</i> }
3. Komárom	<i>ë szem</i> }	<i>é kéz</i> }	<i>í il</i> }
4. Göcsej-Sopron	<i>ë szem</i> }	<i>ëe kéz</i>	<i>í il</i> }
5. Felső Tisza	<i>e szem</i>	<i>eë keéz</i>	<i>í il</i> }
6. Duna-Tisza	<i>ö szem</i> }	<i>é kéz</i> }	<i>é el</i> }
7. Udvarhelyi székely	<i>ö szem</i> }	<i>é kéz</i> }	<i>ē ēl</i> }
8. Keleti székely	<i>ë szem</i>	<i>é kéz</i>	<i>ē ēl</i> }

2. ábra: Nyelvjárások és hangtani sajátágok Simonyi táblázatában

Simonyi osztályozásából több tájegység kimaradt, mivel az alapul vett jelenségekről nem voltak mindenünnen megbízható információk. Mivel aránylag kevés nyelvi sajátágot vesz figyelembe, egy típusba kerülnek egymástól távolabb lévő vidékek. Ez elmondható Göcsejről és Sopronról, továbbá a fenti táblázathoz fűzött lábjegyzetében Simonyi megemlíti, hogy a komáromi nyelvjárás mellé odaértendő Nagyszalonta, Orosháza, Mezőtúr vidéke s a Király-hágón túli Bánffy-hunyad környéke.

6. A magyar nyelvjárások osztályozásának történetében egy új korszak kezdetét jelenti Balassa József *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* című könyve (1891). Érdemei között említhető, hogy nemcsak a köznyelvtől leginkább eltérő nyelvjárásokra, hanem az egész nyelvterületre kiterjed. „Sokan azt hiszik, hogy csak az olyan magyar beszédet szabad nyelvjárásnak tekintenünk, a mely az irodalomtól lényegesen eltér. És így pl. megengedik, hogy van göcseji, palócz, szegedi, székely nyelvjárás, de ott, a hol ők különös eltérést nem tapasztalnak, nyelvjárás nincs. Ez a felfogás már csak azért is helytelen, mert így a nyelvészeti vizsgálódás köréből kizárjuk a magyar nyelvterület legnagyobb részét, s ezáltal lehetetlenné válik a rendszeres, és az egész nyelvterületre kiterjedő kutatás” – írja Balassa (i. h. 5).

Az osztályozásban a történeti szempontokat felülírják a nyelvek, amikor az elmagyarosodott besenyők, kunok és jászok szállásterületének nyelvjárásáról Balassa azt írja, hogy nem válnak nyelvileg egészen külön, a főbb sajtásokok a szomszéd területekre is áterjednek. A történelmi kapcsolatokra ugyanakkor figyelemmel van, erre a palócokkal kapcsolatosan is utal: „a Tisza és Duna fölött, a Mátra körül”, ahol a 12. században letelepedtek a kunok első csoportjai, ma palóc nyelvjárást találunk (i. h. 14).

A földrajzi szempontokkal kapcsolatban Balassa felhívja a figyelmet arra, hogy a belső migráció, népességmozgás folytán a nyelvjárási határok is módosulhatnak. Az újonnan letelepedett lakosság nyelve idővel alkalmazkodik környezetéhez, egyes sajtásokat elhagynak, másokat megőriznek. Ezáltal a kibocsátó terület nyelvjárásától is némileg eltávolodnak (i. h. 16).

Balassa a nyelvjárások osztályozásának lehetséges szempontjait tárgyalva arra a következtetésre jut, hogy a felosztás alapja csakis a jellemző nyelvi sajtásokok lehetnek (i. h. 17). Simonyihoz hasonlóan ő is nyelvi szempontokra épít, azonban jóval több jelenséget vesz figyelembe, a dialektusokat mint önálló rendszereket szemléli.

Balassa osztályozásában nyolc nyelvjárásterületet jelöl ki: 1) *nyugati nyelvjárásterület*, 2) *dunántúli nyelvjárásterület*, 3) *alföldi nyelvjárásterület*, 4) *dunatiszai nyelvjárásterület*, 5) *északkeleti nyelvjárásterület*, 6) *királyhágóntúli nyelvjárásterület*, 7) *északnyugati nyelvjárásterület*, 8) *székely nyelvjárásterület*.

Az északnyugati nyelvjárásterületnek a következő kisebb részeit határozza meg: I. *középső palócz nyelvjárásvidék (mátravidéki, borsodi, karancsvidéki, ipolyvidéki nyelvjárás)*; II. *keleti palóczos nyelvjárásvidék (sajóvölgyi, hernádvidéki, hegyaljai, zilahi nyelvjárás)*; III. *nyugati palóczos nyelvjárásvidék (bars megyei, esztergom-komáromi, mátyusföldi és csallóközi nyelvjárás)*; IV. *déli palóczos nyelvjárásvidék (heves megyei, bükkaljai, felsőpest megyei, jászági nyelvjárás)*.

Az északnyugati nyelvjárásterületet Pozsony és Sárospatak közé teszi, északon a magyar–szlovák nyelvhatárig, délen pedig Abony tájáig. „E nyelvjárásterület középpontja a Heves, Gömör, Borsod, Nógrád és Hont megyében lakó palócság, de megtaláljuk az ő nyelvjárásuk több jellemző sajtását az őket keletről, délről és nyugatról körülvevő lakosság nyelvében is” – írja (i. h. 75). Balassa tehát az északnyugatihoz sorolja a palócság nyelvjárásával sok szempontból hasonlóságot mutató szomszédos dialektusokat is. Jól látta, hogy a palócokat jellemző sajtásokok egy része a környező nyelvjárásokban is megvan: „külön kell választanunk az igazi palócz nyelvjárásokat, melyek a terület közepét, góczpontját foglalják el; innen

három irányban, keletre, nyugatra és délre terjednek ki a különböző palóczosnak nevezhető nyelvjárások” (i. h.).

E nyelvjárásrészlet nyugati és keleti szélének hovatartozása sokat foglalkoztatta Balassát. A mátyusföldi és csallóközi tájnyelvről megjegyzi, hogy „valóságos vegyülék nyelvjárás, melyet a nyugati nyelvjárásrészlet legszélső vidékének is tartanánk. Sőt az egyes helységek nyelve is eltér egymástól, miután egyik helyen több a palócz sajtáság, másokban több a rábavidéki” (i. h. 91). Az, hogy ezeket a dialektusokat mégis az északnyugatihoz sorolja, részben azzal magyarázható, hogy Balassa megkülönböztetett fontossággal tekint a zárt *ĕ* használatára és történeti fejleményeire. Könyve *Általános osztályozás* című fejezetében a tipikus jellemvonások között első helyen említi a zárt *ĕ*-t: „Külön válik elsősorban a palócz vidék s a vele szomszédos nyelvjárások nyelve, mely sok tekintetben különbözik a többi magyarságétól, így különösen abban, hogy az *ĕ* sohasem enged helyet az *ö*-nek; jellemző sajtáságai még az *a*, *á* és a kétféle eredetű *é* hangnak a köznyelvitől eltérő ejtése; az *ĕ*, *o* hangok gyakori használata *e*, *a* helyén, a palatalis mássalhangzók kedvelése, és hogy az *ly* hangot is ejti. Ez a nyelvjárásrészlet Zemplén megyétől nyugatra terül el a Tisza és Duna fölött egész a nyugati határszélig. Ezt nevezem *északnyugati nyelvjárásrészletnek*” (i. h. 22). (Balassának az *ĕ* és az *ö* hangok használatával kapcsolatos megfigyeléseiről – a későbbi kutatások alapján – megjegyezhetjük, hogy bizonyos esetekben az északnyugati nyelvjárásokban is megfigyelhetők *ö-ző* alakok.)

Az említettek miatt sorolja Balassa az északnyugatihoz (nem pedig az északkeletihez) a hegyaljai nyelvjárást is. Olyan információi voltak ugyanis, hogy Hegyalja zárt *ĕ-ző* vidék. (A későbbi, 20. századi nyelvföldrajzi kutatások a terület nyílt *e-ző* jellegét igazolták, lásd Imre 1971: 220).

7. Balassa a palóc(os) eredetű nyelvjárászigeteket több alkalommal szóba hozza. Az északnyugati nyelvjárásokkal kapcsolatban megemlíti, hogy „eljutott e vidék lakossága gyakori költözés által messzebb helyekre is, egyes nyelvjárási szigeteket alkotva; így e nyelvjárásrészlethez tartozik Pest megyében Félegyháza, Majsa és Halas katolikus lakossága, az alsó Tiszánál Dorozsma, Zenta, s a Tiszán túl Kún-Szent-Márton, Csongrád megye északi részének és Békés megyének kat. lakossága és Magyar-Pécska Arad megyében. Ugyancsak e nyelvjárásrészlet egyes sajtáságával találkozunk Szilágy megyében, Zilah környékén” (Balassa 1891: 75).

Balassa a zilahi tájszólást a *keleti palóczos nyelvjárásvidék*hez sorolta, ugyanakkor a felső-tiszai nyelvjárás sajtáságaira is utal. A zilahi nyelvjárás jellemzőjeként többek között az illabiális *á*-t és a labiális *á*-t (mai jelölése *ā*) is megemlíti. Felmerül

a kérdés, honnan vette adatait. Zilah környékének nyelvjárásáról abban az időben csupán kisebb tájszójegyzékek és néprajzi közlések álltak rendelkezésre. Balassa talán valamelyik informátorának közlésére támaszkodott, mivel a két említett sajtóság a Magyar Nyelvőrben megjelent zilahi adatokra nem jellemző.

A Zilah környéki tájszólás részletesebb ismertetésére László Géza vállalkozott, aki a Nyelvőr 1898. és 1899. évi számaiban folytatásokban tette közzé *A zilahvidéki nyelvjárás* című tanulmányát. László a tájszólás különböző eredetű rétegeiről azt írja, hogy „az eredeti felsőtiszai nyelvjárás keveredett később a székellyel s az újabb időben, 1888. óta a palóccal” (1898: 439). A Heves és Borsod megyéből érkező palócok Szilágy megye középső részén, Sarmaság környékén telepedtek le (i. h. 441).

László Zilah vidékén három kisebb nyelvjárási területet különböztet meg: 1) a *zilahi*-ban (Zilah és pár szomszédos falu) uralkodó maradt a felső-tiszai nyelvjárás, s csak kevesebb palóc és székely elemmel vegyült; 2) a *diószadvidéki*-ben a keleti székely a meghatározó, mellette érződik a palóc hatás is, de a felső-tiszai már alig; 3) a *sarmaságvidéki*-ben az újabb telepítések a palócot emelték uralomra (i. h. 442).

8. Összegzésként elmondható, hogy a 19. századi irodalomban a palócokhoz kötött települések száma folyamatosan nőtt. A Palócföld kiterjedésének, határvidékének megállapítására tett kísérletek azonban nem voltak módszertanilag és kritikailag megalapozottak (NéprLex. 4: 166). A kérdés tisztázását nehezítette az a körülmény is, hogy a *palóc* megnevezés a parasztság körében gúnyos, pejoratív jelentésű volt (i. h. 163). Ismeretes az a történet, mely szerint a kutató hiába próbálta megtudakolni a helyiektől, hol laknak a palócok, mindenütt azt a választ kapta, hogy a szomszéd faluban.

A 19. században a palóc nyelvjárásokban többen a régi magyar nyelvet látták, ezért más olyan dialektusokra is kiterjesztették a megnevezést, amelyet kiváltképp archaikusnak véltek. E romantikus elképzelés mögül ugyancsak hiányzott a módszertani tudatosság, a kritikai szemlélet. Az osztályozás nyelvi szempontjait sem jelölték ki.

Balassa József *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* című könyvében a magyar nyelvterület egészére kiterjedő részletes osztályozást és ismertetést közöl. Balassa az északnyugati nyelvjáróterületen belül tárgyalja a palóc és a palócos dialektusokat. De mit is takar a *palócos* megnevezés? Nyilvánvalóan a palóccal több tekintetben egyezést mutató nyelvjárást. A *palócos* megnevezés használata azonban több kérdést felvet, hiszen „a palócnak vélt jelenségek szélesebb körben terjedtek el, mintsem az a palócoknak lennének tulajdoníthatók” (NéprLex. 4: 162–163).

Irodalom

- Balassa József 1891. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Döbrentei Gábor 1838. Észrevételek, elavult szavak. In: Döbrentei Gábor szerk., *Régi magyar nyelvemlékek* 1. Buda, A' Magyar Királyi Egyetem' nyomtatása. 9–26.
- Gréczi-Zsoldos Enikő 2022a. *Fejezetek a palóc nyelvjárás történetéből az ómagyar kortól napjainkig*. Salgótarján, Nógrád Megye Önkormányzata.
- Gréczi-Zsoldos Enikő 2022b. A palóc nyelvjárás beszézőközösség diftongushasználatának izoglosszája térben és időben. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* I. évf. 2. szám, 85–106.
- Horvát István 1825. *Rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégebb történeteiből*. Pest, Petrózai Trattner Máttyás betűivel.
- Horvát István 1830. *A' Magyar Nyelv' Historiája*. Kézirat.
- Horvát István 1833. Könyvvizsgálat. Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet. *Tudományos Gyűjtemény* 17/7: 108–121.
- Horvát István 1834. A' Palótz Nemzet Nyelvéről. *Tudományos Gyűjtemény* 18/3: 108–117.
- Hunfalvy Pál 1856. Toldalék. *Magyar Nyelvészet* 1: 226–233.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Jerney János 1855. A' palócz nemzet és palócz krónika. In: *Magyar Történelmi Tár* 1. évf., 3–68.
- Király Pál 1889. *Rendszeres magyar nyelvtan közép- és polgáriskolák, valamint szakiskolák számára*. Budapest, Méhner Vilmos kiadása.
- László Géza 1898. A zilahvidéki nyelvjárás. I. *Magyar Nyelvőr* 27: 438–443.
- NéprLex. = *Magyar néprajzi lexikon* 1–5. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977–1982.
- Pálóczi Horváth Ádám 1821. A' Magyar Nyelv' Dialectusairól. In: *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire* 1–2. Pest, Trattner János Tamás' betűivel. 1. kötet. 1–78.
- Pápay Sámuel 1808. *A' Magyar Literatura' esmérete*. Első kötet. I. II. rész. Veszprém, Számmer Klára' betűivel.
- Pintér Sándor 1880. *A palóckokról*. Budapest, Aigner Lajos.
- Riedl Szende 1859. *A magyar nyelvrendszer alapvonalai. Magyar hangtan*. Prága–Lip-cse, Kober és Markgraf.
- Sándor Anna 2007. Kísérlet a palóc nyelvjárások nyugati határának pontosítására. In: Zelliger Erzsébet szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. Budapest, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228. sz. 45–54.
- Simonyi Zsigmond 1889. *A magyar nyelv* 1–2. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Szedes Fábián 1819. A' Palóczok. *Tudományos Gyűjtemény* 3/6: 26–46.

Szedes Fábrián 1829. A' Magyar nyelvbeli Dialectusokról. *Tudományos Gyűjtemény* 13. évf. 5. sz. 3–23.

Szinnyei József 1887. *Magyar nyelv rendszere rövid előadásban a középiskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra*. Budapest, Hornyánszky Viktor.

[Toldy] Schedel Ferenc 1843. Kis gyűlés, dec. 18. 1843. In: *Magyar Academiai Értesítő* 4/1: 3–13.

Verseghy Ferenc 1805. *A' tiszta magyarság, avvagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések*. Pest, Eggenberger József Könyvárosnál.

SZOLNOKI TAMÁS – TÓTH KRISZTIÁN

KINCSEK A KARANCSRÓL

A Dornyy Béla Múzeum időszaki régészeti kiállítása

A megyei¹ régészeti feladatokat 2013 óta a salgótarjáni Dornyy Béla Múzeum látja el. E munka mellett a mindenkori régész kollégák nagy hangsúlyt fektettek a civilek bevonásával megvalósuló célzott terepbejárásokra, így mára csak kevés olyan nógrádi település maradt, ahonnan még nem került régészeti leletanyag a múzeum gyűjteményébe.

Számos kiemelt téma mellett (pl. paleolit/régibb kőkorszaki nyílt színi vadász-táborok, római kori germán lelőhelyek, középkori és kora újkori várak, templomok és települések vizsgálata) időről időre visszatértünk a Cseres-hegységhez tartozó Karancsra, hiszen rengeteg izgalmas helyszínt tartogat a régészettudomány számára. 2023 több szempontból is kiemelkedő évnek bizonyult, hiszen bronzkori és vaskori, ún. strukturált depozitumot (meghatározott rend szerint elrejtett fegyvereket, eszközöket), valamint rengeteg más vaskori és középkori tárgyat találtunk több helyszínen is a „hegyen”. Ugyanennek az esztendőnek az őszén Dornyy Béla-emlékkonferenciát szervezett a múzeum Bodó Balázs vezetésével, melynek köszönhetően új megvilágításba került névadónk karancsi tevékenysége is. Úgy éreztük, hogy ezek után elérkezett az ideje a felhalmozott tudást és leletanyagot megosztani a legszélesebb értelemben vett közönséggel is. Így született meg a címben szereplő, 2024. július 30-án megnyílt kiállítás ötlete.

A tárlat alapvetően az előkerült tárgyak bemutatását helyezi a középpontba, de legalább ilyen hangsúlyosak Shah Timor felvételei, melyek a Karancsot és környezetét, illetve a Szent Margit-kápolnát jelenítik meg érzékletes módon.² A régészetre egyébként is jellemző többféle perspektíva használatára (pl. a tárgyakra fókuszáló leletanyagfeldolgozás vagy összefoglaló jellegű mikroregionális kutatások akár országhatárokon átnyúlóan is) nagyszerűen rímelnek Timor

---

¹ 2023 óta a névváltoztatás miatt a megye helyett már vármegyei hatókörrel rendelkezik a múzeum.

² Köszönjük Shah Timornak, hogy hozzájárult a megnyitón készült fotója (melyen Pataki Csaba megnyitja a kiállítást) felhasználásához, valamint hálánkat fejezzük ki a Dornyy Béla Múzeum munkatársainak, akik nélkül ez a kiállítás nem jöhetett volna létre.

fotói. Olyan nézőpontból láthatjuk a „palóc Olümposzt”, ahonnan csak kevesek – és talán megérthetjük, hogy miért is volt olyan fontos a Karancs-Medves vidékén élők számára.

A hét vitrint és öt tablót felölelő kiállítás legkorábbi leletei obszidiánból készült pattintott kőeszközök, melyek a neolitikum/újkőkori idejéből származnak (i. e. 5500 körül). Jelentős emlékek kerültek elő a késő bronzkorból és kora vaskorból is, de talán a késő vaskori kelta népekhez köthető leletanyag okozta a legnagyobb meglepetést. Míg az előbbi tárgyak a kiállítás elején tekinthetők meg egy vitrinben, addig a keltákhoz kötődő leleteket már három tárolóban mutatjuk be. A sarlókat, famegmunkáló eszközöket és bronzöntéshez használt öntőkanalat magába foglaló depónia tárgyai külön vitrinben kiemelten, míg a hétköznapi élet kellékei (pl. ruhakapcsolótűk, karperecek), valamint a harci eszközök (pl. tör, késpengék, kardfüggesztő láncok, nyílhegyek, sodronypáncél) egy-egy álló vitrinben kaptak helyet. Ezek a tárgyak így együtt nagyon kevés helyszínen fordulnak elő Európában, sőt akad egy olyan ruhakapcsolótű is, amely jelenleg csak innen ismert az egész Kárpát-medencében.

Meglepett minket, hogy egy késő avar kori szíjvéget is találtunk a hegy ormai között, hiszen a részben nomadizáló népcsoport tárgyai ritkán kerülnek elő hegyvidéki környezetben, inkább a patakok és folyók menti teraszokon elhelyezkedő egykori településekről ismertek.

A kiállítás tárgyát adó terület egyetlen álló falakkal rendelkező középkori eredetű épülete a Karancsalja és Karancslapújtó közigazgatási határán fekvő Szent Margit-kápolna. Ennek szövevényes történetét a Dornyay Béla Múzeum 2023-as évkönyvében közöltük, a hozzá kötődő és kutatásaink során előkerült tárgyakat viszont a tárlaton mutatjuk be.

Legkülönösebb lelet egy gótikus kulcs volt, mely feltételezhetően a kápolnához tartozott, mai hatásvadász fordulattal élve, akár annak egykori bejáratát is nyithatta. Számos pénzlelet a bizonyítéka annak, hogy a 13. századtól napjainkig kimutatható az emberi jelenlét itt, egyben a vallási funkció folyamatossága is. Mindezek mellett harcászati szerepe is lehetett a Kápolnahegynek, hiszen nem csak 13–15. századi nyílhegyek, hanem ólom puskagolyók is a felszínre kerültek. Feltételezzük, hogy időszakosan a 15. században husziták térhódítása folyamán, a 16–17. században pedig a török–magyar háborús idők során használhatták katonai célra is az amúgy kiváló stratégiai helyszínen fekvő területet.

Külön tárolóban állítottuk ki a Karancsberény határában 2020-ban talált 27 darab nyílhegyet, melyek feltételezhetően egy ostromhelyszínt jeleznek. A tárgyak előzetes vizsgálata alapján a 13–14. századból származnak. Még ugyan keveset

tudunk a területről, de előzetesen feltételezhetjük, hogy egy késő rézkori erődítés sáncait felhasználva épülhetett egy kisebb, valószínűleg faszkeretes katonai célú létesítmény, amely ostromának nyoma a zűrzavaros belpolitikai csatározások időszakának tanúja.

A 15. században ismét meggyengült a központi hatalom a térségünkben, amit egy különleges pénzlelet előkerülése jelez. A tárgyon látható sajátosságok miatt felvetődik annak a lehetősége, hogy akár pénzhamisítás is folyhatott a Kápolnahegyen. Ezt, illetve a többi pénzérmét is a kiállítás utolsó vitrinje rejtje Dornyay Béla kézirásos naplójával egyetemben. Ez utóbbi dokumentumot azért is éreztük fontosnak bemutatni, mert ő volt az első kutató, aki tudományos jelleggel írta le a Kápolnahegyen felbukkanó régészeti tárgyakat. Természetesen a régészeti korszakokon túl sokkal fiatalabb tárgyakat is találtunk, melyek a Kápolnahegy újabb kori történetének hírmondói. Kisméretű fészületek, olvasó darabja és kegyérmék jelzik az egyházi szerep jelentőségét, melytől nem lehet elválasztani az egyéb kisebb tárgyakat, valamint egy égetett agyag pipát sem.

A kutatás jelenleg is folyamatban van³, így még nem tudunk teljességre törekvő képet adni a Karancs régészeti múltjáról. Terveink között szerepel a kutatás folytatása akár határon átnyúló tudományos vizsgálat keretei között is. Népszerűsítő előadások formájában és konferenciákon is bemutatjuk az eddig elért eredményeket, és megkezdjük a leletanyag teljes feldolgozását is.

Érdekes egybeesés, hogy a kiállítótérrel szemben egy másik „karancsos” tárlat is megnyílt az idén, mely a Karancs Szálló történetét mutatja be. Ez a két kiállítás jól jelzi, hogy a Salgótarján fölé magasodó hegy szerepe változhatott az évezredek során, de jelentőségét sosem veszítette el.

³ A kutatásban nélkülözhetetlen támaszunk volt Tankó Károly (ELTE BTK Régészettudományi Intézet) és csapata, Guba Szilvia és Sz. Anderko Anna (MNM Forgách-Lipthay Kastélymúzeum), Dohorné Farkas Zsuzsanna és családja, illetve Babcsány Zsolt, Balga Richárd, Balog Imre, Balogné Havai Nikolett, Bercsényi Péter, Bercsényi Tamás, Hajdú Lajos, Kelemen János, Laczik Csaba, Nágel János, Nilgesz Csaba, Oravecz Erik, Oravecz László, Sándor Lajos, Tóth László, Tóth Péter, valamint Milan Vitéz.

SZÉP MAGYAR PALÓCSÁGUNK

Az a hely, ahová az ember születik, az a hazája. Hogy hazájának melyik vidékén lát napvilágot, nem eredendően elrendeltetett, de abban biztos vagyok, hogy a szűkebb környezet, a kishaza egész életének meghatározója. Az én szűkebb pátriám Palócföld, „Görbeország”, ahogy Mikszáth Kálmán a „nagy palóc” író nevezte.

Hogy hol élt, él a palóc népcsoport, pontosan nem lehet megválaszolni, mert a néprajzkutatók különböző álláspontot képviselnek. Istvánffy Gyula *Palóc népköltési gyűjteményének* bevezetésében az olvasható, hogy a palócok Borsod-Gömör-Heves és Nógrád vármegyében laknak. A borsodi-gömöri-hevesiek a keletiek, a Nógrádban élők a nyugatiak. A dr. Borovszky Samu által szerkesztett, *Nógrád vármegyéről* szóló monográfiában az olvasható, hogy Magyarországon a Cserhát és a Mátra vidéke, az Ipoly völgye, a Nógrádi-medence volt a palócság lakóhelye. Ma Hont, Nógrád, Heves, Borsod és Gömör vármegyékben élnek palócok, kiknek története ősi időkre vezet vissza, az Árpádok korába. A palócság ősi pogány nép, vérbeli magyar törzsek ivadékai. A kutatók ezt az állítást a hét magyar törzs nevét viselő falvak említésével igazolják. Megyerét Nógrádmegyer, Jenőt Diósjenő, Tarjánt Salgótarján, Kesziét Karancskeszi, Gyarmatét Balassagyarmat, Felvidéken Ipolykeszi és Ipolynyék őrzi nevüket. Az „Árpád-házi királyok alatt betelepült oroszok és lengyelek keresztelték el az itt élőket palóczoknak, sőt hazájuk krónikásai is polowetzeknek, azaz vadászoknak, rablóknak hívták” a palócokat. Tehát kívülről ránk ragasztott nevet kaptunk. Ebben a könyvben az olvasható, hogy a palóc férfi általában középmagas, szikár termetű volt, a nők között kiemelkedő szépség nem esett, amolyan takarosán csinos volt a többség a csúnya arcúakkal szemben. A történelem során a különféle népekkel történő keveredés sokszínűvé tette a palócságot; alkatilag, hajszín, testforma, magasság, arcforma alapján sokfélék vagyunk.

Úgy tudom, a palóc ember vidám teremtvénye a jóistennek, szeret tréfálkozni, mulatni és énekelni. Az az érzésem, mára mintha elkomorodott volna, kevesebb mosolyt, önfeledt nevetést hall az ember. Sokat változott a világ, benne az ember is. A kocsmák létezése azonban nem. A palóc embernek a pálinka és a bor mindig is kedves itala volt. A cefrét maga készítette a földjén termett fák gyümölcséből,

pálinkáját nagy leleménnyel maga főzte leginkább szilvából, körtéből és almából, illetve szőlőtörkölyből. Amikor ezeket a gyümölcsöket vegyítették, akkor készült a rettenetes kevert pálinka. Ma már engedélyezett a pálinkafőzés, s nem csak az előbbi gyümölcsökből készítenek gondúzó italt, hanem pl. meggyből, sőt gyalogbodzából (borzagból). Ez utóbbiról kevesen tudják, hogy „nógrádikum”. Nógrád vármegye dombos táj, nem kifejezetten szőlőtermelő borvidék, de a kis gazdaságokban házilag régen is, ma is készül bor. A nova szőlőből és a kövidinkából finom fehérbor, a kadarkából a vörösbor. S nincs finomabb nedű, mint a bor, amivel meg lehet kínálni a kedves rokont, barátot, vendéget.

A Nógrád vármegyeiek a XIX. században jobban szerették a „magyar” megnevezést, mint a „palóc”-ot. Ennek a korabeli élclapok is okai lehettek, melyekben fura beszédű, furfangos emberek karaktereit nevezték így. Nem kedvezett az elítélő szemlélet sem, miszerint a „palócz” név „együgyű”-t jelentett. Gréczi-Zsoldos Enikő *Fejezetek a palóc nyelvjárás történetéből az ómagyar kortól napjainkig* című könyvében is megemlíti, hogy „a palóc elnevezés gúnynév volt, a nyelvjárást nem becsülték, a köznyelvet beszélők mulatságos hangzásúnak tartották a palóc tájszólást”. Nagy a valószínűsége, hogy Mikszáth Kálmánnak köszönhető a palóc név elfogadtatása, hiszen 1882-es, fiatalkori novelláiban őseinkről ír. Bár a szomorú történelmi idők miatt az országhatár elválasztott minket, palóc identitásunkat megtartottuk. A néprajztudósok három részt említenek különböző ismérvek alapján, van, aki felvidéki, Karancs-vidéki és Cserhát-vidéki palócsággént, mások keleti, közép és nyugati palócságot különböztetnek meg.

A palócok dolgozó emberek. Szorgalmasan művelték földjeiket. Úgy gondolták, az ember föld nélkül olyan, mint madár fészek nélkül. Régen megtermelték a családnak szükséges ételmet, zöldséget, gyümölcsöt. Nagycsaládokban éltek, több generáció együtt, s kalákában dolgoztak, egymást segítve, s ha kellett, megvédve. Általában ma is segítik egymást a családok, de az önálló életet választják, atomizálódik a társadalom. Földjük, birtokuk is keveseknek van, azonban a családi gazdálkodás egyre inkább kezdi reneszánszát élni, bár sokan még megvásároljuk a főzéshez szükséges élelmiszereket.

A palóc ember igyekszik jóban lenni a Teremtővel: imádkozik, tiszteli a papját, misére vagy istentiszteletre jár. Így van ez ma is, attól függően, hogy katolikus, kálvinista vagy lutheránus. A vallásosság, a népi vallásosság, a népi hiedelem talán a régi időkben jobban meghatározta, befolyásolta gondolkodásmódját. Ma már más világ van. Általában a hithez való viszony változott meg. Igaz, még mindig erős a palócság hitvilága, de mellette korosztálytól függetlenül él a hiedelemvilág is. A fekete macska ma sem jó jel, ha átmegegy keresztben előttünk az úton. Ha valamiért vissza kell

fordulnunk, szintén szerencsétlenséget jelent, mint a 13-as szám. Mikszáth Kálmán – aki nagyon jól ismerte a palóc lelket – egy novellájában ezt írja: „A palóc nép babonás. Szereti a misztériumokat”. Lehet, mára sok mindent elfelejtettünk. Hiszen keveseknek jut eszébe, hogy ha például az olló kiesik az asszony kezéből, s a földbe szúródik, annak jelentése van. Sokat változott a világ. *A fekete város* című regényében az egyik mellékszereplőnek, Gyurgyik Györgynek, a molnárnak két serdülő lány után végre született egy fia. Gyengének találták őt az asszonyok, ezért nem lehetett a keresztelésével késlekedni, nehogy az Úr az angyalkák közé szólítsa, s aztán név nélkül évszázadokig a purgatóriumban bolyongjon. Wilnerné, aki karjában tartotta a pólyás fiúcskát, azt mondta, alkalmasint megél a gyermek, „csak jó levegőn kell tartani s jó tejen. A pap rövidesen megkeresztelte. Aztán, az akkori szokás szerint, egy szitába tették, a keresztszülők meglóbázták benne, hogy a rossz tulajdonságai a szita lyukacsain kihulljanak, aztán egy egészséges búzakaralászt morzsoltak el a feje fölött. (Érett kalász még nem volt, a tavalyi aratókoszorúról téptek le egyet.) A búza az erőt jelképezi a köznépnél. Legyen erős, acélos, mint a búza. S az erő viszont mindene a magyar parasztnak.” Ha a parasztember beteg volt, azt mondta, nincs ereje. A mondás ismerős lehet, el is hangzik a beteg ember ajkáról. Bár manapság orvoshoz megyünk vagy természetgyógyászhoz a testi bajok gyógyítása végett.

Azt elmondhatjuk, hogy az ország második legkisebb vármegyéje Nógrád. A nógrádi táj azonban dímbes-dombjaival nagyon változatos, szemet gyönyörködtető. Az itt élők nagyon gazdag kulturális hagyománnyal rendelkeznek, s őrzik azt a kincset, amit elődeik rájuk hagytak. A nógrádi települések fontosnak érzik, hogy megteremtsék azokat a feltételeket, amelyekben meg lehet mutatni a népviseleti ruhákat, fafaragásokat, kézműves termékeiket, s a folklór minden ágának képviselői is felléphetnek falunapokon. Szerencsére vannak olyan ünnepek is, mint pl. Balassagyarmaton a Szent Anna búcsú, ahol szebbnél szebb népviseletben jelennek meg a karancslapujtóiek, a kazáriak, a bujákiai, a terényiek, a diósjenőiek, az őrhalmiak, az érsekvadkertiek, a herencsényiek, a szügyiek, a felvidéki ipolynyékiek, ipolybalogiak, ipolyvarbóiak. A rimóci női ünnepi viselet pl. kéthárom vasalt, illetve rakott alsószoknyából, színes behúzos szoknyából, a szoknya elé kötött keceléből (kötényből), behúzos ujjú ingvállból, kislajbiból és tillkendőből áll. A kendőről nem hiányozhat a bokrétának nevezett kis virágcsokor rozmaringból. Fontos ruhadarab a lajbin lévő derékkötő, az alóla kilógó keszkenő, a nyakon a 10-12 sornyi gyöngysor, a fonott hajon a koszorú, melyet a Máriás-lányok vehetnek fel és a menyasszonyok. Természetesen a szalag két szárának rimóci kötés szerint egymást fednie kell. Az asszonyok fejdíszei a fékető (ami áll gyöngyös

féketőből, a homlokkötőből és a menyecskéből, azaz a gyöngyös féketőre szúrt rojtos színes kendőből. A lábon cipő vagy lagos csizma díszellik. Minden falut képviselő csoport ruháját megcsodálhatja, aki részt vesz a július végi Szent Anna napi búcsún. A vallási esemény egyben a színpompás palóc viseletek találkozója is.

Hát még milyen szép a palóc hímzés! A legelterjedtebb a kalácsvirág, amely dupla soros, olyan hatású, mint a szóttas. Meghatározó szín a piros, mellette a kevés kék. A Szécsény környéki falvaknak – mint Rimóc, Nagylóc, Sipek, Varsány és Hollókő – színei is ilyenek. Amiben eltérnek, az a színvariáció, amelyek a falvak sajátosságaiból erednek. Van, ahol szabadrajzú a forma, máshol keresztaszemes a technika. A palócság kedvenc díszítési formája a lyukhímzés, ahogy mondják, a singellés.

Gazdag a palóc népdalkincsünk, amely őrzi népcsoportunk érzésvilágát, történeteit, mindennapjait, ünnepeit. Vannak köztük régi és új stílusúak is. Az *Édesanyám rózsafája* című gyűjtemény 41 helységből 158 népdalt tartalmaz, Ág István gyűjtését. A *Ködellik a Mátra* című Nagy Zoltán-féle gyűjteményben is palóc népdalok, sőt balladák vannak. Népi énekesainknak, énekegyütteseinknek, népi zenekarainknak, hagyományőrző csoportjainknak köszönhetően élnek ma is a palóc népdalok. Folklorikaincsünk jeles képviselői egyben a „Népművészet mestere” kitüntetés birtokosai: Holecz Istvánné népdalénekes, Pál István, az utolsó pásztordudás, Bárány Antalné, a mesemondó, Vincze Ferenc, a néptáncos, Sasvári János fafaragó.

Gyermekdalaink, gyermekjátékaink dallamai olyanok, mint a népdalok: szövegük, dallamuk és a hozzájuk kapcsolódó játékok variációkban élnek. Vannak köztük eső- és naphívogató, számolós és szerepjátékos, kérdező-felelő, gyűrűs, hidas, fogyó-gyapardó játék – s ami nekem gyermekkoromban a legjobban tetszett, az a futós körjáték, a *Beültettem kis kertemet a tavasszal*.

Néptáncunk messze földön híres. A karikázó, a lassú és friss csárdás kedvelt táncfajtái gyermek, ifjú és felnőtt táncs csoportjainknak. A palóc népzene képviselői, szólistáink, népi zenekaraink, mint a Dűvő együttes, sokfelé elviszik tájegységünk muzsikáját, meséinket pedig a népi mesemondók.

Számos palóc népmese tartalmazza a népcsoport kedves történeteit. A mese sosem megy ki a divatból, nem mehet. Ennek felelősei vannak, mindig az aktuális fiatal szülők, illetve nagyszülők. Így nemzedékről nemzedékre hagyományozódik. Sokféle mesegyűjtemény létezik: nemrég jelent meg a Dornay Béla Múzeum kiadványaként a 31 palóc népmesét tartalmazó *A tündérek kútja* című mesegyűjtemény.

És a palóc ételek! Ízletesek, finomak, könnyen elkészíthetőek, hozzá az alapanyagok elérhetőek. Mai napig készítjük, legyen az leves, akár második fogás, akár lepény, sütemény, lisztes alapú étel. Régen is, ma is szerettük, szeretjük a krumplit, a belőle készült krumplilevest, a hamis gulyáslevest, a hamulyát (szuszogó), a krumplilángost, a krumplilaskát, a savanyú bablevest. Kedvelték a kukoricás ételeket, így a mákos kukoricát vagy a kukoricagörhét, a frentőt (kelt tésztás, tepsiben sült, mákkal megszórta édességet), a herőkét (csörögefánkot). Szívesen megkóstolnám Beszkid Jánosné Teri néni macokját és macsánkáját Rimócon, Barák Magdaléna érsekvadkerti nagygöncét, szintén Vadkerten Gresina Sándorné tejes reszeltkáját és dedelljét, Nagylócon Keviczki Sándorné Bözsi néni mákos nudliját, a szügyi Bozány Ferencné haluskáját és az ipolynagyfalui Nagy Zsófia töltött káposztáját!

A jóízű ételek említése óhatatlanul eszembe juttatja a jóízű palóc nyelvjárást. Nógrád vármegye lakosságának kisebb része lakik városban, ahol leginkább a köznyelvet beszélik, a falvakban viszont még a mai napig él a sajátos palóc tájnyelv. Vármegyénkben született nagy íróink, Madách Imre és Mikszáth Kálmán is palóc tájszóval beszéltek, Madách Alsósztrégován írta halhatatlan művét, *Az ember tragédiáját*, Mikszáth a palócság életét, sorsát, történeteit *A jó palócok* című novellásgyűjteménye által tette irodalmi témává. Az utókor megbecsüli őket, utcákat neveznek el róluk, éttermet, iskolákat, közművelődési intézményeket, szobrokat állítanak tiszteletükre. Az a különlegesen szép a nyelvjárásban, hogy fennmaradását az élő beszélt nyelvnek köszönheti. Ha egy gyermek palóc nyelvi környezetben nő fel, óhatatlanul elsajátítja. Ezáltal él még a mai napig is. A teljesség igénye nélkül említsek néhány példát. Legsajátságosabb az „á” és az „a” hangoknak az ejtése. A nyelvészetben így jelölik: *ā* és *à*. Az *ā* zártabb, ajakkerekítéses, ó-ba hajló, az *à* nyitottabb ejtésű, inkább ajakréses. Ki lehet próbálni, mondjuk ki így a *kapál* szót! Jellemző az *í-zés*, mint pispek úr, szíp legíny. Gazdagítja a kiejtést az *l* hang jésítése: ölelyi. Azokat a szavakat, amelyeket *-ly*-vel írunk, *lj*-vel ejtik a mi vidékünkön: királj, gólja. Lágyul két magánhangzó között a *-t* hang is: hátyikosár, megtehetyi. A főnévi igenév *-ni* képzője is lágyul a palócok ejtésében: fűrönnyi, fizetnyi. A *-val*, *-vel* rag teljes hasonulása nem létezik, így hangzik: késvel, fejvel. A fődbé, kútté szavaink ejtésében az a hagyományos, hogy az *-lt*, *-ld* mássalhangzók *-l*-je helyett az előtte lévő magánhangzót hosszan ejti a palóc nyelvjárásban beszélő. A határozóragok végén lévő mássalhangzó elmarad: mamáho’, mitő”, itt vagyok a bótba’. Élénken élnek manapság is a következő szavak: gyűjjön (jőjjön), batyi (nagybácsi), mihánt (mihelyt), hajszen (hiszen), osztengat (aztán), kajabál (kiabál), hagyigál (hajigál). Ezeket a szavakat az én családban is használták.

A „nákolást” nem vettem észre a szüleimnél és nagyszüleimnél, de „süksükölt” az egész család. Az én korosztályom, a fiaim és feleségeik, unokáim bármikor megszólalnak palócul, de a köznyelvet beszélnek. A palóc nyelvjárásban nemcsak a kiejtés, hanem a szókincs gazdagsága is számottevő, színesíti a beszédet. Azokból válogattam, ami használatos volt a mi családjunkban: – Ne birizgálj! Mit babralsz? No, mutasd meg, hogy büssengesz! Ilyen nyuszkán nem mehetsz a templomba! Készítetek possalytott uborkát. Nézd meg magad a gyükörbe! Ne zavardzálj!

Ez a rövid palóc nyelvjárásbeli emlékidzés természetesen nem tudományos igényességgel készült, nem az volt a szándék, csupán a múltidzés.

Sok mindenre büszke lehet a palócság, kivált folklórájának hagyományaira, kultúrájára, de állattartására is, jellemzően a juh és a tehén tartására. Már évtizedek óta elterjedőben van, egyre nagyobb keletje van a ló tartásnak, a lovaglásnak. S ha nem is ültetik fel a lóra szőrével a 7-8 éves gyermeket, mint régen, sokan járnak a fiatalok közül lovagolni, és ismerkednek őseik szakmájával, a ló tartással, a lovas kultúrával. Ezt is bátran nevezhetjük palócföldi elhivatottságnak, szeretetnek, tisztelőnek és hagyományőrzésnek.

Mindenki abban a korban találja meg az élet szépségét, amely korban él. Áldott nép a miénk, hálás érzés az a büszkeség, amit a palócsághoz, a közös öntudatú népcsoporthoz való tartozás szül. A nógrádi vidék szeretete, a tájnyelv, meséink, dalaink, táncaink, népművészeti alkotásaink mind-mind „Görbeországhoz” fűznek minket, itt lakókat.¹

Felhasznált irodalom

- ISTVÁNFY Gyula: *Palóc népköltési gyűjtemény*, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1963.
Magyarország vármegyéi és városai, Nógrád vármegye, szerk. DR. BOROVSKY Samu, Budapest, Országos Monográfiai Társaság kötetének reprint kiadása, Kecskemét, Petőfi Nyomda, 1987.
GRÉCZI-ZSOLDOS Enikő: *Fejezetek a palóc nyelvjárás történetéből az ómagyar kortól napjainkig*, Salgótarján, Polar Stúdió Kft., 2022.

---

¹ A teljesség igénye nélkül írtam mindarról, amit a palócsággal kapcsolatban fontosnak tartok – Paluch Norbert néptánc-pedagógus, etnográfus szakértői tanácsait kikérve és megfogadva. Írásom végén minden olvasó figyelmébe ajánlom a Nógrád Vármegyei Közgyűlés Értéktár Bizottság által létrehozott honlapot, amely egyedi szellemi és kulturális örökségeinket tartalmazza: <https://nogradikum.hu/nogradikumok>. A Nógrádikumok között van a 70 éves *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat is.

PALÓC KONYHA – AVAGY: MIT ETTEK A JÓ PALÓCOK?

Hideg uborkaleves

Hozzávalók: 5 dl aludtej, 2 dl tej, 1 db salátauborka, 1 csomó zöldhagyma, kapor, só, ecet, mustár, cukor

Az aludttejet simára keverjük a tejjel. Sóval, cukorral, mustárral és ízlés szerint egy kevés ecettel ízesítjük. A meghámozott uborkát hosszában négyfelé, majd szeletekre vágjuk, a zöldhagymát vékony karikákra szeleteljük és belekeverjük az aludt-tejbe. Bőven meghintjük apróra vágott friss kaporral.

Káposztás lepénykék

Hozzávalók: 1 kg fejes káposzta, 35 dkg liszt, só, kb. 10 dkg zsír

A lereszelt káposztát összekeverjük a liszttel, megsózzuk és összedolgozzuk. Lisztezett gyúródeszkán egyforma darabokra vágjuk, és a darabokat kerekre nyújtjuk. A tűzhely lapján (vagy vasserpenyőn) zsír nélkül megsütjük. A megsült lepénykéket olvasztott zsírral megkenjük és egymásra rakjuk.

Marhapecsenye erdei gombával

Hozzávalók: 40 dkg pecsenyének való marha színhús, 5 dkg füstölt szalonna, 5 dkg zsír, 1 fej vöröshagyma, 4 dkg liszt, 10 dkg friss erdei gomba, köménymag, só, őrölt bors, víz vagy húsleves

A húst vékony csíkokra vágott szalonnával megtűzdeljük, megsózzuk, és a zsíron minden oldalról hirtelen megsütjük. Kivesszük, a maradék zsíron megpirítjuk az apróra vágott hagymát, a húst visszatesszük, megszórjuk őrölt borssal, köménymaggal,

kevés forró vizet vagy húslevest öntünk alája, és fedő alatt saját levével időnként meglocsolva puhára pároljuk. A puha pecsenyét kivesszük és felszeleteljük. Levét zsírjára pároljuk, meghintjük a liszttel, kicsit megpirítjuk, kevés vízzel felöntjük, és 20 percig főzzük. A felszeletelt húst leöntjük a mártással. Főtt krumplival vagy petrezselymes rizzsel tálaljuk.

Tejfölös sertéscomb

Hozzávalók: 40 dkg sertéscomb, 10 dkg parasztkolbász, 5 dkg zsír, 1 fej vöröshagyma, 2 dl tejföl, 2 ek. liszt, só, őrölt bors, pirospaprika

A sertéscombot megtűzdeljük a kolbásszal, sózzuk, borsozzuk, és a felhevített zsíron hirtelen megsütjük. A sütőolajon megdinszteljük az apróra vágott hagymát, megszórjuk a pirospaprikával, beletesszük a húst, vizet vagy húslét öntünk alája, s a folyadékot időnként pótolva puhára pároljuk. A húst kivesszük, a levét besűrítjük a tejfölben elkevert liszttel, és felforraljuk. Ezután felszeleteljük a húst, rászűrjük a levet, és összeforraljuk. Knédlit tálalunk hozzá.

Habos szilváslepeny

Hozzávalók: 30 dkg liszt, 20 dkg zsír, 5 dkg porcukor, 2 db tojássárgája, 2 dl tejföl, csipet só

Töltelék: 80 dkg kimagozott szilva, 5 dkg porcukor, 10 dkg őrölt dió, 10 dkg cukor, 3 ek. zsemlemorzsa, 1 tk. őrölt fahéj

Hab: 3 db tojássárgája, 5 tojás habja, 8 dkg porcukor, 1,5 dl tejföl, 5 dkg darás liszt

A lisztet a zsírral elmorzsoljuk, hozzáadjuk a sót, a porcukrot, tejfölt, összedolgozzuk, majd rövid ideig pihentetjük. Vékonyan kinyújtjuk, tepsibe helyezük, villával megszurkáljuk, és a félbevágott szilvával kirakjuk. A tetejét porcukorral, vágott dióval és fahéjjal megszórjuk.

A tojássárgáját a tejjel és 4 dkg porcukorral habosra keverjük, hozzáadjuk a keményre felvert tojáshabot, amihez 4 dkg cukrot verünk. Végül 5 dkg darás lisztet keverünk hozzá. Közepes hőmérsékletű sütőben sütjük, ha kihűlt, négyszögletes darabokra vágjuk.

A LEGDRÁGÁBB SZÉN

János bácsi háza előtt kígyózott a sor. Családtagok, hozzátartozók és egy marék volt munkatárs a bányából, akinél még nem azonosítottak obstruktív tüdőbetegséget. Három lánygyermek három lépés távolságra állt egymástól. Már a temetésen is nyilvánvalóvá vált, hogy a nyúlfogú, a legidősebb szerette a legjobban az Apust, hiszen ő bömbölt lehangosabban, jelentős konkurenciát jelentett számára a középső testvér, aki a holttest látványától elájult, szerencsére a férje még az utolsó pillanatban elkapta a vörös hajánál fogva, így nem esett a szeretett Apus keblére. A legkisebb testvér nem hullajtott könnyeket, nem ájult el, csak meredt maga elé és hallgatott, a falu népe egyből a szájára vette, és az a pletyka terjedt, hogy nem szerette az öreget.

A nyúlfogú lépett be elsőként a szülői házba, őt a vörös, majd az esetlenül düllöngelő legkisebb testvér követte. Az örökösödési eljárásban nem érintett hozzátartozók csak utánuk lépték át a küszöböt. Az anyjuk meghatottan fogadta a gyászolókat, és büszkén mutatta meg az elhunyt relikviáit.

Selyempárnán szunnyadt Apus nyugdíjazott vájár felszerelése: a baltája, a csákánya, a kalapácsa, a gyökérvágó fűrésze és a fúrógépe. A textilen keletkezett foltok a nógrádi bányák utolsó szénporos leheletét őrizték, János bácsi 1993-as leszerelésével együtt szűnt meg a Nógrádi Szénbánya Rt. Az Apus kedvenc karbidlámpájára a munkatársai szénporméretű betűkkel gravírozták rá a nevét. Nem tudott olvasni, de hiába is tudott volna, hiszen a bányában töltött harminc év alatt fokozatosan vesztette el a látását. A réz akasztón lógott a bőr kobakja, a legkisebb gyakran a fejére vette. Sokszor ugratták Jánost, milyen férfi az, aki nem tud fiút csinálni. Csalódott volt, amikor rózsaszín sapka került a harmadik gyermek fejére is, de a legkisebb kárpótolta őt mindenért, ámultan hallgatta, amikor arról a kiismerhetetlen és szeszélyes asszonyról beszélt neki, akit a köznyelv csak bányának nevezett. Vasárnaponként mozdulatlanok maradtak a csillék, és ebben a föld alatti dermedtségben Apus gyakran úgy érezte, hogy van ott vele valaki. Nem afféle hideg leheletet érzett a tarkóján, hanem a mellkasát egy megnyugtató meleg érzés járta át, mint amikor morfiomot adagoltak az infúziójába, azon az estén, amikor az örök bányászmezőkre távozott. Ugyan Apus úgy kerülte a szenteltvizet, ahogyan

a vízbetörést a bányában, de vasárnaponként mégis az orgona hangját hallotta a mélyben. Apusnak a vasárnapi bányalátogatás volt az Istentisztelet.

– Milyen elhivatott bányász volt – szólta a legidősebb, amikor rámutatott a Minisztertől kapott, 1979-ben kelt oklevélre.

– És milyen elhivatottan loptuk a szenet – szólta a háttérből Sánta Feri, akit az anyjuk rendreutasított. Sánta Feri a hétfői műszak utolsó öt perce alatt lett sánta, két csilléskocsi közé szorult be a teste. Apus szabadította ki őt onnan.

– Nézzétek, ezt a rajzot én készítettem Apusnak – mondta a középső testvér, és egy megsárgult lapra mutatott, amelyen pálcikaemberek voltak –, itt vagyunk rajta a szüleimmel és a nővéremmel, jaj, igen, a húgom lemaradt róla.

– Olyan rég készítetted, hogy Apus már nem emlékezett rá, bezzeg amit tőlem kapott a hatvanadik születésnapjára! Nézd, az aranyóra itt van a relikviái között, most is olyan, mintha új lenne.

– Bizonyára azért, mert nem viselte. Mégis mit gondolsz, hogyan is nézte volna világtalanul az időt? Bár ez az ajándék még így is jobb, mint amit te adtál neki – szólta a középső, és a legkisebbre mutatott. – Rád biztosan nem hagyott semmit, legfeljebb visszakapod a széndarabot, amit neki adtál.

A legkisebb testvér elmosolyodott, mert ő pontosan tudta, hogy mi szerepelt a végrendeletben, Apus egyedül őt avatta be az eljárásba. A vagyonát arányosan osztotta el a négy nő között, kivéve a relikviáit és az említett széndarabot, mert az a legkisebbre szállt. Apus számára a szén egy misztikus anyag volt, mert úgy tartotta, hogy földöntúli erők munkálkodtak, amikor létrejöttek a széntelegek. Apus megbánta, hogy elégette az összes lopott szenet, a legkisebb tudta ezt, ezért a várja hatvanadik születésnapjára két Kőbányaiért cserébe szerzett neki egy széndarabot a bányamúzeumból. Apus már vak volt, amikor a lánya átadta az ajándékot. A férfi megtapogatta az anyagot, és büntudat halványította el fakókéi íriszét. A gazdaságosan kitermelhető széntelegek addigra kiürültek. Mindent kifacsartak abból a szeszélyes asszonyból, akit a köznyelv csak bányának nevezett. Apus szégyellte, hogy eltulajdonította a szenet, de kevésbé bánta meg azt, hogy a szövetkeztől lopott, mint azt, hogy közreműködött a szeszélyes asszony kifosztásában.

ANNO

a bátonyi bányászlakásban
petróleumlámpa ég
kikapcsolták a villanyt
befizetetlen számlák
orv lövészárka mögöl
megsoroz az ínség
savanyú nyáreste telepedik
a tájra
messze szöktek a nappali fényben
tündöklő nógrádi smaragdölöd
hegyek
Gizi mama hájas hajcsavarós
vércsevijjogással előront
az idő vackából
felpofozza a lányát
mert kurválkodik a lány
tizenhat esztendő
szánnivalóan formátlan
a lány
Gizi mamát meg hazatérő férje
a csillés pofozza öklözi
ahol éri
keserű ádáz haraggal
mert kevés volt az asznapi fizetés
csak tíz ócska
fröccsre
meg a többi csillés ezer ócska
fröccsére elég
a nagy palóc a jovialis öregúr
tűnődve nézi a családi idillt
messze hajtva a szelíd jámborság
totocska falusi élőképét

hozzájuk hajol
    átnyúl téren és időn
    megsimogatja arcukat
a részvét előmlik a tájon
mint meleg gőzölgő tál puliszka
isten is megkönnyezi
    veszendő lányait fiait

SZUBJEKTÍV HELY- ÉS HONISMERET

Baráthi Ottó: Életem, pályám, környezetem, Salgótarján, Polar Studio, 2024

Minden olvasó – kivált egy recenzius – esetében szükségszerű, hogy már a kezdet kezdetén tisztában legyen vele, hogy milyen műfajú könyvet tart a kezében. Bár ez természetesen nem jelent, nem jelenthet értékrendi besorolást, megítélést, valamiféle orientációt – elvárás azonban igen, minthogy köztudottan eleve más hangulata van egy szépirodalmi alkotásnak – regénynek, pláne dráma- vagy verseskötetnek, mint egy tudományos munkának vagy éppen egy olyan kiadványnak, amely az életrajzi jellegű visszatekintést, összefoglalást s a szerző által megélt történésekből, élményekből való következtetések levonását tekinti céljának. Ez utóbbi kategóriába tartozik dr. Baráthi Ottó legutóbbi könyve is. E tényszerű közlésből következik, hogy az *Életem, pályám, környezetem* című kötet nem az első, a szerző nevével fémjelzett kiadványként látott napvilágot. Fontos a címlapon olvasható további két utalás is, minthogy a tartalom főbb helyszíneire – Hatvan–Budapest–Salgótarján –, illetve a visszaemlékezések időintervallumára – 1944–2024 – vonatkozik. Az évszámokból nem nehéz akár arra is következtetni, hogy a két dátum közti nyolcvan esztendő Baráthi Ottó eddig életrzakaszát, -pályáját jelöli.

S ha már ilyen szokatlan ezen írása bevezetője, folytatódjék is rendhagyó módon. Nem tudom ugyanis magam kivonni a könyv első oldalai okozta, számomra különleges hatások alól. Rájöttem ugyanis – nem volt nehéz –, hogy Baráthi Ottó születése idején, a hatvani vasútállomás és környéke lebombázásakor én háromévesen néhány háznyira voltam csupán az ő családja lakóhelyétől. Mindkettőnk vasutascsaládba hozta a gölya. Szerencsére egyikünk édesapját sem érte végzetes baj. Aztán időlegesen elágazott életutunk. Az én apámat ugyanis a II. világháború végeztével Salgótarjánba helyezték, Baráthi Ottóék azonban maradtak Hatvanban. Érdekes annak a vonatutazásnak a leírása, amikor gyermekként először eljutott ide, a Karancs-alji városba.

A családja felrajzolása, a meghatározó személyiségek jellemzése után következik néhány óvodai és iskolai emlék felelevenítése. Későbbi karrierje szempontjából különösen érdekes, hogy a neve először nyomtatásban a Heves Megyei Népújság

hasábjain jelent meg, 1958. február 28-án. Erre az adott okot, hogy a hatvani II. Számú Iskola nyolcadik osztályos tanulójaként megnyerte a járási sakkbajnokságot. Szép emlékek – amelyeket itt a könyvben is közzétesz – fűzik a Bajza József Gimnáziumhoz, a helyi futballcsapatokhoz is. Mások mellett együtt játszott Géczy Istvánnal, a Ferencváros későbbi remek kapusával, s tagja volt a Heves megyei ifjúsági labdarúgó-válogatottnak is. A férfi olvasók számára azonban – értelemszerűen – különösen érdekesek Baráthi Ottó első, illetve korai szerelmi kalandjainak alkalmasint részletes leírásai. Mielőtt 1963 szeptemberében elkezdte tanulmányait a budapesti Marx Károly Közgazdasági Egyetemen, dolgozott a nevezetes hatvani konzerv-, illetve cukorgyárban is.

Nyilvánvaló, hogy az egyetemi tanulmányok, kollégiumi élmények önálló fejezetként – *Átutazóban – Budapesten* címmel – kerültek a kötetbe. Számomra – s remélhetően mások esetében is így lesz –különösen izgalmasnak bizonyult néhány jó nevű, a közéletből is ismert tanárral, később főnökkel, munkatársakkal kapcsolatos emlék felidézése. Első komoly munkahelye ugyancsak a fővároshoz kötődik, minthogy – édesapja örömeire – a Közlekedési Minisztérium Vasúti Főosztályán kapott állást, de beiskolázták a MÁV Tisztképző Intézetébe – amelyet sikeresen abszolvált – is. Ezeken az oldalakon nemcsak a munkahellyel kapcsolatos élmények kerülnek felszínre, hanem például a szórakozóhelyek is. S itt „jön a képbe” Győri Éva, elsőéves gyógypedagógiai főiskolás leány, aki tanulmányi ösztöndíjasa volt Nógrád megyének, így az ő kedvéért Baráthi Ottó 1971 januárjában elhagyta a fővárost, Salgótarjánba költözött, a megyei tanácson helyezkedett el, s feleségül vette nevezett hölgyet. Az azóta eltelt időszak mintegy száz oldalon elevenedik meg. Ezt a részt olvasván – meglepetésemre – saját fotóm is szemembe ötlött, minthogy a könyv szerzője felidézte első – szerencsére nem kompromittáló – találkozásunkat is a városi tanács művelődési osztályán, ahol úgymond népművelési felügyelői munkakört láttam el.

Ez a bemutatkozás, kézfogás mindmáig tartó munkatársi, sőt – a szerző nevével is eljátszva – baráti kapcsolatba torkollott. A folyamatban nagy szerepe volt és van két médiumnak: a megyei napilapnak – amelynek szerkesztője, egy ideig vezetője is voltam s még mindig külső munkatársa vagyok –, és még inkább a *Palócföld*nek, amelyhez 1963 óta tartozom különböző – szerző, szerkesztőségi tag, rovatvezető, jelenleg főmunkatárs – státuszban. Ebből következik, hogy Baráthi Ottó megannyi írása körül bábáskodtam, sőt, amikor 2008-ban megírta az *50 év a Palócföld életéből – Egy folyóirat Nógrád történelmében* című könyvét, afféle konzulensi minőségben is együttműködtem vele. E tények remélhetően

további mentségül szolgálnak ezen új kötet szubjektív megközelítéséhez, amelyről fentebb már ejtettem szót.

A hetvenes évek elejétől Baráthi Ottó munkahelye a Nógrád Megyei Tanács lett, ahol különböző beosztásokat látott el a kisebb-nagyobb konfliktusok – az ő szavaival is élve –, káderkerengők ellenére minden bizonnal – mint a Munka Érdemrend Arany fokozatú kitüntetés is bizonyítja – magas színvonalon. Közben többször is ellátott tartalékos tiszti katonai szolgálatot, megszerezte második – immár szakközgazdász – diplomáját, tanított az időközben létrejött pénzügyi és számviteli főiskolán, előadások sokaságát tartotta a TIT (Tudományos Ismeretterjesztő Társulat) megyei és városi szervezete megbízásából. Bár az MSZMP-nak nem volt tagja, szakszervezeti titkári funkciót ellátott. Szabadidejében rácsodálkozott a város ritka szépségű természeti értékeire – például a Dolinka nevű kirándulólé helyre – s olyan nevezetességeire, mint a Kálvária. Mindkettőt olyannyira rossz állapotúnak látta, hogy egy-egy kis kiadványban jelentette meg e helyszínek megújítását szolgáló gondolatait... Időközben – talán éppen sok-sok elfoglaltsága következtében – megromlott a házassága, s 1988-ban – amikor leányuk 13, fiuk 15 éves volt – közös megegyezéssel elváltak útjaik. Ennek ellenére gyermekeik tanulnak, diplomát szereztek, családot alapítottak. Békés, szeretetteljes kapcsolatban vannak annak ellenére, hogy Baráthi Ottó újból megnősült, s az új feleség – aki segíti a munkáját – révén értelemszerűen újabb személyekhez is kapcsolódott, kapcsolódik az élete.

Érdekesek – s nyilvánvalóan túlmutatnak a személyes vonatkozásokon – a rendszerváltás közbeni és főleg utáni történések, amelyeknek ugyancsak nyomuk van a könyvben. Annál is inkább, mert 1991. október 20-i dátummal kezébe kapott egy „elbocsájtó szép üzenetet”, amely a „munkaviszonya megszűnt” döntést tartalmazta. Nem került azonban az utcára, hiszen nemsokára a Salgótarjáni Vasöntöde és Tűzhelygyár úgynevezett profitcenterének igazgatóhelyettese lett. Különböző – a könyvben részletesen kifejtett – okok miatt nem sok időt töltött a gyárban, ahonnan az APEH Nógrád Megyei Igazgatóságára került, de 1993. február 11-i hatállyal közös megegyezéssel elhagyta az egykori szénbányászati központ épületéből átalakított adóügyi székházat. Nehezen viselte, hogy az utóbbi két munkahelyén nem méltányolták eléggé közgazdasági szaktudását, önálló munkavégző képességét, elemző és íráskészségét. Nem találtak maradéktalanul befogadásra észrevételei, kritikái, racionális javaslatai. Távozott az APEH-től, elvégzett egy környezetvédelmi menedzser-képző tanfolyamot, amelyet kitűnő minősítéssel abszolvált, majd a friss, korszerű tudás birtokában dolgozott az Észak-Magyarországi Regionális

Környezetvédelmi Központnak is. E kapcsolata valamikor a 2010-es évek második felében szűnt meg. Nyugdíjas lett, nyugalomba azonban nem vonult.

Megindult, pontosabban szólva felgyorsult, gyakoribbá vált a Baráthi jegyzte írások sora. A már említett *Palócföld*-történet mellett kiadta például az *Ember és környezete – Válogatás az elmúlt két évtized írásaiból* című kötetét, s megbízást kapott a *Külgazdasági lehetőségek Nógrád megyében* című kiadvány egyik nagyobb fejezetének megírására is. Megszaporodtak a megyei napilapban – egyébiránt 1980 óta rendszeresen – megjelenő írásai is. Sőt – s ez is kiderül a kötetből – komoly aktivitást fejtett ki a Nógrád Info Bt. által kiadott *Tarjáni Városlakó*, illetve a *Tarjáni Városlakó Magazin* című lap hasábjain. Állandó szerzője volt – főként interjúkat készített vállalkozókkal –, 2015-től pedig a szerkesztőbizottság tagjaként is tevékenykedett. Felidézi a kisebb jelentőségű újságokban, különböző szervezetek kiadványaiban kifejtett tevékenységét, illetve az aktivitását népszerűsítő rendezvények sorát is.

Jelen kötet kiadásában megkülönböztetett jelentősége van a Dornay Béla Múzeum által évente kiírt Nagy Iván Honismereti Pályázatnak, minthogy 2021-ben, '22-ben és '23-ban is díjat nyert e könyv egy-egy előzetesen megírt fejezete. A recenzió olvasóját aligha lepheti meg, ha e helyütt is rögzítem: a legtöbbnek jómagam is bírálója voltam. Nyilván innen is fakad az írásom hangulatát átszövő empátia. Azt azonban ettől függetlenül is kijelenthetem, hogy Baráthi Ottó könyve már most is fontos, az idő múlásával pedig még fontosabb lesz a honismereti, helytörténeti irodalom iránt érdeklődők, a múltat kutatók, a jelent és jövőt építők számára. Annál is inkább mert sok fontos, jelentős fotó – nemcsak családi – is helyet kapott a kötetben.

„...Baráthi Ottó ma kikerülhetetlen jelensége Salgótarjának. Nem tartja magát sem elkésett, sem megkésett embernek. Pontosan érzi: neki ez a kor adatott, s ebben vannak feladatai. Élni az életét, tenni a dolgát” – írta 2007-ben Praznovszky Mihály, jeles Madách- és Mikszáth-kutató, dunántúlisága ellenére salgótarjáni, nógrádi lokálpatrióta, aki immár háromszor is volt a *Palócföld* főszerkesztője. E gondolata a kötet hátsó borítóján olvasható, mint ahogyan egy másik Praznovszky – Miklós – véleménye is: „Nyomdokain haladva épült, és épül ki generációkon keresztül az újabb és újabb újságírói, írói társadalom. Így van ez napjainkban is. Baráthi Ottó a legkiválóbbak közé emelte magát ezirányú munkásságával”. Egyébiránt Praznovszky Miklós – nem melleleg ő szerkesztette a borítót és a belvéket is – két évtizeddel ezelőtt, csaknem egyidőben kezdte honismereti pályázati tevékenységét Baráthi Ottóval, és 2020-ban összeállította a szerzőtárs írásainak bibliográfiáját is.

ÓLOMSZÍNŰ ÁLOM

A Palócföld folyóirat születése

A megyeszékhely központjában lévő kis teret uralja a kereskedelmi, közszolgálati, torony-lakóházak közé ékelődve egy ma hatvan esztendő épületegyüttes, újkori elnevezéssel „Réginyomda Üzlet- és Irodaház”. Főleg az idősebb generáció tagjainak, lokálpatriótáknak a régi nyomda kifejezés térben és időben mást jelent. Ennek magyarázatához egy emberöltőnyi időutazáson kell részt venni, egészen vissza az államosításig.

Úgy város-, mint ipar- és kultúrtörténeti szempontból is kiemelt szerepük volt a nyomdáknak, nyomdászoknak. Az 1948. évi 25. törvénycikk rendelkezett az egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről, elsőnek a 100 főt foglalkoztató, majd ezt követően a 20 főt foglalkoztató vállalatok esetében. Ezek a rendelkezések vonatkoztak a nyomdákra is. A salgótarjáni nyomdák államosítása végül 1949 decemberében lett végrehajtva. A város ekkori három nyomdája közül a Munka és a Turul Nyomda – megfelelő nyomdaépület hiányában – maradt és működött tovább az eredeti helyén, míg a Petőfi Nyomda teljes felszerelését felszállították Budapestre, a Szikra Nyomdába. A leváltott vezetők számára, akik 1945-től voltak ezen a poszton, helyben biztosították a szakképzettségüknek megfelelő munkakört.

A Nyomdaipari Vállalat államosítás utáni történetének legjelentősebb állomáshoz érkezett 1953-ban. Megkapta az üzemek egyesítéséhez szükséges épületet a város déli részén: a volt Badacsony Szállodát. A városi tanács végrehajtó bizottsága határozatot hozott az épületnek nyomda céljára való átadására. Megkönnyítette a helyzetet, hogy az épületet már előzőleg államosították, így jogilag ez nem okozott gondot.

Nem csak várostörténeti szempontból fontos épületről van szó, hanem azért is különös jelentőségű, mert az itt megtelepült nyomdában készült el hetven évvel ezelőtt a *Palócföld* folyóirat első száma. Ezért nézzük meg, hogy mi olvasható az építmény előéletéről, múltjáról, a *Salgótarjáni új almanach* című könyvben, Baráthy István visszaemlékezésében: „A Nagyállomásnál az Állomás utca és a Fő utca sarkán volt a »Badacsony Szálloda«, vendéglő, kocsmá és fűszerüzlet egy

tulajdonos kezelésében. Szállodája erős másodosztályúként. Átutazó vendégei voltak, továbbá »légyott« találkahely is egyben. Étterme átutazók, vásárolók kedvelt helye. A kocsmá viszont igen látogatott volt egész nap. Lévén az állomás mellett, így az utazók betértek egy-egy beöntésre. Továbbá a fuvarosok, kocsisok találkozóhelye lett. A húszas évek közepe táján még igen elegáns volt vendéglője, illetve étterme, mert a Salgótarjánba vonattal érkezők nagy része a nagyállomáson szállt le, és onnan hintóval ment fel a város közepébe. Későbbi időben a vonattal érkezők megszokták a kisállomást, ill. a Fő-téri állomást, és így teljesen átalakult a vendéglő látogatóinak összetétele. A harmincas évek végétől jelentősen megnőtt a város üzleti, ill. kereskedelmi forgalma, ezzel egyidejűleg tavasszal, ősszel igen jelentős volt a vidékről behozott termény- és állatkínálat. Ennél fogva a vidéki, kocsival érkezők hazafelé megálltak a Badacsonyi vendéglő előtt, így a forgalma a vidékiek által volt igen erős.”

Visszatérve az 1953-as esztendőhöz. A már egy helyre összevont nyomdaipari vállalat megkezdte működését a nagy tiszteletnek örvendő Fila István igazgató vezetésével, főként szakemberekből álló ötven fővel. Kialakították a technológiai követelményeknek megfelelően a szedő, ill. tördelő helyiséget, korrektori irodát. Beüzemelték a négy gyorsajtóból és két darab tégelyajtóból álló géptermet és a gyengén gépesített könyvkötészetet. Külön helyiséget kapott a papírraktár és a szociális rész, benne öltözőkkel, étkezdével. A központi irodarészben volt az igazgató, főkönyvelő, üzemvezető, megrendelésfelvétel munkahelye. Kiegészült mindez alapanyag-raktárral, javítóműhellyel is. Mindezek létrehozásával megindulhatott az üzemszerű termelés. A kezdeti technológiai hiányosságok ellenére – olykor hiányos betűkészletek, előregedett géppark, gyakori meghibásodások –, nehéz szakmai körülmények között mégis nagyon sikeres eredményeket ért el a kollektíva. Természetesen létkérdés volt a nyomda részére a mindennemű megrendelések vállalása. Kezdeti időkből visszatérő munkaként a *Tarjáni Acél* és a *Nógrádi Bányász* című üzemi lapok készítése volt a két állandó jellegű megbízás. A megye lapjának, a *Szabad Nógrádnak* a nyomtatása előbb a miskolci nyomdában, majd a Szikra Lapnyomdában készült. A heti, ill. napilapgyártás története egy külön fejezet a Nyomdaipari Vállalat életében. Különösen az ötvenes évekre jellemzően folyamatosan küszködtek az üzemek a fennálló papírhiánnyal. Másik nehezítő körülmény a kiadványok illusztrációs anyagainak képi megjelenítése volt. Mivel a nyomda nem rendelkezett klisográfiai berendezéssel és szakemberrel, így azok anyagát minden esetben egy fővárosi cinkográfiai üzemnél kellett megrendelni. Ennek átfutási ideje nagyban hátráltatta a gyártási határidők rugalmas betartását. Mindezek ellenére a nyomda bőségesen rendelkezett szabad kapacitással.

Éppen ezért fogadták nagy örömmel a Hazafias Népfrent Megyebizottságának és a TTIT (Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat) kiadásában tervezett időszi kiadványnak, a *Palócföld* című folyóiratnak gyártási lehetőségét 1954 őszén. Azzal számoltak, hogy ebből időről időre visszatérő megrendelésük lehet. Az első évfolyam első száma még az év decemberében elhagyta a nyomdát, az olvasók kezébe került. Az eredeti példányt lapozgatva mai szemmel nézve mégis több kritikai észrevétel tehető ennek a negyvenoldalas, brosúraszerű kiadványnak a tartalmáról, tipográfiai, nyomdai kiviteléről.

A következő esztendő azonban nagy csalódást okozott a várakozó olvasóknak, a nyomdának és nyomdászoknak, amikor kiderült, hogy nincs engedélyezve a második évfolyam megjelenítése. A nyomdászok azonban bizakodóak voltak, a címlap fejlécének kliséjét elraktározták. A többévnnyi kényszerszünet előtt még 1956 nyarán, a második évfolyam tördelésekor nyomóformába került.

Az elégedetlenségnek a korabeli sajtó hasábjain 1955-ben a Szabad Nógrád újságírói több ízben hangot adtak. Az alábbi cikkek rávilágítanak a körülményekre, háttértörténetekre, az első szám születésére és halálára.

„Megjelent a Palócföld! Nagyszerű gondolat volt! Folyóirat, amely összefogja azokat az írókat, akiket már ismernek; a folyóirat, amelyre biztosan felfigyelnek azok az írók is, akikről eddig nem is tudnak, de a folyóiratnál biztosan jelentkeztek volna írásaikkal. Sajnos, nem így lett. A folyóiratra nem sikerült engedélyt szerezni. Pedig a Palócföld egyetlen száma gyorsan elfogyott, ez arra enged következtetni, hogy szívesen fogadták a megyében.” (Szabad Nógrád, 1955. június 1. 6. p. Sz.: Molnár Jenő)

„Mi történt a TTIT irodalmi szakosztályában? Nem tudom. Annyi azonban biztos, hogy egyetlenegyszer sem hívta össze az írókat. Nem érdeklődik terveik, műveik után. Már abba is beletörődtek, hogy a Palócföld »meghalt«. Maradt minden a régiiben, noha az írók összefogására szükség lenne. És szükség lenne valamilyen megjelenési lehetőségre is. Azzal még nem lesz senki íróvá, hogy saját magának ír. Meg kell jelennie a műnek és el kell bírnia a kritikát. Ma egyetlen megjelenési hely megyénkben a Szabad Nógrád.” (Szabad Nógrád, 1955. június 1. 6. p. Sz.: Molnár Jenő)

„A »Palócföld« egyszerű megjelenése és külső formájának is elvetélt esete legyen elrettentő példa, sőt adjon kellő tapasztalatot és egyszersmind erőt is ahhoz, hogy a jövőben jobban tudjanak hozzáállni ehhez a kérdéshez az illetékesek még akkor is, ha meggyőződünk arról, hogy annak idején a Palócföld megjelenését a legjobb akarat és igyekezet vezérelte. Összefoglalva: A TTIT-n belüli klubélet és megfelelő időszakosan megjelenő lap, folyóirat automatikusan

megvalósítja az áhított írói csoport létrejöttét is. Csak éppen nem szabad tovább is összetett kezekkel ülni...” (Szabad Nógrád, 1955. augusztus 13. 4. p. Sz.: Dr. Szalkai Géza)

„Most már annyi világos hogy a Palócföldhöz hasonló ismeretterjesztő-szépirodalmi vegyes-profilú lapról nem lehet szó. Az is kétségtelen, hogy a társulat nem lehet egy szépirodalmi folyóirat szerkesztője. Azonban a még nem létező írócsoport szépirodalmi folyóiratot indítana, az irodalmi szakosztály tagjai természetesen a legnagyobb örömmel ajánlanák segítségüket.” (Szabad Nógrád, 1955. szeptember 14. 4. p. Sz.: TTIT)

A hajdani Badacsony Szálloda épületének, mely egykor falai közé fogadta a régi „réginyomdát”, már nyoma sincs, helyén autóbusz-pályaudvar található. Csak az idős nyomdászok emlékeiben él.

A Nagyállomástól a városközpontba, új épületbe költöztetett Nyomdaipari Vállalat sincs már, szétprivatizálódott. Bár az elnevezésében már úgy említik: „Réginymoda Üzlet- és Irodaház”.

Epilógusként: A rendszerváltozás időszakában érdekes jelenség volt megfigyelhető. A nagyállomás közelében, a néhai Badacsony Szálló környékén sorra települtek meg a magánkézben lévő kisebb-nagyobb nyomdai vállalkozások. Mintha a „réginyomda” igézete vonzotta volna oda az új, modern kori nyomdászat képviselőit.

A Palócföld folyóirat a 70 évvel ezelőtti első megjelenést követően – ha nem is könnyű körülmények között – már az első megjelenés 70. jubileumi évében 311. alkalommal jelenik meg, igazolva az iránta támasztott olvasói igényt, bizonyítva létjogosultságát.

Források

Palócföld folyóirat periodikái, Salgótarján, 1954-től

PRAZNOVSZKY Miklós Ferenc: *Iniciálé a kopjafán*, Salgótarján, 2011.

Salgótarjáni új almanach II., szerk. SZVIRCSEK Ferenc, Salgótarján, 2002.

Szabad Nógrád periodikái, Salgótarján, 1955.

SZABÓ ANDREA ESZTER

MI TESZ EGY VÁROST VÁROSSÁ?

Emlékképek Balassagyarmatról

Nemrégiben egy avantgárd költő előadásán jártam, aki maga is nógrádi gyökerű, s ezer szállal kötődik e „tájhához”. Küzdött az Ipoly-hidakért, egy időben Terényben mutatta be különleges performanszait, kutatta a palóc hagyományokat, s verseiben minduntalan fel-felbukkan a Cserhát és a Börzsöny varázslatos vidéke. Előadását befejezve a közönségre pillantva így szólt: „Mindig szeretek Balassagyarmatra jönni. Van ennek a városnak valami különleges szelleme. Talán a »mi-tudat«*.* Kérlek Benneteket, ne veszítsétek ezt el!”

Elgondolkodtam a szavain, s rá kellett jönnöm: igaza van. Én ebben a „mi-tudat”-ban nőtettem fel. Egész gyerekkoromat egy olyan városban éltem meg, melynek lakói büszkék voltak arra, hogy balassagyarmatiak. Nem ismertem olyan embert, aki ne szerette volna városát, azt a kisvárost, amely egykor Nógrád vármegye székhelye volt, a „palóc főváros”, s amelynek neve hallatán Balassi, Madách, Mikszáth, Komjáthy Jenő, Jobbágy Károly, s a huszadik század szellemóriása, Szabó Lőrinc juthat eszünkbe. Azt a várost, amely kivívta a „Legbátrabb” címet, hiszen 1919. január 29-én a demarkációs vonalat átlépő cseh légió ellen fegyveres felkelést szervezett, és tíz halálos áldozat és sebesülések árán is megvédte önmagát és az Ipoly-völgyi vasutat. Ahogyan a városháza falán elhelyezett emléktábla hirdeti, a vasutasok, diákok, katonák „egy darab magyar földet mentettek meg a magyar hazának”.

A Vármegyeháza és a Bíróság előtti téren állva egy ismerősöm megjegyezte a minap: „Na, itt érezni igazán, hogy Nógrád vármegyében állunk!” S még szinte Madáchot, Mikszáthot is látni, ahogy lépdelnek munkahelyük, a Vármegyeháza felé...

Aztán előtoltult egy másik emlék: egyetemista koromban egy este a fővárosból jöttem haza vonaton, s amikor felvillantak a végállomás, a város fényei, egy fejkendős palóc asszony – talán Drégelypalánkon szállt fel – már összecihelődött kosaraival, felállt, s az ablakon kinézve azt mondta: „Balassagyarmat! De szeretlek!”

S ebben a megható vallomásban minden benne volt: hogyan tekintenek a „jó palócok”, a környező falvak népei az ő fővárosukra. Mennyi mindent jelenthetett

nekik ez a város! A büszke Vármegyházát, a Törvényszék monumentális épületét, a Petőfi által is megcsodált „roppant börtön”-t, az először Mária Valéria nevét viselő, majd később a híres sebészről elnevezett Dr. Kenessey Albert Kórházat – és hát a piacot és a vásárt, ahol a XX. század elején Szabó Lőrinc „sokféle népet” látott, a titokzatos, pájszos vásáros zsidót, a sátoros cigányt és a halinanadrágos „nagy, nyurga, szelíd” drótostótót.

„Balassagyarmat. Te voltál bizony / az óriási város, Babilon, / hol felém jöttek a kirakatok, / mikor anyám egy nap idehozott, / s matrózzruháat vásárolt nekem, / a forgatagban fogta a kezem, / talán most is a karját keresem”¹ – írja a szécsényi Vihar Béla, kinek szavaiból csodálatosan tárul eléink az élő, lüktető kereskedő- és iskolaváros.

Az iskolaváros... A Balassi Bálint Gimnázium falán ma is áll az egykori helyi sajtó örvendező mondata 1900-ból: „A rég óhajtván várt eszme: 'Legyen Balassagyarmaton gymnasium' megvalósult”. Tizenegy megyeszékhely volt akkor még gimnázium nélkül, de Balassagyarmat érte el elsőként célját, és ez az elszánt tenni akarásnak, a bizottságok sürgető kérelmének volt köszönhető.

A város nagyszámú, tragikus sorsú zsidósága is sürgette a gimnázium eszméjét. Éppúgy tűntek el ők, üzleteikkel együtt, mint ahogyan 1944 decemberében Közép-Európa második legnagyobb ortodox zsinagógája, amely a mai piactéren állt. A visszavonuló német csapatok robbantották fel.

Évekkel ezelőtt nagyon szép levelet kaptam egy tősgyökeres gyarmati tanár-dinasztia sarjától: „A régi Gyarmat már csak a temetőben idézhető, hiszen egy várost mégiscsak az ott lakók teszik emlékezetessé, és kevésbé a sokkal állékonnyabb épületei”.

Elmeditálhatunk a leírtakon: mi tesz egy várost várossá? Talán a városlakók viszonyulása ahhoz a darab földhöz, ahol élnek, valóban fontosabb az épületeknél, amelyek persze híven őrzik a múlt időt...

S megint előttem gyermekkorom sok-sok kedves alakja, akik éltették a város szellemét. A volt vármegyei főjegyző-leány, aki országszerte küldte szinte mindenüvé a város múltjával kapcsolatos írásokat az elszármazottaknak. A festőtanárok, akiknek ecsetvonásai nem csak a nógrádi tájakat idézték meg, de Balassi „áldott szép pünkösdjét”, Mikszáth novelláit vagy a *Tragédia* színeit is. A zeneiskolát, kórust szervező, balassagyarmati születésű muzsikust felkutatató alkotó van előttem, vagy a Dunántúlról származó pedagógus, aki belevetette magát Balassagyarmat roppant irodalmi múltjába. Könyveket írtak és illusztráltak, irodalmi színpadot

---

¹ VIHAR Béla: *Nógrádi útiképek. Egy kéz után*

szerveztek, költők-írók tömörültek társaságba, helytörténeti versenyeket rendeztek – és a hagyományok benne éltek gyermekeikben és az ifjabb nemzedékekben...

A múltból most előbukkan egy markáns arc-élű, szemüveges, hátrafésült hajú, ősz férfi, aki súlyos, fekete szövetkabátjában szinte nem is ment, hanem vonult a balassagyarmati utcákon, szeretettel és büszkén meresztgetve tekintetét mindenfelé. Ővé a város – ezt lehetett érezni róla. **Kamarás Józsefet**, a város Pro Urbe-díjas díszpolgárát, a Civitas Fortissima Kör örökös díszelnökét – aki éppen húsz éve halt meg – mindenki ismerte. Túlzás nélkül mondható, hogy a főutca közepén, a katolikus templom szomszédságában lévő otthonának ajtaja állandóan tárva nyitva állt, rengeteg ismerőse és barátja bármikor betérhetett hozzá. Ipolyhídvégi édesapját mint pénzügyőri fővigyázót Salgótarjánba helyezték. Csehországban született

*Kamarás József (1909–2004)
Balassagyarmat díszpolgára*

édesanyja, aki Bécsben tanulta ki a varrónőséget, rokonok révén előzőleg már megismerte Balassagyarmatot, jó barátságot kötött a Sztranyavszky, Paczolay, Kacskovics családokkal... (itt jegyezzük meg, hogy Kacskovics Márta volt Szabó Lőrinc első, szeretett tanítónője). Édesapja aztán a gyarmati Pénzügyi Palotába került. Józsefet édesanyja mindig magával vitte azokhoz a családokhoz, akiknél varrt, így a gyermekekre ráragadt a viselkedéskultúra, később is jól ismert udvariassága. Elemibe az akkori Nemzeti Iskolába járt, melyet Erdélyi József, az országos hírű karnagy igazgatott. Általa kezdett játszani a Balassagyarmati Dalárda szimfonikus zenekarában. Büszkén emlegette, hogy Csernoch János bíboros-hercegprímás gyarmati látogatásakor, a Vármegyeházán rendezett ünnepségen ő lett az egyik zászlótartó apród a díszőrségben.

Aztán jött a Balassi Bálint Gimnázium, melynek kerítését, ahányszor csak arra járt életében, megsimogatta. Dr. Kiss Lőrinc osztályfőnök, Blázsik Károly hittanár, Majtényi Gyula állami főgimnáziumi tanár – aki 1910-től a Nógrádi Hírlap felelős szerkesztője volt – oltotta belé a hazafiságot. A tanárok meséltek a magyarság Szent István-i útjáról, megerősödéséről, s vitték őket kirándulni szerte Nógrád vármegyébe, például a drégelyi várhoz. Ezért foglalkoztatta élete végéig Kamarás

Józsefet Szondi sírjának felkutatása, bár ez a törekvése befejezetlen maradt, nem tudta feltérképezni azt a helyet, ahol feltehetőleg Szondi nyugszik.

Kamarás Józsefet balassis diákként érte a csehkiverés. Hányszor mesélte iskolai rendezvényeken, magánbeszélgetésekben az eseményeket: 1919. január 15-én a csehek egyszerűen megszállták a várost. Ekkor a balassagyarmati Vármegyeházán tartott nagygyűlésen a gyarmatiak – Pongrácz György, Kubicza István, Víz Zsigmond és a meghívott vezetők – kimondták, hogy inkább meghalnak, de nem adják a várost. A diákságot is beszervezték a felkelésbe. A balassisták tudták, hogy a fegyverek a katedrák alá és a kutakba vannak elrejtve. Január 29-én hajnalban aztán megkezdődött a puskaropogás. Ő az édesanyjával rejtőzött el, előzőleg pedig egy nyolcadikos gimnazista rokonfiú az ő apjától is puskát kért. Édesapja nem tudott a készülő felkelésről, aztán őt is tartalékba helyezték aznap éjszaka. A várost végül is a diákság, a vasutasság, a gyarmati szlovákok, a kisszámú katonaság és a lakosság egy része mentette meg.

A meghatározó gimnáziumi éveket követően Kamarás József a Járásbíróságnál volt tisztviselő. A második világháború alatt behívták katonának, majd a felvidéki bevonulás után az MTI-nél lett tudósító. 1944-ben a Földműves Kisgazdapárt meghívta őt az akkor létrehozott gyarmati rendőralakulathoz. Már háromgyerekes apa volt, amikor rendőrségi szolgálata alatt a németek által elhagyott aknákat, fel nem robbant lőszereket gyűjtötte össze öt szakértővel. Az utolsó akna hatástalanításakor mind az öt vele dolgozó ember meghalt, csak ő élte túl a robbanást... A később a kórház nevét adó nagyszerű sebészorvos, Dr. Kenessey Albert hozta vissza az életbe. Hadirokkant lett, s a MAHONSZ² főtitkárává választották., majd elkerült a rendőrségtől, mivel nem lépett be a pártba. Kenessey Albert vette fel a városi kórházba szertárnoknak, a kórház gazdasági ügyeit intézni. Közben a Domonkosok által létrehozott Credo Egyesület titkára lett. Negyvenézer ember előtt szónokolt Máriaremetén, az országos gyűlésen Prohászka Ottokár szobrának ledöntésekor. 1947. augusztus 15-én pedig Mindszenty József hercegprímás mellett volt az egyik szónok a Mária-év kihirdetésekor. Gyarmatra is elhívta Mindszentyt, s előszónoka lett a szaléziak udvarában. Közben szervezte a kultúrműsorokat, s Kenessey Alberttel és Bartha Elemérrel megírta a kórház vázlatos történetét. Több mint 200 verse született, színdarabot írt, dramatizált, csellózott.

Égész életében úgy érezte, balassis tanárai szinte síron túli parancsa, hogy aki a leghosszabb ideig marad életben a csehkiverés tanúi közül, harcolja ki, hogy a város kiérdemelhesse a „Legbátrabb” címet. 1922-től kezdve 1942-ig minden évben

---

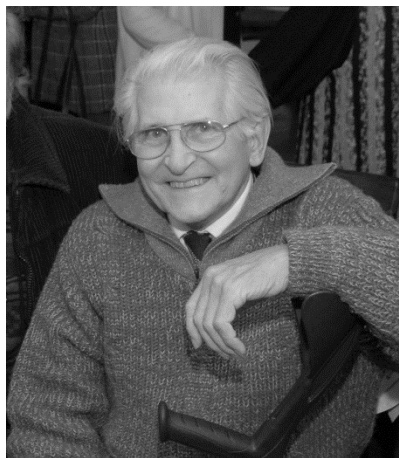
²Magyar Hadigondozottak Országos Nemzeti Szövetsége

megemlékeztek Balassagyarmaton a történelmi tettről. 1922-ben Horthy Miklós kormányzó jelenlétében leplezték le a hősök véraldozatát megidéző márványtáblát, majd 1945 után a tábla hátára más szöveget véstek, az ünnepségek pedig elmaradtak – félve a szomszédok érzékenységétől.

1989-ben, a rendszerváltás idején jött létre a Civitas Fortissima Kör mint civil szervezet Kamarás József kezdeményezésére azzal a céllal, hogy a Városháza falán lévő táblát visszafordítsák valódi oldalára. A másik célkitűzés az volt, hogy a Civitas Fortissima nevet hivatalosan is használhassa a város, hisz a csehkiverés fegyveres harcának nagy szerepe volt abban, hogy Magyarország északi határa az Ipoly maradt, Balassagyarmat pedig Magyarország részeként él tovább. A rendszerváltozás óta tehát újra ünnepeltek Gyarmaton – 1994-től már a régi, helyreállított tábla előtt. Göncz Árpád 1996-ban – Kamarás József megkeresésére – levélben erősítette meg a cím viselésében a város lakosságát, de a parlamenti elfogadás még váratott magára. 1998-ban a kör elérte azt, hogy önkormányzati rendeletbe foglalták: január 29-e a város hivatalos ünnepe. A rendelet meghozatalakor került a városházára és a város neve alá a felirat, s a címerben is benne foglaltatik a jelkép. 2005 májusában az országgyűlés törvénybe iktatta a Civitas Fortissima címet. Kamarás József ezt már nem érte meg, de mintha minden évben ott állna az ünnepségen hosszú fekete kabátjában, s őrködni szeretett városa felett...

S most felidéződik bennem egy másik gyarmati polgár, **Reiter László**, aki idén lenne 95 éves. Más személyiségű volt, mint a mindig társaság központja-Kamarás József, aki muzsikált, énekelt, s egyfajta bohémiség is jellemezte.

Reiter László épp a szerénységével, örökös szolgálatával, szinte észre sem vehető, mindennapos jelenlétével vált közismertté. Egészen egyszerűen ott volt mindenütt, ahol valami fontos történt, s valamifajta szent megszállottsággal megőrkítette egy város hétköznapjait, ünnepeit, emelkedett pillanatait – s talán benne sem tudatosult: ezáltal hű krónikásává vált a múlt időnek, s maga is várostörténelmet írt.

*Reiter László (1929–2010)
Balassagyarmat díszpolgára*

A temesvári születésű kötélgyártó- és szabómester édesapa – aki világháborús hadirokkant volt – a Katolikus Kör és Legényegylet gondnokaként az egyetlen közhívesen eleven, rendezvényekkel, eseményekkel teli világba vezette be két fiát, akik korán elvesztették nógrádszakáli származású édesanyjukat. László már gyermekkorában kivágta a Balassagyarmatról szóló újságcikkeket, magába szívta a „gyarmatiságot”. 1943-ban nyomdásztanuló lett, de közbejött a háború. 1945-ben Rebmann Rókus patikájába jelentkezett laboránsnak, majd az államosítás után drogista mestervizsgát tett, s a gyógyszerügyi központnál folyadék-vegyszer-leszlegetőként, aztán központi raktárvezetői beosztásban működött – 44 évig ugyanannál a vállalatnál. Gyógyszerügyi pénztáros feleségével három gyermeket neveltek fel.

A múlt iránti érdeklődése végigkísérte az életét Már házas ember volt, amikor értékes bélyeggyűjteményét Pesten eladta, s annak árából vette meg élete első fényképezőgépét. Hat masinát „használt el” élete során, de digitális fényképezőgépe sosem volt.

A Múzeumbaráti Kör tagjaként, majd az 1979-ben megalakult Honismereti Körben aztán kiélhette titkos belső készletét. Összegyűjtötte a nógrádi lapok 1873 és 1944 közötti összes gyarmati vonatkozású cikkét. 21 évig fotózta a városi sporteseményeket is. 1975-től 1990-ig színes diákat készített Balassagyarmat életének dokumentálására, 1990-től azonban csak negatívokat csinált.

Ha valaki belépett lakásába: írásban, fényképeken s a mintegy negyvenezer, gondosan időrendi sorrendbe állított negatívon keresztül ott sorakozott a polcon Balassagyarmat múltja: iskolák, óvodák története, előadások, koszorúzások, sportesemények, ünnepek, utcaképek, sírkövek, szobrok, táblák, feliratok.

A fotózás mellett másik szerelme a helytörténeti tárgyú írás lett.

A helytörténész már az 1960-as években kutatta a patikatörténetet, 1980-ban pedig országos első díjat kapott Nógrád megye gyógyszerész-történelméről írott munkájáért. Szakmatörténeti kiállítással gazdagította a Helytörténeti Gyűjteményt, több mint kétszáz diavetítéses várostörténeti előadást tartott, kétszáz albuma került a Madách Imre Városi Könyvtárba a városi rendezvények fotóiból, 1998-ban pedig megjelentette a balassagyarmati emléktáblákat bemutató „*Hirdesse e márvány...*” című könyvét. Feldolgozta Balassagyarmat harangjainak és zászlóinak történetét, írt a város templomainak, börtönének, a vármegyházának építéstörténetéről, összegyűjtötte a balassagyarmati temető sírverseit, megörökítette a gyarmati épületek homlokzati díszzeit, régi orvosokról, a kórházban dolgozó apácákról emlékezett meg. Madách, Mikszáth, Kövi Pál, Perliczy János gyarmati emlékhelyei, a város utcáinak balassagyarmati származású névadói

mind-mind publikációi közé tartoztak. Mindezek az *Emlékeztül adjuk mindenkinek. Mozaikok Balassagyarmat történetéhez* című munkájában jelentek meg.

Mi hajtotta ezt az embert, ha nem az a megrendítő szeretet, amelyet városa iránt érzett? Mintha egész életét kevésnek találta volna ahhoz, hogy háláját és köszönetét kifejezze szülőföldjének.

Valóban csak a temetőben idézhető fel a régi Gyarmat? Nyilván részben igaz a megállapítás – az élet rendje ez. De a mai balassagyarmatiak is szeretik a várost, egyfajta egészséges büszkeség, öntudat és lokálpatriotizmus ma is kitapintható – az elszármazottakban is. Sokan ismerik még és érzik magukénak Jobbágy Károly sorait *Szülőföld* című verséből: „Ha gondjaim mint árnyak megzavarnak / hozzád futok haza – Balassagyarmat. / A gyermekkor a város szélén áll. // Enyém az ég és nincsen lehetetlen. / A »csapatom« ott vár a kisligetben, / s előttem buvik a cingár halál.”

A két portré forrása a Madách Imre Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye. A balassagyarmati, egykori Megyeháza fotója a Fortepan Gyűjteményből való (Bauer Sándor, 1960).

A KORONÁZÓVÁROS

M., aki az Ipoly partján született, és gyerekkorában az iskola ablakából a határ túloldalán barátságosan elterülő, korántsem magasnak mondható hegyekre látott, azokban az iskolás években még nem gondolta, hogy élete a későbbiekben egyre erősebb szálakon kötődik majd ahhoz a világhoz, mely ott kezdődött valahol a hegyek mögött. Harminckilenc éves volt, már nem éppen fiatal, amikor lehetőséget kapott, hogy az egykori koronázóváros magyar kulturális intézményében dolgozhasson. Voltak elképzelései, tudta, milyen kihívásoknak kell eleget tennie. Akkorra már nagyon jól ismerte ennek a tájnak szereplőit, nem először járt a Felvidéken. Egyetemista korában és később is több alkalommal tartott irodalmi esteket ottani diákklubokban. Felesége is itt született, egy kis gömöri faluban.

A kiutazása előtti hetekben belefeledkezve forgatta a *Civitates Orbis Terrarum – A földkerekség városai* – címmel Kölnben megjelent munka magyar vonatkozású, díszes kiadását. A kötet 20 magyar vár metszetét tartalmazta, ennek a fejezetnek *Régi magyar várak* volt a címe. A pompás metszetek egyike a pozsonyi várat és környékét ábrázolta. Gondos helyszíni vázlat után készítette remekbe a rajzot az ismeretlen mester. A szélesen hömpölygő Duna bal partján a fallal körülcloelt vár vonta magára először a néző figyelmét négy szögletes saroktoronyával, melynek egyikében, a legmagasabban őrizték kisebb megszakításokkal két évszázadon át a magyar koronát. Nem messze tőle a Szent Márton-dóm, aztán jobbra a klarisszák temploma, majd a ferences templom és a középkori városháza tömbje volt kivehető. Ide került M. a '90-es évek elején külképviseleti minőségben, hogy a kultúra területén próbálja egyengetni a szlovák és a magyar nép nem éppen felhőtlen viszonyát. Otthoni könyvtárából csak a legfontosabbakat vitte magával, melyekről úgy gondolta, hogy a rá váró munka során segítségére lesznek. Így csomagolta be Ortvy Tivadar tudós-történész 1905-ben napvilágot látott, újból kiadott könyvét, mely enciklopédikus gonddal vette számba a koronázóváros nevezetességeit, így azokat az utcákat és régi épületeket is, melyek az Új Híd s az autópálya építésekor a '70-es évek elején bontás áldozataivá váltak. Ekkor tűnt el nyomtalanul a belváros és a Váralja jeles házainak többsége, amikor – fogalmazta meg egy idős újságíró – „terekké tágultak a síkátorok”.

Azon a szeptemberi napon, melyen a hírközlő szervek Alexander Dubček máig rejtélyektől övezett autószerencsétlenségét hírül adták, a magyar tannyelvű Duna utcai iskola igazgatója bejelentette: az iskola történetében hosszú idő óta először három párhuzamos osztályt nyitottak az elsős tanulóknak. M. jólesően gondolt arra, hogy iskolaköteles nagyobbik fia révén ő is hozzájárulhatott a három osztály együttes létehez. „Köszönet érte a szülőknak, sok esetben a nagyszülőknak” – mondta az igazgató a tanévnyitó ünnepélyen.

Nagyszülő korú maroknyi kis csoport tartotta 1993 februárjában századik összejövetelét a kulturális intézet székházában. A jobbára hetven, nyolcvan év körüli zeneértő, zeneszerető emberek tíz évvel korábban alapították meg a Liszt Ferenc Társaságot. Egyikük – ezüstös hajú öregúr – a Stefánia Kávéház ma is álló épületének volt a tulajdonosa. Zeneszeretét, érdeklődését az irodalom iránt feltehetően innen, ebből az időből, a múltjából hozta, amikor a Stefánia kávéház zenei és irodalmi rendezvényeknek adott otthont – az ő direktorsága idején.

Az Ortvy-könyv utószavának lehangoló zárllata befészkelte magát M. lelkületébe. Arra a kérdésre, hogy egyáltalán van-e értelme egy olyan mű megjelenésének, melyben az utcákban és terekben rögzült történelem jó része az enyészeté lett, az utószó írója azt válaszolta, hogy igen, mert nem lesz, aki ezt a számvetést a jövőben elvégezné, mert az a nemzedék is kihal, „akiknek emlékeiben még úgy élt Pozsony, mint Ortvy könyvében”. M. sokszor tapasztalta munkája során, ismerősei révén, a velük való beszélgetésekben, hogy még él, jelenvaló az a vékonyka réteg, mely gyökereit, szellemi tájékozódásának alapjait innen, a régi Pozsonyból hozta. Az ott élő magyar ajkú lakosság felől nézve Pozsony kisváros volt, ez adott neki melegséget, meghittséget, ez mélyítette el az összetartozás igényét az ottani magyarságban. Nagyon megszerette ezt a várost kint tartózkodása idején. Amikor elsétált a Mihály-kapu alatti kis utcákba, az óváros öreg épületei közé, majd minden alkalommal Ortvy Tivadar könyve jutott eszébe.

Volt egy szobor, mely egészen kivételes helyet kapott a könyvben, s melynek látványa mindig derűvel és reménnyel töltötte el. Ez pedig Rómer Flóris mell-szobra volt. Szülőházának utcája, mely a Ferenciek terének északi szögletébe futott bele, az ő nevét viselte évtizedekig. A XIX. század egyik legnevesebb régiség-tudósának bronzba öntött büszkje ugyan még csak az adakozók szándékában létezett 1905-ben, a könyv megjelenésének idején, anyagot, formát az elgondolás csak két év múlva kapott. De már említés történt róla, s nem telt el két év, és Strobl Alajos remek portréja a nagy tudósról a Ferenciek terét díszítette. M. óvárosi bolyongásainak kegyhelye lett ez a szobor. Egy-egy nehéz nap után a késő esti órákban, hosszú sétái során, amikor a térre érkezett, majd' mindig körbejárta

a talapatát. Zarándokhellyé avatta magában, mert ebben a kivételes esetben nem az történt, ami az utcák és terek többségével. Ami a nagy gondú számbavétel idején ígéretként jelentkezett még, az köszönt vissza itt a régi Pozsonyból.

Egy meleg júniusi napon M.-nek sürgős dolga akadt a városban; egy olyan ügyben kellett eljárnia, melyet főnöke távollétében kellett elintéznie. A szobor mellett vitt el az útja. Ezúttal is megállt előtte, felpillantott a jól ismert markáns arcra, s amit számtalanszor megtehetett volna, de korábban nem tett meg, szemével végigkövette a tudós régész tekintetének irányát. A tekintet csaknem mértani pontossággal megállapodott a ferenciek kolostorának épületén, a mögötte csúcsosodó Szent János-kápolna tornyán. Akkor különösebb jelentőséget a szobor elhelyezésének, a tekintet irányának M. nem tulajdonított. De később az intézet könyvtárában, amikor felfedezte az egyik polcon Rómer 1860-ban kiadott könyvét, *A Bakonyt*, megdöbbenve olvasta a sorokat: „Visszatérvén Pozsonyba 5-én reggel, Ipolyi Arnolddal felkeresém a góthépitészet remekét, hazánk e tekintetben legkitűnőbb egyházát, a hajdani pozsonyi plébániát, a sz. Ferenciek templomához épített Sz. János kápolnát”. Hosszan leírta, mekkora hatással volt rá és a magyar művészettörténet másik nagy alakjára, Ipolyi Arnoldra az épület közösen megcsodált szépsége. A könyvet lapozgatva M. arra gondolt, s később egyre mélyebbre ásta magát benne a meggyőződés, hogy a szobor térbeli elhelyezkedése egyáltalán nem lehetett véletlenszerű, esetleges. Valaki vagy valakik számontartották a könyvben leírtakat, s ez érvényesülhetett az elhelyezés megválasztásában is. – Igen, adta meg a választ akkor önmagának, talán ez a számon tartó igyekezet az, amit történelmi érzéknek nevezünk, valószínű, ennek az érzéknek a tudatosításában születhetett meg Ortvyay könyve s Rómer Flóris szobrának megválasztott helye a tér sarkában. És innentől kezdve amikor alkalma nyílt rá, a múlt iránti fogékonyság bizonyító tanújeleként hozta fel mások előtt a tudós bronzba öntött büsztjének példáját.

Aztán M. visszakérült Budapestre. Már rég elszakadt Pozsonytól, de esti elalvása előtt bármikor újra tudta élni azt a templomi áhítatot, amikor sétái során, elhagyva a Mihály-kaput, megindult az óváros enyhén lefelé lejtő kis utcácskáin. Szentélybe lépett be. Gondolatban ilyenkor mindig elment a reformországyűlések palotája mellett, és megállt az 1847-ben alapított antikvárium kirakata előtt. Mint annyiszor, most is átfutotta az üveglap mögött a zöld posztóra helyezett könyvritkaságokat. Az Úri utca torkolatánál egy kicsit elidőzött, de nem tért ki jobbra, a Szent Márton-dóm hatalmas tömbjéig, hanem az ellenkező irányban, a Halászkapu utcán indult visszafelé. A középkori építészet remeke, a Városháza mellett kanyarodott felfelé. A Ferenciek terén volt, a szabadságharc alatt századosi rangban harcoló, Olmütz, Josephstadt börtöneit megjárt tudós paptanárr, Rómer

Flóris szobránál. A szoborral történő találkozás többször visszatért álmaiban a későbbiekben. Az egyik ilyen álommal végződő nap délelőttje nem várt fordulatot hozott életében. Nem is tudta, hogyan került hozzá, ki hozta, hagyta asztala szélén azt a felvidéki újságot, melyben megdöbbenve olvasta, hogy a mellszobrot felállításakor az Országos Régészeti és Embertani Társulat kezdeményezésére úgy helyezték el, hogy Rómer arca a tér szögletében álló szülőháza felé nézett. M. napokig nem tért magához a csodálkozástól, hogy lehet ez, hiszen ő számtalanszor ellenőrizte feltevését, mely már nem is feltevés volt, hanem bizonyosság. Állításában sem akkor, sem utólag nem lehetett megingatni: a tudós régész tekintete a Szent János-kápolna tornyára irányult. M. nem tudott napirendre térni a dolog felett. Telefonált, könyveket bújt, még egy levéltárat is felkeresett. Mi történt, ekkorát nem tévedhetett? Maga Rómer említi az Ipolyi Arnolddal közös városnézés során a kápolna ritka szép arányait és a tornyot, melynek csúcsát, s ő erre meg is esküdött volna, mintha égi lénia kötötte volna össze a szobor szempárjával.

Hazaköltözése után évekig nem járt Pozsonyban. Aztán egyszer, még az évezred végén, karácsony előtt a magyar intézet akkori vezetője egy irodalmi est megtartására kérte fel. Hideg, szeles, barátságatlan idő volt. Kora délelőtt érkezett, így alkalmat nyílt végigjárni kedves utcáit. A főpályaudvartól fél óra járásnyira, a Mély út végéből nyílt az a villanegyed, melynek utolsó házai egy sziklaösvénybe torkolltak. Sokszor járt ezen az ösvényen családjával, az óváros látnivalói mellett ez az út volt a másik kedvenc helye. Az ösvény végében meredek kaptatón hatalmas templom állt. Annak a kisméretű kápolnának az alapjait, melyen a nagy tömegű templom állt, még 1713-ban, a pestisjárvány idején emelték. Az épület melletti sziklafalon szlovák, magyar, cseh és német nyelvű hálaadó márványtáblák sorakoztak egymás mellett. Magyar nyelvű emléktáblát 1988-ban helyeztek el a sziklafalon utoljára. Erre a táblára jól emlékezett, ez már megvolt akkor, amikor először járt itt. „Köszönöm, Szűz Anyám, hogy meghallgattál.”

Úgy határozott, amíg ideje engedi, végiglátogatja a sokszor megjárt helyeket. A hideg átjárta testét, de összehúzza mellén télikabátját, frissen és jókedvűen indult az óváros irányába. Átballagott a Mihály-kapu alatt, és szomorúan vette tudomásul, hogy nincs meg szeretett antikváriuma, kávézó nyílt a helyén. De nemcsak az antikvárium tűnt el, lehangolta, hogy több üzlet is kicserélődött, gazdát váltott elköltözése óta. Ezúttal is a Halászkapu utcán kanyarodott felfelé, a mindig megcsodált középkori Városháza irányába. Ment, ment a Ferenciek tere felé, azzal a várakozással, ahogy az ember egy rég nem látott ismerős találkozására készül. És ekkor érte a legnagyobb csalódás. Nem is csalódás volt, hanem letaglózó, megsemmisítő érzés, olyan, mint amikor valaki elveszít egy számára nagyon

fontos, értékes tárgyat. Strobl Alajos alkotása nem volt a helyén. Bármerre forgatta a fejét, a tér egyetlen pontján sem találta. Szlovák nyelvtudását összeszedve megszólított egy járókelőt, és a szobor felől érdeklődött. A férfi a vállát vonogatta, készséges volt, de tanácstalanul állt M. kérdése előtt. Aztán megállított egy szatyrokat cipelő nőt, aki, mint kiderült, nem is hallott a Rómer-szoborról, igaz, nemrégén került a fővárosba. Egy idős ős férfi közeledett az út túloldalán, nehézkesen, bottal a kezében, hozzá fordult segítségért. A férfi magyar volt, tőle kapott választ a kérdésére. Nem is olyan régen, talán egy évvel korábban, a tér rendezésekor a tudós szobrát áthelyezték a Városháza udvarába. M. megköszönte a férfi tájékoztatását, átballagott a Városháza ódon épületéhez, és belépett a félig nyitott kapuszárnyon. Végigment az impozáns kapualjon, ahol a bejárat melletti sarokban a falhoz szorítva csakugyan megtalálta Rómer Flóris kanonoki palástban megörökített mellszobrát. Állt a kőtalapzat előtt, mely mintha kisebb lett volna korábbi méreténél, határozottan alacsonyabbnak tűnt, mint mikor még a teret őrizte. A markáns, erőt sugárzó arc ezen a helyen, a fal tövében, nem nézett sem a Szent János katedrális tornyára, sem a szülőház irányába, összevont szemöldöke alól valami nehezen behatárolható foltra esett a tekintete. A felejtés első stációja, gondolta M., vajon hány ember fogja tudni néhány évtized múlva, hogy ki volt ez az ember? Míg a szobor előtt ácsorgott, a magasból egy galamb szállt a talapzat párkányára, tollászkodott, szárnyait billegettette, felröppent a szobor fejére. Maradhatott volna, senki nem járt az öreg épület udvarán, üres volt a gyönyörű árkádsor, de az annyira várt találkozás keserű volt, lehangoló. Áthaladt a hálóboltozatú kapualjon, nem tudott, nem is akart több időt az udvarban tölteni.

GYEREKKOROM PÁSZTÓJA

A pásztói évek vésődtek legmélyebben a szívembe, s ez érthetővé válik, mihelyt sorolni kezdem ragaszkodásom helyeit, tárgyait. Ha a gyerekkorunkra való visszaemlékezés örömet jelent számunkra, boldog indulásról beszélhetünk. Amikor embersorsokba nézünk vissza, mindig nagy szerepet tulajdonítunk az első tizenkét évnek, a gyerekkor fontosságát sokszor hangsúlyozzuk, elismerjük.

Az én életem szeretetteljes családi légkörben indult, szüleim szeretete, nagy gondja vett körül tizennyolc éves koromig. Örömteli gyerekeim talpköveit a nagycsalád rakta le. Anyukáék kilenc testvérnek örültek otthon, szerették egymást, szép kapcsolatban éltek együtt, felnőttkorukban is ragaszkodtak egymáshoz. Nagy dolognak tartottam életem során, hogy nagyobbreszt rajongással szerettem őket. A közelemben élőkhez való komoly ragaszkodásom végigkísérte kisgyerekeimet, majd középiskolás koromat tette meleggé, széppé. Izgalommal gondolok arra, képes leszek-e megtalálni, jól értékelni, példákkal bizonyítani mindazt a hatást, amelyet Anyuka családjától kölcsönöztem, és maradandó személyiségjegyként fedezek fel, fogadok el magamban.

Azt gondolom, onnan kell vallatóra fognom az emlékezetem, ahol első eszméző időszakom kezdődött. Az iskoláskorom előtti évek azok, melyekben nagyon játékos, mozgékony gyerekként a természeti környezet vonzott erősen.

Mindig boldogan érkeztem Nagymamámhoz, a hosszú udvarba. A kapunál lépcsők vezettek be a hosszú épület elé, melyben három lakrész különült el, Nagymamáé, egyik fia családjáé és az udvar alsó felében egy lakást bérelő családé. Reggelente megismétlődő gyakorlatom volt, hogy az ágyból egyenesen az udvarra futottam, kedves udvarrészletem, választott tárgyaim közelébe.

A nagyon méretes udvaron a Pásztóra jellemző patak által kerekre gömbölyödött kövek szép száma csalogatott, játékokat sugallt, a földre karcolt *Ugróiskola* vagy az *Adj király katonát!*, az *Ipiapacs* nevűeket s még sokfélét. A játék elsőrendű szerepet kapott nálam, elő kellett teremteni hozzá a társakat, testvérekből, unokatestvérekből, szomszédokból összeverbuvált hasonló korúak csapatát, akikkel aztán színházat, iskolásat, labdajátékok változatait hoztuk össze.

Az udvar végében volt található a számomra legkedvesebb természeti tárgy: a kút. Egyszerre voltam oda érte és félttem tőle, hiszen mélységétől eléggé tartottam. Érdekes mégis számomra, hogy ha nem lehettem e kút közelében, gyártottam magamnak saját kiskutat. Egy literes konzervdobozt beástam a földbe, mellé két elágazó végű botot szúrtam le, erre helyeztem az előre elkészített ágból faragott kis hengert, melyre az erős és vastag fonalat hajtogattam. A henger egyik végébe kemény drótot hajlítottam, hogy forgatni lehessen, és felhúzza, leengedje a fonal végére kötözött pici vödöröt.

Másik nagyon izgalmas része az udvarnak egy nagy tűzfal tövében kiásott verem, gyerekszemmel óriásinak látszó jégverem, melyben gyönyörű jéghasábokat helyeztek el időnként, és szalmával takarva óvták azokat. Ez a csodálatos üreg persze félelmet is üzent nekünk, gyerekeknek, amikor a tűzfalról távozóban a napfény nyomán hatalmas árnyékok jelentek meg, s rajzoltak elénk furcsa figurákat. Nagybátyám hentesműhelye szemben volt a jégveremmel, szomorúságunkra tilos terület a gyerekek előtt.

A legvágóttabb természeti terület mégiscsak a patak partja volt számomra. Ügyesen cikáztam mezítláb a sok remek formájú kövön, vagy még inkább mozdulatlanul állva figyeltem a mesésen csordogáló víz hangját. Odajutni a patakhoz, hallgatni a hangját, ahol csak lehet, szinte mohó kívánságként maradt meg bennem mindmáig. A Mátrában és a Tátrában túrák idején később is mindig cél volt számomra patakot találni, sajnos, ezek ritkább alkalommal adódtak, mint ahányszor szerettem volna. A madarakra is itt, Pásztón, a Kövicses-patak környékén figyeltem fel először, s mélyült el bennem megismerésük vágya, hogy egyre komolyabban foglalkozzam velük, minél többet tudjak róluk.

Nehéz abbahagyni a természet adta jókat, mert még szeretném megemlíteni a frissen fejt *habos tejet*, amelyet naponta ugyanazon időben kaptunk sorba állva, bögrével a kezünkben, amikor a Csonka nevű tehénke hazaérkezett a legelőről.

A lila belű és mesés ízű körte és szép formájú fája, a többféle alma, a zöldborsó, zöldbab, sóska, spenót, szőlő, mind a nemes pásztói ízeket hozták számunkra, a világon finomabbat nem talált volna nekünk senki.

A frissen pergetett mézet se felejtsem el, melyhez hozzátartozik a méheket nagy szeretettel ápoló unokabátyánk, akitől sok évtizede, szinte egész életünkben kapjuk a világ legízletesebb, legszebb színű mézét, s aki a nagycsalád minden tagjának tisztelt, szeretett bátyja.

Nagymamánk a nagycsalád nevelésében korán egyedül maradt, a kötélverő családfőt az akkori nagy betegség, a spanyolnátha vitte el övétől. Édesanyjuk azt szőlőtermeléssel tartotta fenn életüket, három szőlőföld gyönyörű névvel

megjelölve: Názáret, Világos, Újmál – melyek kisgyerekként ősszel varázsnévként bővöltek el engem a mesés szépségű mátrai hegyoldalon.

Az örömben igazán gazdag gyerekkorom legerősebb kiváltója mégiscsak a kilenc testvérből álló családi együttes, melyben mindegyikükre rajongással gondolok, akiket gyakran meg is idézek, mert titkon azt remélem, hogy találok olyan személyjegyeket, amelyek – mellettük élve – mintájukkal hozzám simultak, vagy amelyeket egyre tudatosabban alakítottam aztán hozzájuk hasonlóra.

Hátsó sor: Turcsányi János (sógor), Strémen Antal, Strémen Mária, Strémen József, Strémen Imre, Osim István (sógor)

Középső sor: Turcsányi Jánosné (Strémen Katalin), Strémen Erzsébet, Grósz Katalin (a kilenc testvér édesanyja), Grósz dédmama, Strémen Józsefné (sógornő), Osim Istvánné (Strémen Franciska)

Elöl (gyerekek): Turcsányi Katalin (ölben), Strémen Gyula, Strémen János, Strémen József (ölben), Osim Imre

Hogy a családban kire hasonlítanak a gyerekek, az általában érdeklő a családi és baráti kisközösséget. Én is korán tájékozódhattam elejtett mondatokból, hogy Anyuka három nővére közül Franciska néném tulajdonságai jelentek meg nálam:

gondossága, választékos ízlése, túlzó pontossága. Bárcsak a kézügyessége is átszármaszott volna rám! Különleges kézimunkákat: gobelinképeket, legvékonyabb cérnából bonyolultan horgolt mintákkal tálcakendőket, szűrhimzessel posztó falvédőket, gyerekruhákat alkotott, majd hűgát is maga mellé vette kézimunkakészítő műhelyébe. Szatócsboltocskája Hatvanban a főút élénk forgalmú, keresett beszerzőhelyévé vált, ahol figyelmissége, említett pontossága tetszett vásárlóinak.

Családunkból egyidőben két legényke folytatott a fővárosban komoly tanulmányokat egyetemen, orvosin, illetve vegyész mérnökin. A szünetre a család apraja-nagyja várta őket haza, hosszan készítettük kedvelt finomságaikat, ki Pásztón, ki Hatvanban. Az utat kerékpáron tették meg, így érdekesebb volt az érkezésük, ügyes megfigyelőállásokat jelöltünk ki hozzá magunknak. Az ünnepi fogadás nagy ebédrel zajlott le, szívesen faggattuk, hallgattuk őket, újdonságokat vártunk tőlük gyermekmódra. Orvosnak készülő nagybátyánk a latin és német szövegeket kérte előhozni a fejünkből, nagy szégyen lett volna számunkra a tanult igék ragozását téveszteni, az aktuális lecke szövegét, a memoritert nem jól tudni. A német szavak után énekek következtek, a *Stille Nacht* és sok más kedves dal, szép dallamú karácsonyi énekek sora. A karácsonyeste meghittségét, finom pompáját, érzékeny finomságát, emellett szerény, soha nem túlzó ajándékait az én jó Anyám nővérével együtt, fél éven át titkolózva készítette el. A többi testvér tudásának megfelelően csatlakozott a gyerekek ajándékához, míg azok a karácsonyfa alá értek. Hogy gyönyörködtünk a babaszoba asztalosmunkáján, amelyet hivatali dolga mellett sajátított el egyik nagybátyám. A lelkünket gazdagították vele, hiszen nekünk készítették!

A palóc táj dialektusára gimnazista koromban figyeltem fel, amikor nyári szünetben diákként munkát vállaltunk osztálytársaink közül kevesekkel. A hatvani cukorgyár területén paradicsomkonzerv előállítására is zajlott, vidéki beszerzéséhez a gyümölcsösládát, zöldségeskeretet a helyszínen állították elő. Ezt mi megtanultuk, és rövid időn belül jeles művelői lettünk a láda összeállításának. A paradicsomot válogatni, előkészíteni már könnyebb, csendesebb munka volt, emellett az éneklő lányok hangja is szárnyra kelhetett. A Hatvan környéki községekből, Turáról, Boldogról, Ecsédről, Hortról, Csányról dolgozni járó kedves lányok elhozták magukkal a palóc népdalokat, munka közben egész nap énekeltek. Szövegük palócul, dialektussal együtt került a fülembe. Otthon, iskolában nem így hallottam, csak ritkán, érdekességként használtam. Iskolatársaim között volt, aki felfedezni vélte kiejtésemben. Hitetlenkedésemre megkérdezte, szégyellem talán? A meghatározottabban válaszoltam azt, hogy inkább büszke vagyok rá, hogy nagyszámú magyar emberrel együtt beszélhetem az érdekes, szép palóc dialektust!

TALÁLKOZÁSAIM PALÓCFÖLDDEL ÉS A PALÓCFÖLDDEL

„...Az elmúlt évtizedekben a Palócföld azon kevés vidéki kiadású folyóiratok közé tartozott, amely névváltás nélkül, (ezidáig) rendszeres megjelenéssel élte meg a társadalmi, gazdasági változásokat, informálva az irodalmunk, művészeteink, illetve a térségünk iránt érdeklődőket, egyben folyamatosan növelve Nógrád presztízsét, ismertségét.”¹

Bevezetés egy visszaemlékezéshez

Az egész gondolatsort, amelyet alább papírra vetettem, a fenti mondat indította el, elsősorban a mondatnak az a része, mely arról szól, hogy a Palócföld névváltás nélkül élte meg az elmúlt évtizedeket, és érte meg a hetvenedik születésnapját. Pedig országos szinten máig is állandó névváltási, névváltoztatási hullámmásban élünk; ez az 1988–1992 közötti években csúcsosodott ki, ám azóta sem ült el teljesen.

A szavak jelentésének kialakulása bennünk

Életünk során anyanyelvünkben szavak tíz- és tízezreivel találkozunk. Némelyiküket adott jelentésükben ismerjük meg, s többnyire abban is használjuk őket mindvégig, míg mások – a legtöbbször – jelentése az idők során változik, változhat számunkra. Kora gyermekkorunkban kezdődik anyanyelvünk szókincsének az el-sajátítása, egy talán csak félig-meddig felfogott jelentéssel, amely idővel bővül, gazdagodik. Mindez azonban észrevétlenül és nem is tudatosan történik, példákat mondani sem könnyű rá. De egészen biztos, hogy mindannyiunk életében vannak szavak, amelyeket a kezdetektől minden gond nélkül, biztosan használunk, míg mások évek, évtizedek hosszú során át telnek meg igazi tartalommal. Ehhez az úgymond „igazi” tartalomhoz a denotatív, azaz hétköznapi, tárgyyszerű jelentés

---

¹ NAGY László, *Mi lesz veled, Palócföld... folyóirat?*, 2023. március 15. = http://www.agt.bme.hu/balassi/Mi_lesz_veded_Palocfold.html [2024. 08. 20.]

mellett – gyakran igencsak emocionális felhangokkal – ún. konnotatív, képzettársításos jelentések társulnak. Egy ilyen jelentésfejlődésről vall írásom első része.

A 'palóc' szó jelentésének gazdagodása életemben

Magam az utóbbi időben a 'palóc' szón gondolkodtam el. Vagyis azon, hogy mikor is találkoztam vele először, mit értettem rajta, hogyan változott a jelentése számomra, s mit mond most, évtizedekkel az első találkozások után.

A legkorábbi emlékeim vele kapcsolatban a hatvanas évek elejére nyúlnak vissza és a Miskolcra Budapestre történő gyakori vonatós utazások képeihez kapcsolódnak. Ezen az úton, valahol Vámosgyörk, Hatvan, Aszód állomáson szálltak fel a kocsinkba azok a fejkendő, sokszoknyás, nyáron is vastag kötött harisnyát viselő – ma már tudom: népviseletbe öltözött – batyus nénik, akikről, amikor megkérdeztem, kik ők, édesanyám azt mondta, hogy palóc asszonyok, és a pesti piacokra viszik áruikat, amelyeket otthon megtermeltek. A palóc egy kicsit furcsa viselet volt számomra sokáig, gyerekként beszélgetéseiket nem figyeltem. Igazán szép, ünnepeken hordott ruháikat évekkel később ismertem csak meg. A 'palóc' szó tehát legelőször a palóc viseletet jelentette nekem, visszatekintve pedig kicsit a gyermekkorom biztonságát is, a pesti családi utazások felidézésével.

Aztán később egy eszperantó nyelvtanfolyamon, melyet tíz-tizenegy évesen kezdtem látogatni, egy olyan hölgyel találkoztam, aki nyelvtanárunktól szépen ejtett rövid *a* hangjaiért gyakran kapott dicséretet. Mi, többiek rendületlenül kerekített *a* hangokat ejtettünk, ahol *a*-t láttunk írva. Kiderült, hogy az ismeretlen hölgy magyarul is rövid *a*-kat ejt a szavaiban, merthogy nem olyan régen költözött Nógrád megyéből Miskolcra. Egészen furcsán ejtette a megyeszékhelynek, Salgótarjának a nevét is, ahonnan idejött. Tehát a palóc egy érdekes ejtémód – vontam le a következtetést. Későbbi tanulmányaim során megtudtam: olyan nyelvjárás, amelynek egyik jellegzetessége rövid *a*-hangok ejtése az *a*-k helyett. Azokat az iskolás éveket idézi fel, amikor tudásszomjam talán a legnagyobb volt, s nyelvek egész sorát készültem megismerni. A palóc nyelvjárás további jellemzőivel egyetemista koromban találkoztam.

Hetedikben az egyik órán egy Mikszáth-elbeszélést olvasott fel tanárnőnk *A jó palócok* vagy a *Tót atyafiak* novellái közül. Ekkor lett Mikszáth Kálmán neve ismerős a számomra, és az órát követően sok mindent elolvastam tőle. A palóc vidék írói közül később, *Az ember tragédiája* tárgyalása kapcsán Madách Imre nógrádi volta is ismertté vált számomra. Más jeles palóc művészek, alkotók szülőhelye is

ez a vidék, Pásztó például Csohány Kálmán grafikusművésze. A könyvekbe fedkezés, a hősökkel való együttélés, sőt azonosulás korszakát is hordozza a szó számomra.

A palóc nyelvjárás fő jellemzői, a 'palóc' szó eredete, etimológiája; a Palócföld elnevezés kétféle értelme

Egyetemista éveimben, amikor a nyelvjárásokról tanultunk, a palóc nyelvjárás több jellemzőjét is megismertem, így a köznyelvi *a*-k helyén álló, ajakkerekítés nélküli *á* hangot, a köznyelvi hosszú *á*-inkat felváltó hosszú *ā*-kat, az *ly* ejtését, hogy ragjaink palóc változatait ne is említsem.

Ha különböző szótárakat ütünk fel, a 'palóc' szó etimológiáját megismerni akarván, ezekből az derült ki, hogy a szó története pontosan nem ismert, de valószínű szláv, pontosabban orosz ('polovci') vagy ócseh ('plavci') eredete; ez századokkal ezelőtt a kun népcsoportot jelentette. Léteznek azonban más, „mesés” elképzelések is a szó származásáról, kapcsolatba hozva azt például a 'palást'-tal.

Palócföld – olvassuk a szakirodalomban – a történeti Hont, Nógrád, Heves, Borsod és Gömör megyéket, illetve azok egy részét foglalja magában.² Életem, illetve egész családom életének egy rövid korszaka – kissé váratlan fordulat révén – Palócföldön zajlott. Itt vettem először a kezembe és olvastam a *Palócföld* nevű folyóirat számait, amely Nógrád megye irodalmi lapja már 1954 óta. Szülővárosomnak, Miskolcnak irodalmi folyóirata, a *Napjaink* egészen másként nézett ki, egy darabig a napilapokra, majd hetilapokra, a legjobban talán a *Köznevelésre* emlékeztetett. A *Palócföld* viszont – fehér és szinte mindig illusztrált borítóját tekintve – leginkább a debreceni *Alföldhöz* hasonlított. Minden megyének volt ezekben az évtizedekben „politikai, irodalmi, művészeti” havi folyóirata. A *Palócföld* 1954-es megjelenésével a legkorábbi volt közülük, és neve ma is ugyanaz. A *Napjaink* viszont 1990-től *Holnap*, 1995-től *Új Holnap*, 2007-től pedig *Műút* címen jelenik meg (vö. „átnevezési hullám”...)

² TÖRÖK Sára, *A palóc nyelvjárás régió* = <https://elteonline.new.elte.hu/tudomany/2023/10/19/a-paloc-nyelvjarasi-regio/> [2024. 08. 21.]

Életem egyik fontos állomása Palócföldön

Tanári pályám egyik fontos állomása lett Pásztó, ahol a Mikszáth Kálmán Gimnázium két tanítási nyelvű osztályaiban a franciát tanító négytagú csapat egyik tagja lettem. Mindez 1988 és 1992 között történt.

Nem volt könnyű ilyen osztályban tanítani. Az új képzési forma akkor a kísérleti szakaszában volt, a tanárok egy része már részt vett előzetes franciaországi továbbképzésen, mások, az újonnan bekapcsolódottak, mint jómagam is, még nem.

Mivel már régóta óta foglalkoztatott ez az oktatási forma mint különlegesen hatékony nyelvtanítási perspektíva, elhatároztam, ha lehet, megpályázom egyet a meghirdetett állások közül. Valóban hirdettek állást ebbe az iskolatípusba, mégpedig Pásztóra. Így kerültem a magam számára is váratlanul a Palócföldre. Magát a rendszerváltást is ott éltem meg a családommal, ami osztályfőnöki munkámban az állandó „lakcímváltozás”-oknak az osztálynaplóba való bejegyzését is jelentette.

A tanárban sokszor volt beszédtema a pártok alakulása, a különböző intézkedések, és a franciát oktató magyar és francia tanárok külön kialakított tanárijából ilyen esetekben a nagytanárba mentünk „értekezni”. Egy ilyen alkalommal jelentette be egyik kollégánk, hogy felmegy Budapestre Nagy Imre és mártírtársai újratemetésére. A napot, az ott elhangzott beszédeket azóta is nagyon sokszor emlegetjük. A diákok, akik az ország számos pontjára mentek haza a hétvégeken s áramlottak vissza a hétfőnként, sokféle tapasztalatot szereztek az országban uralkodó változásokról. A körükben megjelenő politikai érdeklődés és aktivitás ezeknek a folyamatos tapasztalatoknak és a francia iskola másféle szellemét átsugárzó oktatásnak is volt köszönhető.

A változások tükröződése a *Palócföld* számaiban

Ezekhez az évekhez kapcsolódik első találkozásom a *Palócföld* című folyóirattal. Érdeklődéssel olvastam a pásztói tartózkodásom idején megismert számokat, talán azért is, mert ezek voltak azok a bizonyos rendszerváltó évek, amikor egy évtizedeken át fennálló – s eleinte még úgy látszott: erős lábakon álló – rendszer hirtelen, mintha csak elfűjták volna, eltűnt, átadva a helyét valami egészen másnak. Olyasféle cezúra ez sokunk életében, mint a szüleinkében a II. világháború volt. A háború – legalábbis nálunk vagy talán tágabban Európa keleti felében – elsodorta mindazt, ami előtte jó vagy rossz volt, s jelen esetben is hirtelen következett

az az új, ami ugyancsak jót-rosszat maga alá gyűrt az előző évtizedekből, s amelyben voltaképpen máig is élünk.

A *Palócföld* számait a tanáriiban egyszerűen levettem a folyóiratok polcáról. Az iskolákban, ahol azokban az években (a '70-es, '80-as években) tanítottam, szaktárgyi és szépirodalmi folyóiratoktól roskadozó polcok voltak. A pásztói városi és a salgótarjáni megyei könyvtárban olvasgatva is a kezembe kerültek a lap példányai. Nagyon szerettem a salgótarjáni gyönyörű új, tágas és világos, Balassi Bálint nevét büszkén viselő könyvtárba menni, hogy a francia mellett szintén tartott magyaróráimhoz könyveket kölcsönözzek, illetve a fontosabb folyóiratokat átnézzem. A pásztói könyvtár ott-tartózkodásom éveiben sajnos sokszor volt zárva, s négy év alatt négyszer is költözött egyik helyről a másikra.

Emlékszem, hogy egy folyóiratszámot a pásztói vasútállomáson vettem, hogy az úton olvashassam. A hátoldalon az ár eleinte 17 Ft, kicsit később 25 Ft volt, az 1992. év utolsó száma 30 Ft-ba került. A verseket mindig szerettem, több ismert költő (Csanády János, Jobbágy Károly, Krausz Tivadar, Petróczi Éva, Tandori Dezső, Utassy József, Zalán Tibor) írásait fedeztem fel és olvashattam az folyóiratoldalakon. És persze sok új névvel is találkoztam. Az életemben nagy változásokat hozó 1988-as évet a *Palócföld* Utassy József verseivel indította.

Ahogy a *Palócföld*ben az 1980-as évek végének, az 1990-es évek elejének az eseményei megjelentek

Azért tekintem át a *Palócföld* 1988 elejétől 1992 végéig megjelent számait, hogy megnézzem: hogyan tükröződtek akkor a sorokban a jelen problémái, érződött-e, s ha igen, miben a rendszerváltás éppen zajló eseménysora, milyen kérdéseket boncolgattak a szerzők azokban az években. Különösen kíváncsi voltam arra, hogy szerepelt-e bennük akkori városom, Pásztó. Ez az áttekintés részben valóságosan, a miskolci megyei könyvtárban zajlott, részben viszont – az internet jóvoltából – a saját szobámban „lapozhattam fel” az írásokat.

Az 1988. évi 1. számtól az 1992. évi 6. számig néztem át a folyóirat cikkeit. Összesen 30 szám jelent meg az öt év alatt – évente 6 kiadvány –, ha számonként 100 oldalt veszünk, ez bizony rengeteg!

A rovatok, rovatcímek és a bennük jelentkező írások igen változatosan alakultak a négy év során. Az 1988-as és az azt követő év számaiban az alább felsorolt rovatokkal lehetett találkozni. A legtöbb cím önmagáért beszél: ABLAK, VALÓSÁG, SZOMSZÉDSÁG, ÉLŐ MÚLT, FIGYELŐ, MÉRLEGEN, MŰHELY,

HAGYOMÁNYOK, MŰTEREM. Az ABLAK és részben a SZOMSZÉDSÁG rovatból lehetett megismerni a külföldi szerzőket, a MŰTEREM írásai szóltak az illusztrációk alkotóiról. Nem mindegyik rovat szerepelt minden számban, s nem volt a rovatoknak szigorúan kötött sorrendjük sem. A második két évben a kitekintő blokkok visszaszorultak, különösen az ABLAK mintha egészen becsukódott volna! Végig érdekes volt viszont, hogy – talán a hosszabb prózai szövegek, tanulmányok, kritikák oldalainak egyhangúságát feloldandó – váratlanul költemények bukkantak fel szinte bármelyik rovatban. A folyóiratot indító versek, novellák fölött ekkortájt nem volt rovatcím. Íróik, költőik az egész országot képviselték a folyóiratban, más volt azonban a helyzet a tanulmányok szerzőivel: ők zömmel a szűkebben vett *Palócföld*höz kötődtek.

Az igazán hosszú írások több egymást követő számban kaptak helyet és sorozatként jelentek meg, mint például az ABLAK rovatban Köteles Pál: *Magyar világ Amerikában* című írásának részei. Az első részt a 88. évi 5. számban lehetett elolvasni; ebben a szerző az 1980-as évek közepén tett útjának tapasztalatait mondta el; az elsőt még két rész követte. Ugyanitt sorozattá kerekedtek Ferdinandy György írásai, amelyekben a magyar irodalom nyugat-európai fogadtatásáról, illetve a nyugaton alkotó magyar művészekről számolt be, lásd: *Magyar írók Párizsban* (88/5), *Beskatulyázhatatlanok* (90/3). Az 1988. évi 1. számtól olvashattuk Mezey Katalin *Napló helyett* című esszé-sorozatának részeit a MŰHELY rovatban. Olvasmányaihoz fűzött megjegyzései, az élet napi történéseihez kapcsolódó gondolatai kaptak bennük hangot. Andrassew Iván sorozata *Alullévők* címmel az 1989. évi 3. számban indult, és további 3-4 írással folytatódott a VALÓSÁGUNK rovatban. A társadalom esettjeinek, a mélyszegénységben élő cigányoknak, az öregeknek, a betegeknek a sorsát mutatja be. N. László Endre *Regélő palócföld – egy palóc élete* címmel indít háromrészes sorozatot a '89. év 6. számában. A rovat, ahol az írások megjelentek, a SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM címet viseli.

A VALÓSÁG/VALÓSÁGUNK rovat írásai nemegyszer szociográfiai mélységű leírást adva boncolják a nógrádi helyzetet, annak egy-egy jelenségét. Például Lukács Gergely Sándor *Egy keszi gazda sorsa című*, Karancsbeszében rögzített beszélgetése kilenc oldalon keresztül írja le egy gazdálkodó élete mintegy 50-60 éves történetét, megpróbáltatásait. Műfajmegjelölése is ez: szociográfia (89/2). Ugyanitt olvasható az *Egy bét nyugdíjas férfiak között* című írás, amelyben három oldalon ugyancsak a Karancs-vidék problémáiról olvashatunk Etes Deák László tollából (89/2). A fővárosban keresetkiegészítés reményében dolgozó nyugdíjasok életének egy hetét írja le, érzékeltetve az életforma minden nehézségét. A szerző

maga is részese életük megpróbáltatásainak. De szó esik még ugyanezen folyóirat-számban az öngyilkosságok országos, illetve nógrádi alakulásáról, dr. Zonda Tamás ideggyógyász, pszichiáter, orvosíró feldolgozásában, *Tények, nosztalgiák* címmel.

Sajnos ez volt az első hely, ahol Pásztó nevét a folyóiratban említették. Az öngyilkosságok alakulását illetően a '80-as években Pásztó sajnos az élen járt Nógrád megyében! „Kiugróan magas a pásztói járás öngyilkossági rátája (28,4 százezrelék) és főleg maga Pásztó nagyközsége (ma város), ahol 30,8 (!) százezrelék a sikeres cselekmények száma” (26. o.). A megyei átlag ekkor 21,9 százezrelék, ez viszont országosan a második legalacsonyabb volt (23. o.).

Az ABLAK, illetve a SZOMSZÉDSÁG című rovatokban a legkorábbi számokban távolabbi és közelebbi tájak alkotói szólalnak meg, verseiket magyarra részben nógrádi költők ültették át. Néhány a szereplő nemzetek közül: román írók és költők (88/3), lett költők (88/5), mai örmény költők (88/6), német költők (89/4). Ez a rovat a '91-es évtől már nem jelentkezett: a hazai valóság elemzése egyre nagyobb teret kért magának. A szomszédságot illetően a legtöbbször szlovák vonatkozások kerülnek elő, de találunk a román–magyar viszonyt elemző írást is, például Balogh Edgár *Magyarok, románok, szlávok* című kötete kapcsán (88/3).

A HAGYOMÁNY/HAGYOMÁNYOK című rovatban egyértelműen a Madách Imréről szóló írások vezetnek (88/1), (88/3), (89/2) stb.; az 1992. évi 2. szám akár Madách-számnak is nevezhető. Az irodalmi örökség ápolásáról szóló cikkek kisebb részben Mikszáthról szóltak (például 1992/4). De ebben a rovatban jelent meg Marschalkó Zsolt *Mátrai képek I. és II. – Fejezetek Nógrád megye zenei történetéből* ('90/5–6) című írása is. A zenei cikkben Rajeczky Benjáminnal kapcsolatban megtalálni Pásztó második említését: a zeneudós Pásztón élt. A folyóirat 1992. évi 1., 2. és 4. száma Tóth Sándor három részből álló írását hozta *Kövek és pillangók* címen. Az első rész alcíme rögtön: „Híd”-város, Pásztó. A 2. számban a második rész *Keresztutak nyomában: Debercsény* alcímmel, s végül a 4. számban a befejezés: *Tari látomás*. Tóth Sándor írása beszél a leghosszabban Pásztóról, legfőképpen a település múltját és műemlékeit mutatja be. „A Rajeczky-ház összekötő szem középkor, 18. század és a ma közt. Nem műérték azonban: jelkép, s már nem lehet Pásztó nélküle” – fejeződik be a cikk (77.o). Pásztói éveinkben a Csohány Kálmán utcában laktunk. A pásztói születésű grafikusművész képei

akkortájt még nem díszítették a folyóirat példányait, a múzeumi szobákat is csak jóval a halála után rendezték be.³

Pásztó fenti, mindössze három említésével szemben a jelenkort, de még a közelmúltat bemutató cikkek zömében is a megyeszékhely tűnik fel. Többször kerül szóba a munkásművelődés (88/2), (88/6), a lakótelepi élet és az elidegenedés (89/3), a különféle társadalmi konfliktusok (90/4). A cikkek már egyértelműen a rendszerváltás léggörét idézik. Miként az is, ahogyan a szerzők a közelmúlt történelmére, így 1956-ra és különösen '56 decemberének tragikus nógrádi eseményeire emlékeznek – lásd: Garamvölgyi Antal *Emlékirata*, 1989/6, 1990/1. és 2. sz.

Gazdasági, politikai elemző írások, vitacikkek is megjelennek, lásd: Kulcsár Sándor – Bagó József: *A vállalati válság* (1989/4). Horpácsi Sándor: *Értéktérkép – „Haza és halogatás”* című írása 1991 májusában ezzel a mondattal kezdődik: „Nem csupán a saját véleményemet fogalmazom meg, ha azzal kezdem, hogy még ma sem hiszem, hogy megtörtént a rendszerváltás” (91/3). Jellemző írás még Borsos Árpád *Hatalomváltás három felvonásban* című cikke (91/2). 1990 a választások éve volt. A városokban mindenfelé feliratok, falfirkák láthatók, erről szól Kalocsai Péter *Politikai graffiti* című írása (90/4). „A politikai graffiti ott jelenik meg, ahol a politikai struktúra véget ér, ahol az, érdekvényesítés és nyilvánosság legális eszközei már nem állnak rendelkezésre” (14. o.). Emlékszünk, igen sok volt akkortájt a gyalázkodó vagy a rémisztgetés szándékával a különféle terrorszervezeteket megidéző felirat (RAF, IRA, ETA). „E szimbólumok az általános erőszak-kultusz tárgykörébe tartoznak” (22. o.). A falakon a választáson elindult pártok nevének rövidítése is nagy helyet kapott. A cikk fényképen tizenegy graffitit mutat be, ám ennél jóval többet elemez.

Megemlítendő, hogy a folyóirat külső arculatváltozása, színesebbé válása ezekben az években elkezdődött, bár az igazán nagy fordulat majd csak a 2020-as években következik be.

Befejezés

Amikor Palócföldön éltünk a családdal, olykor az iskola diákjaival együtt jutottam el kirándulások révén a Mátra, a Cserhát sok szép vidékére, ettől kezdve a 'palóc' szó a Palócföld csodálatos természeti tájait, várromjait, építészeti különlegeségeit is kezdte jelenteni a számomra, például Hollókőt és környékét. A természet

³ DR. HÍR János, *Csohány és a Pásztói Múzeum. Szubjektív emlékezés* = <https://csohanybkpka.hu/index.php/12-20-eves-a-pasztoi-csohany-kalman-galeria> [2024. 08. 20.]

ezernyi szépségét és a gyerekeinkkel tett kirándulásokat, túrákat is felidézi számomra immár a 'palóc táj' jelzős szerkezet.

Bujákon ismertem meg a legszebb palóc népviseletet egy kirándulás alkalmával, és ugyanott hallottam meg életemben az első 'élő ly'-t, a Mihály és a Károly névben! Amikor pedig a 'kapa' szót szerettem volna hallani „autentikus ejtésben”, s rákérdeztem, hogy milyen kapa is van a néniknél, a következő mondattal világosítottak fel a földekre induló asszonyok: „nem kápá ez draagám, hánem horoló!”

NAGYAPÁM, A KÖLTŐ

Szép gyerekkorom volt – szűkösen éltünk, de szeretetben nevelkedtem. Szerencsémre mind a négy nagyszülőmet, sőt, a dédnagyapámat is ismerhettem, és mindnyájukat nagyon szerettem, de az apai Nagyapámmal, Friczka Istvánnal egészen közeli volt a kapcsolatunk.

Általános iskolás koromban minden nyarat náluk töltöttünk az öcsémmel és unokatestvéremmel, mert a szüleink dolgoztak. Gyönyörű nyarak voltak: Nagymama azt főzött nekünk, amit kértünk, tehát nem volt gond, ha a heti menüben a szilvásgombóc, mákos tészta, lekváros derelye és a madártej rendre követték egymást. Nagyszüleimnek hatalmas kertjük volt, a ház előtti virágskertet leszámítva, amelyben Nagymama káprázatos lila díszhagymái pompáztak, minden be volt ültetve zöldségekkel, gyümölcsbokrokkal, gyümölcsfákkal, szőlő- és körteugasokkal. Nagyapa mindig dolgozott benne, büszke volt a szép termésekre. Gyakran kellett segítenünk szüretelni az epret, málnát, ribizlit, egrest, amiket ládáiban szétterítve, kétkerekű kézikocsin vittünk az átvevőhelyekre vagy a piacra eladni. Gyerekként persze nem élveztem, hogy a tűző napon kellett szedni az apró ribizli- vagy málnaszemeket, de az unokák közül még én voltam a legkitartóbb.

Nagyapa Kiskunfélegyházán született, de hogy melyik napon, az mindvégig vita tárgya maradt: az anyakönyvi bejegyzés szerint 1911. január 1-jén (mint Petőfi Sándor), a családban viszont az 1910. december 31-ét tartották számon. Nagyapáék heten voltak testvérek, egy kivételével mind fiú. A rokonság igen nagy volt, Kiskunfélegyháza környékén gyakran botlik Friczkába az ember. Nagyapa apja újságot árult, édesanyja hímzett; az egyik testvére még fiatalon meghalt, a többiek életük végéig tartották egymással a kapcsolatot.

Nagyapának csak alapiskolája volt, négy elemi végzett. Fiatalon csatlakozott a Magyar Királyi Honvédséghez, s ez jó fizetést biztosított neki. Szeretett tanulni, a katonaság alatt is képezte magát. Aztán megismerte Nagymamát, és összeházasodtak. Három gyerekük született, a legfiatalabb – Apukám – 1944-ben, bombázások közepette jött világra.

Nagymama már fiatalon komoly szívproblémákkal küzdött, és az orvosok azt javasolták, költözzenek el a poros Alföldről, a hegyi levegő jót tenne neki. Nagyapa

áthelyezésért folyamodott, így a Nógrád megyei Ludányhalásziiba költözött a család, ahol őrsparancsnoki beosztásban szolgált. A lakhatási körülmények azonban borzasztóak voltak, így Nagyapa valahogy elintézte, hogy átkerüljön Balassagyarmatra. Itt a laktanyában Nagyapa volt a kultúrfelelős: bálákat, zenés táncesteket, előadásokat, népi táncsoportot szervezett a tiszteknek, sorkatonáknak, ahová a városban élő fiatal lányok is bejöhetnek ismerkedni, táncolni. Emellett Nagyapa vezette a kantint is – békét kereső, barátságos, tiszta ember volt. 1957 elején azonban leszerelték a régi katonatiszteket, végkielégítéssel menesztették őt is. Ekkor fordított hátat végleg a seregnek.

Akkoriban Nagyapának szomszédja erdész volt Csukorpusztán – ez Magyarándortól körülbelül 3-4 km-re található az alacsonyabb hegyek között –, és Nagyapa elment mellé dolgozni. Az erdészethél alkalmazták, a fakitermelést figyelte, felmérte a terepet. Nagyon szerette a munkáját, egész nap járta az erdőt, fűtyörészett. Micsoda időzítés, hogy Csukorpusztán épp akkor vált eladóvá egy régi erdészház, amelynek az egyik felét a végkielégítésből meg tudták venni. Állatokat is tartottak: csirkét, nyulakat, tehenet. Ez egy boldog időszak volt a család életében.

1963-ban az állam felszámolta az erdészeteket, így megszűnt a munka, és a gyerekek is messze volt az iskola. Balassagyarmaton vettek telket, hogy majd ott építkeznek. Nagyapának csak az számított, hogy minél nagyobb legyen a telek, hogy tudjon kertészkedni. A csukorpusztai házat végül elbontották, abból épült fel a házuk Gyarmaton. Nagyapa munkát is talált, a Mezőgazdasági Szakiskola élelmészeti osztályán dolgozott anyagbeszerzőként. Innen ment nyugdíjba 1971-ben, 60 évesen.

Nagyapám kertje

Nagyapa mintakertje mindannyiunk számára fontos emlék marad. Azt a kertet ő megálmodta, kigondolta, beültette, aztán pedig szakértelemmel gondozta. Nagyapa alapító tagja volt az 1973 tavaszán megalakult Palóc Kertbarátkörnek. Nem volt olyan országos kertészeti kiállítás, amelyen a kertbarátok ne vettek volna részt, a legrangosabb díjakat is megszerezve. Voltak szakmai előadásokon, tanulmányi utakon, és gyakorlati képzéseket is vezettek. Minden ősszel termékkiállítást rendeztek a mai Jánossy Ferenc Képtár épületében vagy a Vármegyeházán. Mi is ott voltunk számos megnyitón a testvéremmel. Arra is emlékszem, hogy nemegyszer busszal érkeztek látogatók az ország különböző pontjairól, hogy megtekintsék az ország 2. legszebbnek titulált zöldségeskertjét (a nagyszüleim kertjét). A Palóc

Kertbarátkör 30. évfordulójára készült *kertek... emberek... csodák...1* című kis könyvből megtudtam, hogy Nagypapának többször sikerült 1. díjas bort bemutatnia, és 1979-ben elnyerte a Kiváló kistermelő-díjat.

Különleges emlék, hogy középiskolás koromban – 1980 nyara lehetett – építőtáborban dolgoztam két hétig a Balatonnál, ahol meggyet szedtünk. Valahonét tudomást szereztem, hogy Nagypapa benne lesz a tévében, egy riportműsorban, ami mégiscsak hatalmas dolog. Aznap beteget jelentettem, nem mentem dolgozni a többiekkel, egy barátnőm is velem maradt. Izgalommal és megilletődve bámultuk a képernyőt, aztán egyszer csak ott volt Nagypapa, ült a kertben a kistőkén, a szokásos helyén és lámpaláz nélkül, a legnagyobb természetességgel beszélt, mesélt a kertről.

Don-kanyar

Nagypapa sokat mesélt nekem. Nyáron, jó időben egy fatönkön üldögélve a terasz alatt, télen meg a cserépkályha mellett. Talán én voltam az az unoka, aki figyelmesen meghallgatta, aki megítélése szerint már elég nagy volt ahhoz, hogy megértse őt. Történetei mindig a háborúhoz kötődtek – megjárta a Don-kanyart, a hadtápnál szolgált. Hogyan lehet embernek maradni az embertelenségben? Hogyan lehet mínusz harminc fokban átvészelni az éjszakákat a lövészárkokban? Milyen lehetett felébredni arra, hogy mindenki megfagyott körülötted?

A borzalmas élmények hatásától sosem tudott szabadulni Nagypapa – testi-lelki fájdalmai, megrokkant egészsége mind a háborús szenvedéseire emlékeztették. Terhét azzal próbálta volna oldani, hogy volt egy terve: írunk egy könyvet, mi, ketten – ő majd mesél, én pedig leírom, hogy mi történt a Don-kanyarban. A könyvből sajnos nem lett semmi – bár figyeltem minden szavára, mégis túl fiatal voltam a feladathoz, pár év múlva meg már túl késő volt.

Tanulás, könyvek, versek

Nagypapának négy elemije volt, de a tanulást nagyra becsülte. Akkoriban, a 70-es években sokszor néztük együtt a *Mindenki iskolája* című oktatási sorozatot, amelyben a felsős általános iskolai tananyagot adták le olyan nagyszerű tanárok közreműködésével, mint Öveges professzor vagy Sinkovits Imre. Szeretett a tudásunkért

---

1 Palóc Kertbarátkör, Balassagyarmat, 2003.

jutalmazni minket: például, ha megtanultuk a 19 megye és megyeszékhely nevét, vagy az európai országokat, fővárosokat fel tudtuk sorolni. Nagyapa sikeresen levizsgázott, elvégezte a nyolc általánost, és – mivel ekkor már a hatvanas éveiben járt – mindezt nyugdíjasként, önszántából, saját magáért tette.

A házuk berendezése egyszerű és praktikus volt. A szobájukban volt egy három-szárnyú tükrös szekrény, az alján polccal. Ott tartották a könyveiket, amiket olvastam: volt egy vastag Petőfi összes, a *Szép versek*-sorozatból pár kötet, mindenféle regények, *Szabadföld*-kalendáriumok, és ha jól emlékszem, *Palóc föld!* És csak utólag, amikor már nem élt, akkor fogtam föl, hogy Nagyapa költő volt! Minden családi összejövetelre hozta a saját kézzel írott versét, verseit, amelyeket felolvastunk nekünk. Hogy jó versek voltak? Nem tudom, nem emlékszem. Nem is számít. Mindenesetre különleges élmény volt őt hallgatni, és sajnálom, így utólag, hogy Nagyapa nem kapta meg tőlünk azt a figyelmet, amelyet megérdemelt volna.

*Nagyapám, Friczka István
a kertjében (családi fotó,
1975 körül)*

Aztán 1984 nyarán elhagytam az országot. Nagyapa a megelőző tíz évben nagyon sokat szenvedett, a háborúból megörökölt állandó ízületi és csontfájdalmai mellett prosztatarákban is szenvedett, amivel nem volt hajlandó orvoshoz fordulni. Mire kórházba került, már túl késő volt. Én elmentem, s pár hónappal később ő végleg eltávozott. Mélyen megrendített a halálhíre.

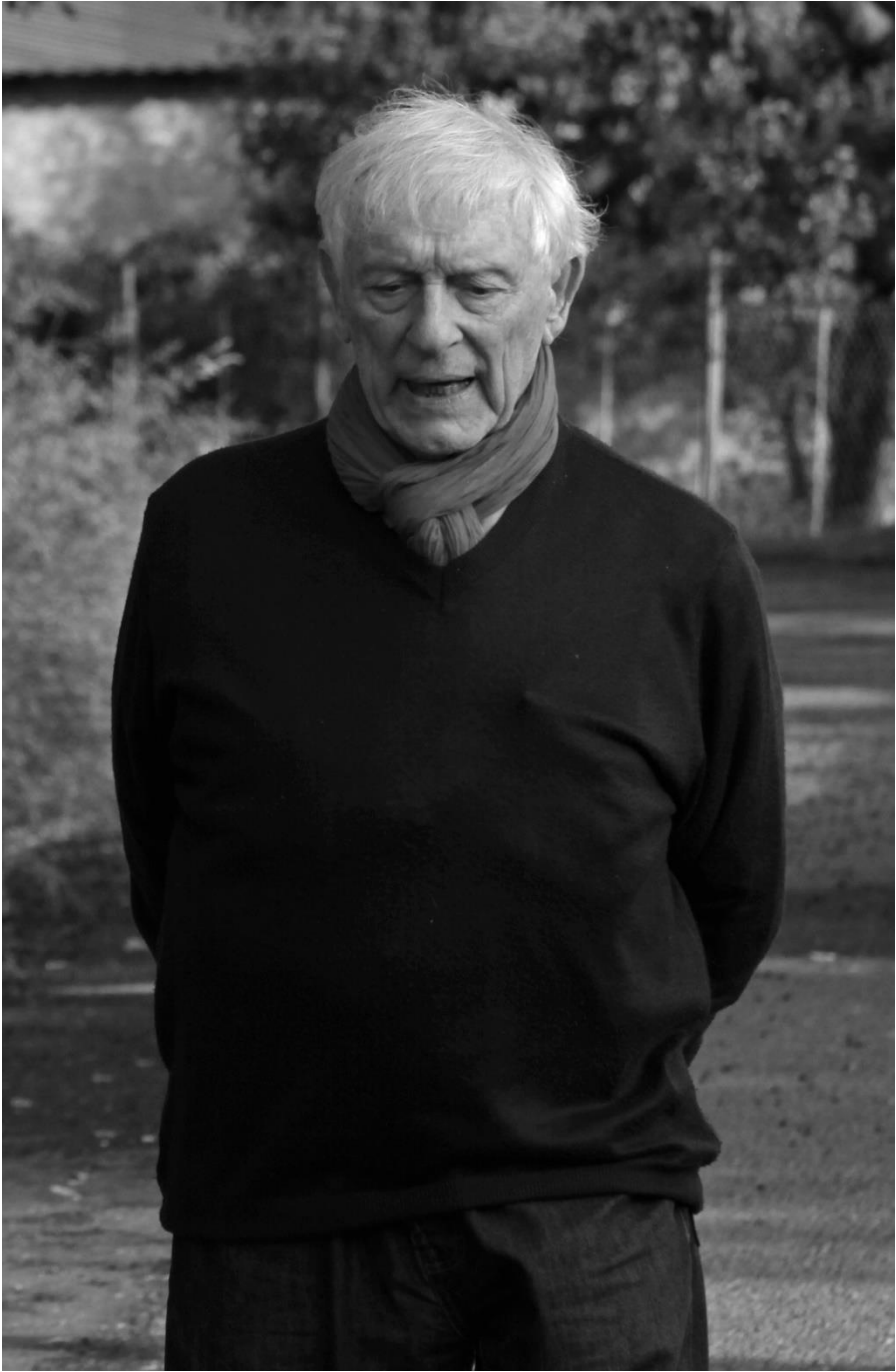
Hazatérésem után sokat beszélgettem nagymamámmal, nagyon szerettem őt is. Mikor Nagymama is meghalt, kiüresedett a ház, szinte minden emlék elkerült, megsemmisült. Igyekeztem kideríteni, hová kerülhettek Nagyapa versei, de nem jártam sikerrel. Egyetlen verse maradt fenn, egy négysoros kis köszöntő, amelyet az unokatestvéremnek írt egy könyv első lapjára.

Költő volt? – kérdezhetnék. Számomra ő a legnagyobb ismeretlen költő. A vers szeretete, a költészet, a kert szeretete – az övé, az enyém – mind itt vannak velem. Igaz, hogy már ötödik éve tartom életben kis magángalériámat, az Artéria Galériát és klubot Balassagyarmaton, amely összművészeti műhelyként szolgál, de csak most világosodott meg elmémben Nagyapám meghatározó szerepe mindebben.

Nagy Pál
90

A föld még nem szült senkit. / A szülőföld emlőjéről mégis / nehezen válik le az ember. /
 Ha önként nem megy: kitépik. / Tarján helyett Párizs, / Pécskő helyett Eiffel / magasodhat
 végül fölé. / Tehetnek vele bármit, / magyar marad benne a vér. / A nyelv eszközeivel
 / eljuthat egy másik határig, / de amit magának kér, / az a kenyérenél jobban kell neki: / a
 kimondhatatlan szóban / kimondottan fényleni. / Minden más oly valótlan. / Föülüle az eget
 / kívülre el ki dönthetné / a Palóc Parnasszus magasáig? / Rálátunk-e végre / avangárd erejére?
 / Kilencven éve / - frankofonizált léte - / hazavilágít.

A föld még nem szült senkit. / A szülőföld emlőjéről mégis / nehezen válik le az ember. /
 Ha önként nem megy: kitépik. / Tarján helyett Párizs, / Pécskő helyett Eiffel / magasodhat
 végül fölé. / Tehetnek vele bármit, / magyar marad benne a vér. / A nyelv eszközeivel
 / eljuthat egy másik határig, / de amit magának kér, / az a kenyérenél jobban kell neki: / a
 kimondhatatlan szóban / kimondottan fényleni. / Minden más oly valótlan. / Föülüle az eget
 / kívülre el ki dönthetné / a Palóc Parnasszus magasáig? / Rálátunk-e végre / avangárd erejére?
 / Kilencven éve / - frankofonizált léte - / hazavilágít.

EPILÓGUS

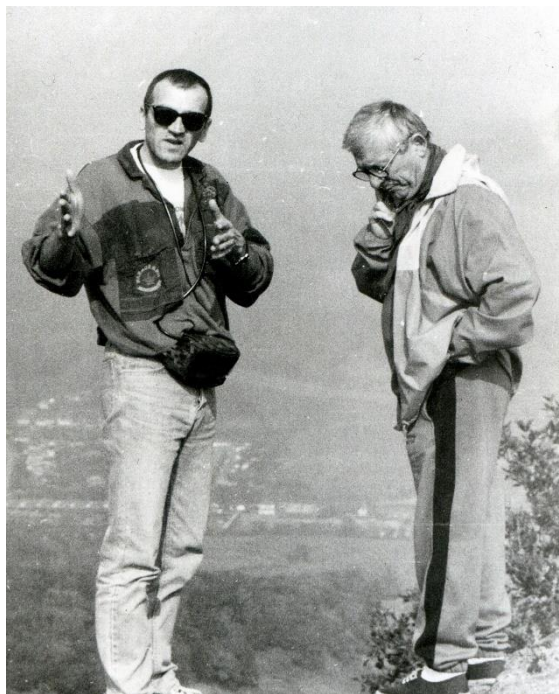
– Én belépek a 100 évesek klubjába! – mondta Pali olyan elszántsággal, mint a hegymászó, aki elhatározza, hogy megmássza a Kilimandzsáró csúcsát.

– Hová? – kérdeztem megrökönyödve. – Hiszen még csak most leszel kilencven!

– Na, igen. De ha belépek, akkor kutya kötelességem lesz megérni a százat, hiszen nem hozhatok rájuk szégyent!

– Vagy úgy – mondtam elmélázva, és eszembe jutott a hetvenéves Nagy Pál, aki akkor egy súlyos műtetre várva a rá jellemző alapossággal megírta végrendeletét, az utolsó használati tárgynak is megjelölve leendő gazdáját. – Most, hogy túl vagyok az operáción, és az orvosok gyógyultnak nyilvánítottak, dobhatom ki az egészet – mondta nevetve –, nem baj, majd írok másikat 15-20 év múlva. Nos, végrendeletről szó sincs, hosszú távú tervekről annál inkább.

Ez a mentalitás egyébként nem egyedi, sokkal inkább korfüggő. Amikor apámra hetvenéves korában szintén egy súlyos műtét várt, csak annyit mondott: „Semmi baj, éltem már elég”. Aztán 88 évesen, a halála napján rám szólt, hogy azonnal hívjak hozzá egy orvost, mert nem szeretne még elmenni. Mérges volt, amikor a telefonálás után közöltem vele, hogy nagyjából egy óra múlva lesz itt a doktor. Amikor megkapta az injekciót, megnyugodott. Éjfél-tájt halt meg.

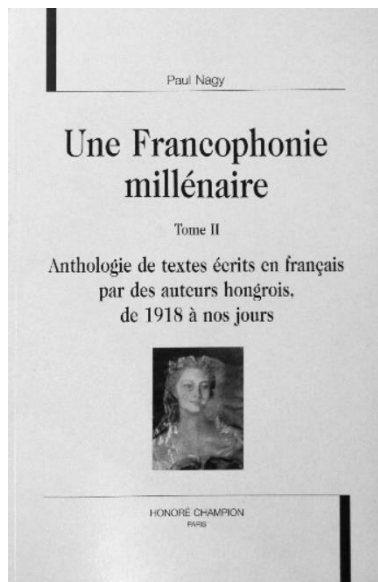
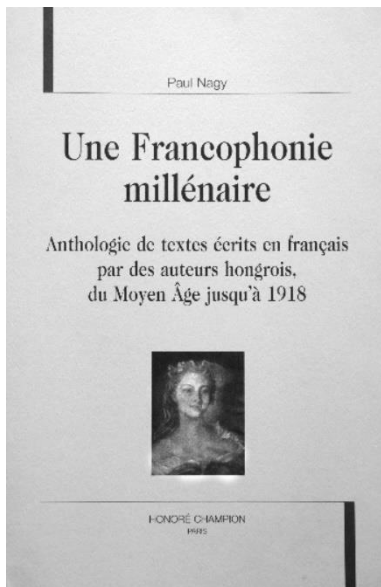

Aztán eszembe jutnak egyik szomszédom utolsó szavai, akivel a közeli fennsíkon találkoztam néhány éve. Hogy van, Józsi bácsi? – kérdeztem a 92 éves, mindig vidám embert. Várom már a halált, mondta, és szeméből, ahogy állta a pillantásomat, teljes belenyugvás sugárzott.

Ezeréves frankofón

Az 1956 óta Párizsban élő Nagy Pál, a *Magyar Műhely* című folyóirat egyik alapító szerkesztője 2016-ban publikálta az *Une Francophonie millénaire – Ezeréves frankofónia – a francia nyelven is író és publikáló magyar szerzők antológiája a kezdetektől 1918-ig* című hatalmas munkája első kötetét. Ennek az 500 oldalas műnek a második kötet, amely az 1918-tól napjainkig tartó periódusról ad számot, a covid-járvány miatt négy év késéssel jelent meg ugyanannál a Honoré Champion Kiadónál 2024 márciusában, 724 oldalon.

A szerző, aki az első kötet esetében a kronologikus sorrendet választotta, a második kötetben a tematikus módszert alkalmazza. A frankofónia jelenlétét Magyarországon tíz nagyobb fejezetben mutatja be, melyek a következők: magyar történelem; magyar irodalomtörténet, magyar irodalomkritika; művészetek (képzőművészet, zene, fotó, film, építészet); magyar filozófia; magyar nyelvészet; szociológia, pszichológia és pszichoanalízis; magyar természettudományok.

Ebben a keretben Nagy Pál 190 szerző eredetileg is francia, illetve csak francia nyelven létező tanulmányából közöl részleteket. A kötetben Benda Kálmán éppúgy jelen van, mint az ugyancsak történész Kosáry Domokos, Kecskeméti Károly, az idősebb Márton László vagy Kosárdy Viktor, Kende Péter, Károlyi Mihály vagy Rajk László, Romsics Ignác és Ablonczy Balázs. Az írókat Dormándi László, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, József Attila, Radnóti Miklós, Szerb Antal, Illyés Gyula, és Tamkó Sirató Károly képviseli.

Ebben a fejezetben Nagy Pál bemutat egy külföldön élő és dolgozó új prózaíró-generációt és egy új avantgárd írónemzedéket, amelynek minden tagja Nyugat-Európában, illetve az amerikai kontinensen él. (Róluk a magyar irodalomkedvelők igen keveset vagy semmit sem tudnak.)

Az irodalomtörténet és az irodalomkritika az a terület, amelyen a frankofónia a legfeltűnőbbben jelen van. Nagy Pál ebben a fejezetben harminc szerző tanulmányának részletét közli Eckhardt Sándortól Csernus Sándorig, Tüskés Gábortól Sipos Gyuláig.

A „művészetek”-fejezet is sok, franciául jól tudó művészt és kritikust sorol föl, ugyanúgy, mint a nyelvészet, a szociológia, valamint a pszichológia- és a pszichoanalízis-fejezetek.

A francia szövegrészleteket egy harmincoldalas bibliográfia egészíti ki, s egy közel húsz oldalas Index könnyíti meg a szerzők visszakeresését. Az első és második kötetet egyaránt a kiadó címén lehet megrendelni: www.honorechampion.com

Hetvenhat évesen kezdte, és a kilencvenediket töltötte a munka befejezésekor. Tizennégy év kutatás, gyűjtés, szerkesztés, javítás és megannyi lőtás-futás lehet az 1224 oldalas enciklopédia megjelentetése mögött. („Természetesen” a kiadás költségeit is neki kellett előteremtenie...) Innen, Rónafaluból nézve, ahol Nagy Pál olyannyira szeret elidőzni, sétálgatni a Medves-fennsíkon, úgy tűnik, ez a két kötet valamiféle adósságrendezés a részéről, szelíd viszonzás azért, amit a két kultúrától kapott.

Példát mutatni így szép.

EGY ESZMERENDSZER AGÓNIAJÁBAN

Nagy Pál kilencven éve ürügyén – kissé korhátterként is

Valamikor az ezerkilencszázhetvenes évek közepe táján, amikor már nemcsak jól ismertem azokat az új-avantgárd művészeket, akik fölkeltették érdeklődésemet, de jobban elmélyedhettem addigi munkásságukban, és magam előtt is világossá lett: lényegében hasonlókat gondolok a művészet lehetőségeiről, hasonló etikájáról (ne feledkezzünk meg az akkori irgalmatlan anatómáról, amely – úgymond a szoc-reál védelmében – sújtotta mind az avantgárd hagyományt, mind kortársaimat, akik szerettek volna fölzárkózni a nemzetközi trendekhez, noha annak volt a legcsekélyebb esélye). A szocialista kultúra pápája ideológiai dörgedelmekkel igyekezett távol tartani Kassáktól, Lossonczytól, Gyarmathytól, Kornisztól, Bálint Endrétől a feléjük, örökségük felé tájékozódó fiatalokat – Bak Imre, Fajó János, Keserü Ilona, Molnár Sándor, Nádler István –, akikkel szellemi közösséget találtam, noha rokonszenvem tágabb szféráit érintette az új magyar képzőművészetnek. Annyit minden esetre hamar fölmértem, hogy magunkra (egymásra) vagyunk utalva, az ún. kultúr(ilyen germánosan)-politika ellenséget szimatol bennünk; ami az ő szempontjából talán igaz is lehetett. Parancs János 1964-ben hazatért Párizsból (és az ott szerkesztett *Magyar Műhelytől*), emlékezetem szerint az ő ötlete volt, hogy mutassam be ezt az új-avantgárd társaságot, laza csoportosulást, amely részben a konstruktivista hagyományon, részben a Korniss-féle lírai absztrakt szellemiségén kezdett építkezni. (Molnár Sándor kisebb-nagyobb sikerrel forszírozta az ugyancsak kiátkozott Hamvas szellemi életművének ismertetését.)

Nos, a dolgozat elkészült; arra nem emlékszem pontosan, hogyan jutott ki (talán éppen Parancs segítségével). Azt tudom, hogy Nagy Pálnak volt címezve, akít egyáltalán nem ismertem, csupán azt tudtam, Papp Tibor mellett társszerkesztője a lapnak. Írásom megjelent, a lapszám eljutott hozzám; mutogathattam barátaimnak.

Évtizeddel később valamilyen előadásra hívtak a kelet-berlini Magyar Kultúrába. A szállásomra, korán érkezve, nem költözhettem be, mivel az előző vendég még nem költözött ki. Mondták, a párizsi Nagy Pál lakta eddig. Akkor találkoztam

először vele. Túlságosan sokat nem beszélhettünk, arra viszont emlékszem, hogy Pali kérte, írjak egy újabb áttekintést az aktuális magyar képzőművészetről, amit – természetesen – jó szívvel vállaltam, kissé tágabba is fogalmaztam. Valamikor 1974/75-ben történhetett. Elhatároztam, kitapasztalom a kiküldés lehetőségét a Kulturális Kapcsolatok Intézetén keresztül, ahogy azt a mélységében változatlanul működő cenzúra várja. Megírtam, elküldtem a hivatalnak, vártam a jelzést, vajh megkapták-e? Pali egy idő után pár sorban figyelmeztetett, várja ígéretem teljesítését. Olyasfélét válaszolhattam: már postán van. Türelemmel várt – hiába. Hónapokról volt szó. Váratlanul fölhívott a minisztérium irodalmi osztályának vezetője. Megkérdezte, hogy vagyok.

- Aligha azért hívtál, hogy ezt megtudd – válaszoltam meglepetten.
- Nálam van az írásod, amit a Magyar Műhelynek szántál. Arról kéne beszélünk.
- Emlékezetem szerint nem neked küldtem.
- Én kaptam meg, mint főnököd.
- Mitől lennél nekem főnököm?
- Nem ez a lényeg. Beszélünk kellene róla. Kérlek, gyere be hozzám.

Bementem. Elmondta, hogy a párt elméleti bizottsága kidolgozta a külföldi magyar irodalommal kapcsolatos irányelveit; arra kér, várjak a kiküldéssel. Alaposan fölbosszantott: értetlenkedtem, mi ez a pofátlanság, miért nem küldte el az Intézet, hiszen az cenzor szerint semmi politikailag kifogásolható nem található dolgozatomban. Mondta, hogy éppen a cenzortól kapta – szakmai fölülvizsgálatra.

- Mióta konyítasz te a képzőművészethez?
- Én politikailag...
- Hülyéskedsz? Add vissza az írásomat, majd elküldöm más úton.
- Pont azt nem szeretném.
- Nem tudod megakadályozni.
- Egyszerűen kérlek.

Elfutott a méreg, de még dühösebb lettem, olvasva a cenzor ceruzás széljegyzeteit. Nyilvánvaló volt, fogalma sincs a tartalomról. Ahol Malevics *Fehér alapon fehér négyzetét* hivatkoztam, három fölkiáltójelet tett a margón, odaírta: „Haha!” Hátralapoztam, a szöveg végén megtaláltam monogramját: gyöngé költőt, szorgosan foglalkoztatott műfordítót rejtett a név – jól ismertem pártos elkötelezettségét.

Beszélgetőpartnerem kíváncsian várta feleletemet. Kivártam én is – váratlan ötlettel megfordítottam a beszélgetés irányát:

- Mit kínálsz cserébe, ha nem küldöm el?

- Mit kérsz? Kérjél József Attila-ösztöndíjat...
- Nem érdekel. Állásom van, nincs szükségem a pénzetre.
- Akkor mit?
- Szerezz nekem finnországi ösztöndíjat; arra szükségem volna.
- Elintézem.

Hitetlenkedve fogadtam gyors bejegyzését, ami nyilvánvalóan jelezte, hogy fontos *nekik* („ezeknek”), hogy valamiképpen érvényt szerezzenek állásfoglalásuknak (mi – magunk közt – „állásunk foglalására” fordítottuk a pártcsinovnyikok fogalmát), akár azon az áron, amit megszabtam. Egy darabig még játszottam a magát egyre kényelmetlenebbül érző bürokratával: figyelmeztettem, ha átver, mindenhol, amilyen fórumot elérek, beleértve a Szabad Európa Rádiót, nyilatkozni fogok, hogy hazudoznak, erőszakoskodnak, semmibe veszik állampolgári jogaimat, pártnormákat kényszerítenek pártonkívüliire stb. Lehet, csak utólag képzelem, már kissé szégyenkezett is szerepe miatt.

A búcsúzó kézfogásnál megismételtem:

- Megegyeztünk; nem versz át.

Zavartan biztosított, eszébe sincs. Eszébe juthatott: elég olcsón megúszta egy magamfajta vademberrel. És valóban nem csapott be; valóban eljutottam 1977 tavaszán Finnországba három hónapra, Sőt. Januárban pénzküldeményt kézbesített a posta, a földönál jelezték: József Attila-ösztöndíj. Esztendeig kaptam – havi rendszerességgel.

Nem amiatt meséltem el a történetet, hogy kimentsem magam a jubileumos kiváló szerkesztő, író, irodalmár előtt, sokkal inkább amiatt, hogy kitessek, milyen történelmi közegben dolgoztunk: ő a szabadabb oldalon, én a diktatúrában – mégis, egymásra utalva, ha szabad ilyen nagyképpen fogalmaznom. És – persze – amiatt szintén, hogy ugyancsak kitessek, olykor-olykor ráhibázhattunk a hatalom gyöngeségeire. Vagy a csinovnyikok gyöngeségére? – ezt döntse el, aki akarja. A párizsi *Magyar Műhely* nélkülem is teljesítette céljait – fórumot adott a magyar avangárdnak –, Kassák folyóiratainak szabad szelleme nyomán (is!), óvta, őrizte tekintélyét honi törekvéseinknek – nem akármilyen ellenszélben.

Ezt azonban Pali nálam sokkal alaposabban ismeri; részleteiben tudósít felőle *Journal in-time* című kétkötetes önéletírásában...

JOURNAL D'OUTRE-TEMPS¹

A kilencvenéves Nagy Pál köszöntése ürügyén

Rövidebb levelezés után az akkor 32. évfolyamába lépő *Magyar Műhely* 1993 elején a 87. számában megjelentette két versemet. Nagy Pállal végül az év augusztus 26-án, a *Magyar Műhely* keszthelyi találkozásának nyitónapján találkoztam először személyesen, ahová az ő biztatására mentem el. Kapcsolatunk szerencsére hamar mester–tanítvány viszonyra változott. Óriási inspirációt, egyszerre új, nemzetközi bemutatkozási lehetőségek megjelenését, kapcsolatok és új alkotói módok megismerését, saját irodalmi-költői és zenei meghatározottságú kreativitásom megfelelő helyre való becsatornázását is jelentette ez akkoriban a számomra. 1995-ben pedig Nagy Pálnak köszönhetően bekerültem a *Magyar Műhely* fiatal írókkal, alkotókkal kibővült szerkesztőségébe.

Micsoda aktív évek voltak ezek! Amellett, hogy 1994. október 2-án a budapesti *Artpool* és a párizsi *Association Polyphonix* szervezésében a *POLYPHONIX 26 Nemzetközi hangköltészeti estjén* a Kolibri Színházban Nagy Pállal ketten bemutattuk az *Arc / Tér* című performanszát², két közös hangfelvételünk is készült még ugyanezen év júniusában, amelyek első experimentális zenei együttesem, a S°K°P°N°S°: *Mezzofoszfát* című albumán jelentek meg a *Magyar Műhely* első és vélhetően utolsó kazettakiadványaként.³

¹ A cím fordítása: *Az időn kívüli napló.*

² További információk a *POLYPHONIX 26* programjáról, valamint a performanszokról készült videók elérhetőek az *Artpool* oldalán: https://artpool.hu/1994/941002_h.html [2024. augusztus 15.]

³ Az 1993–1994-ben működött zenekar elnevezéséről Pető Tóth Károly költő, az együttes tagja így ír a YouTube-on: „A zenekar elnevezése imígyen történt: Adjatok egy papírt meg tollat, megkaptam, és véletlenszerűen ebben a sorrendben írtam föl a neveinket: Sőrés, Kovács, Pető Tóth, Németh, Sziráki. Hirtelen ihlettel vezérelve összeolvastam a neveink kezdőbetűit, szerencsére csupa mássalhangzó volt, közéjük tettem a magánhangzókat, oszt kész.” <https://youtu.be/faG-kILc0Adw?si=LHUBJhhvEOrd-Dc> [2024. augusztus 15.] A két, Nagy Pállal készült felvétel ezen a YouTube-linken meghallgatható: a *dé-theoriser la pensée* 16:38 – 19:20, a *Sültni akarok!* pedig 37:20 – 48:25 között. Bővebben az albumról: <https://www.discogs.com/fr/release/13501690-SoKaPaNaSz-Shock-Upon-Us-Meozofoszfát-Meozophosphate> [2024. augusztus 15.] A S°K°P°N°S° tagjai az album készítésének idején Bolba Gábor, Kovács Zsolt, Németh Ferenc József, Pető Tóth

A teljes egészében francia nyelvű, énekbeszéddel és zenekari kísérettel előadott *dé-theoriser la pensée*, valamint a magyar nyelvű, erőteljes és elementáris, kifejezetten apokaliptikus hangvételű, a recitáció és az üvöltés/lélegzés spektrumában szabadon mozgó *Sülni akarok!* című művek Nagy Pál kevésbé ismert performansz-szövegein alapultak. Sőt, azt hiszem, nem járok messze a valóságtól, ha azt állítom, hogy Nagy Pál performansz-, valamint hangköltészeti munkássága sokkal kevésbé ismert, vélhetően sporadikusabban is dokumentált, mint vizuális költészete vagy akár videóművei.

Máig emlékszem arra a júniusi napra, amikor az ELTE Kőrösi Csoma Sándor Kollégiumának tornatermében megjelent Nagy Pál, hogy elkészítsük a közös felvételeket. Előtte már Szkárosi Endrével dolgoztunk, akivel több anyagot is felvettünk, és akinek határozott elképzelései voltak a zene kidolgozásáról. Éppen ezért Szkárosival együtt, ott a helyszínen komponáltuk meg a vele közös darabokat úgy, hogy többször el is próbáltuk, mielőtt a végleges felvételre sor került volna. Szkárosival változatos szerkezetű és hangszerelésű struktúrákat, ritmikus, repetitív, mozaikzene-szerű kombinációkat alkottunk és alkalmaztunk.

Nagy Pál esetében teljesen másként működött az élő alkotás. Itt valóban ott a helyszínen, élesben, a *Sülni akarok!* esetében teljesen improvizatív módon dolgoztunk. Együtt lélegzett a zenekar Nagy Pál érdes hangú, egyszerre erőteljes és komplex tartalmakat, érzelmeket megjeleníteni képes drámai előadásával. Minden akkor és ott jött létre, mintha csak egy koncerten lettünk volna, ámde közönség nélkül.⁴

A dé-theoriser la pensée ugyan tartalmaz előre eltervezett szekvenciákat, így például Kovács Zsolt (zongora) és Claudia Raths (szaxofon) duettje a darab elején egy D moll, D moll 7-es, G moll 7-es akkordtémát játszik, egy melódiát fragmentál egyre gyorsabban, szaggatottabban, hamarosan a hangnemekből is kilépve, míg nem a zenekar többi része Nagy Pállal együtt az első fél perc után hangos zajzenei tuttival lép be, és elmosza az egymást kergető, játékos zongora és szaxofon párosát. Ezután a folyamat a mind dominánsabb dob és bőgő párosának köszönhetően dzsesszesebb formát kap, miközben a késleltetés-effektnek köszönhetően mintegy a messzeségbe elúszó hangon Nagy Pál énekel. A szaxofon rövid attackfutama után

---

Károly, Claudia Raths, Sőrés Zsolt és Sziráki Zoltán voltak. Nagy Pálnak egyébként Pető Tóth Károly biztatására küldtem el a verseimet még 1992-ben.

⁴ 1995. május 14-én Bolba Gáborral, Kovács Zsolttal és Nagy Pállal kvartettben az egykoron a budapesti Szerb utcában működött *Egyetemi Színpad Szünetjel Klubjában* léptünk fel egy igazán emlékezetes koncertperformansz erejéig. Ennek videódokumentációja az *Artpool*-ban megtekinthető: https://artpool.hu/video/dvd_list13.html [2024. augusztus 15.]

keletkező kiállást egy ismét melodikus nagybőgő-szaxofon duó folytatja (Asus2 / A dúr – D dúr – C dúr centrumokkal), hogy aztán ismét betörjön ebbe az ismét mind játékosabbá váló kergetőzésbe a zenekar és Nagy Pál határozott hangja, aki ezúttal a „de-teorizáló gondolkodói” attitűdjét a kezében lévő kézírata gyűrögetésével zörejeket keltve színezi tovább, a szöveg fónikus jelentésszintjét ezáltal a jel-szerűség és a jelentésség „extra dimenzióinak” irányába transzformálva.

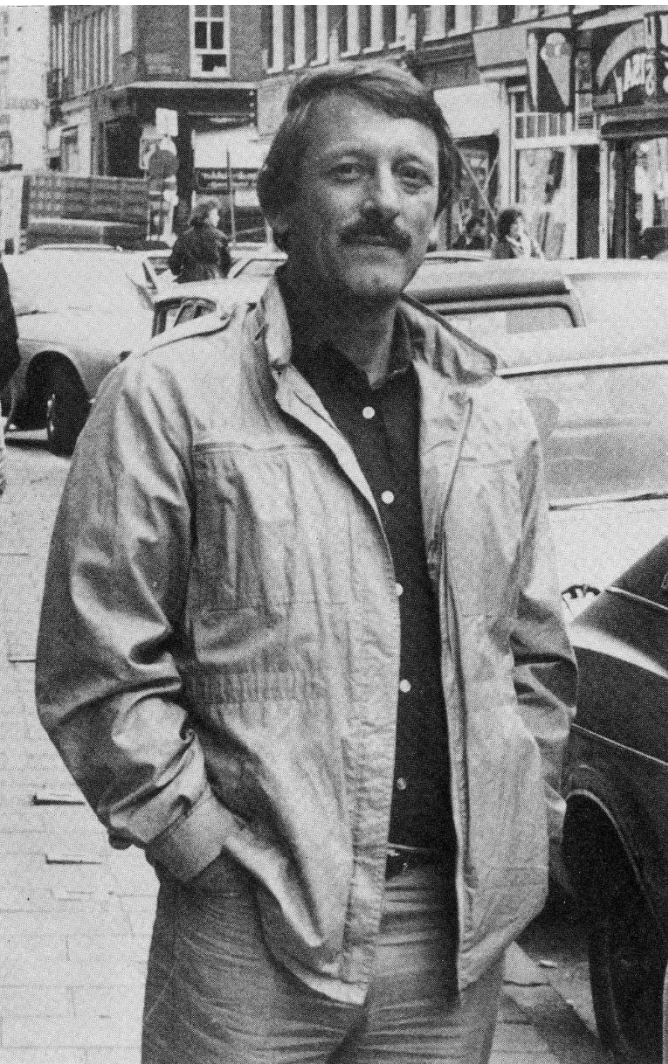
A *Sülni akarok!* zongoraszólo felütéssel indul, a D dúr – G dúr karizmatikus, „egészhangú lebegésével”, amelyet csak elmélyít egy-egy hangkiugrás, s amelyre Nagy Pál természetes, hétköznapi beszédregiszterből indítja el a saját, disztópikus-beckett-i végső időket megidéző vokális performansát. A világvégéről, a „sülés” kifejezésből mind jobban áthallatszó és hangsúlyozott „szülésig”, illetve a „bele-süléstől” a „belesülésig”, a nukleáris katasztrófa, a sugárszennyezés szörnyű jeleiről („kis fehér pettyek”, „nagy vörös hólyagok”, illetve a „nem akarok leégni!” refrénig, amely voltaképpen egy, az artaud-i könyörtelen színházból ide átvisszhangzó kiállítás), vagyis az életnek és mindenségünknek a végétől való egzisztenciális rémületünkről fest pusztító víziót Nagy Pál avantgárd sámánként, transzban előadott szövege. A szöveg szeriális-repetitív felépítése, a fónikus költő átszellemült transz-állapota magával ragadja a felvételen a S^oK^aP^aN^aS^z-t is: erőteljes, ámde gyorsan változó, szabadon hagyott zajclusterok juxtapozícióival, berobbanásokkal, brutális és expresszív hangzuhatagokkal, a szöveg drámaiságát a végsőkéig felerősítő-kihango-sító, az énekbeszédet organikus élő organizmusként követő, aláfestő, színező, a vokalistával folyamatosan kommunikáló, ezzel pedig a tapasztalati, Guy Debord által *A spektákulum társadalmában* szereplő pszeudociklikus idővel szembeni mitikus-felfoghatatlan időbe helyezve át a *Sülni akarok!*-nak a tudattalanig hatoló, az elkerülhetetlenséget sulykoló, félelmetes narratívumát. A fogyasztható mindennapi időből a végső kivonódás az ismeretlen, felfoghatatlan időbe és időn túliságba... Mintha csak abban reménykednénk, hogy lehet ott valami, amiről nem tudunk, az „örök élet”, minden kapitalista társadalom végső célja, a „halhatatlanság elérése”. Pedig az atomkatasztrófa és a világ (a Föld) megsemmisülése nem más, mint a visszavonhatatlan halál. Az örökkévalóság helyett a nemlét („Az örök élet addig tart, amíg tart az élet, Rosenzweig szerint” – mondja Nagy Pál). Az egyén halála, de az egyének által fenntartott civilizáció halála is.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a *Sülni akarok!* a S^oK^aP^aN^aS^z egyik legembematikusabb darabja. A felvétel készülté óta éppen eltelt harminc év távlatából napjainkban – látva a klímaváltozással sújtott bolygó állapotát, a mind több háborút, globális válságot, vallások, szekták, szennyező technológiák fenyegetését – a *Sülni akarok!*-nak ma aktuálisabb az üzenete, mint valaha.

„Besugározza életemet a kvarclámpa és csipkebokor” – szól Nagy Pál avantgárd ráolvasása három évtized távlatából.

Üzenet az időn túlról egy lehetséges jövőbeni időkapszula számára. Reméljük, lesz élő, aki megtalálja.

Berlin, 2024. augusztus 15.

TAR FERENC

EGY EMBER ÉLETE

„Az élet nem arra való, hogy elszálljon, akár a pipafüst.”

(Karácsony Benő)

Nagy Pál élete kevésbé tartalmas lett volna, ha az 1956-os forradalom idején sikerül végrehajtani a rá kirótt ítéletet.

Számára '56 ősze meghatározó fordulópont volt. A 22 éves fiatalember addigi állomásai: Salgótarján, Sárospatak, Pásztó, Eger. Ha nincs a forradalom, a magyar-történelem szakos főiskolai hallgatóból talán valamelyik vidéki városban a szocialista Magyarország tanára lett volna. Nem így történt.

Az országos eseményekhez igazodva az egeri főiskolások is aktivizáltak magukat. Megalakult a MEFESZ¹, amelynek egyik vezetője Nagy Pál lett. Nemcsak jobb, demokratikusabb életet szerettek volna, hanem nyugodt, az atrocitást, a vérontást elkerülő átmenetet is. E kísérlet – az ország más településeihez hasonlóan – nem járt sikerrel. A résztvevőkre megtorlás vagy menekülés várt. Nagy Pál az előbbi elkerülése miatt – sok ezer magyar fiatalhoz hasonlóan – az utóbbi választotta.

Párizsban megjelent első könyvében a „*Végrendelet*” címszónál így ír:

„Alulírott, Kis Pál, volt magyar állampolgár, jelenleg égi lakos, ép eszem teljes tudatában úgy határoztam, hogy minden ingó és ingatlan vagyonomat a francia tengeri szélre hagyom. Elhatározásomat az alábbiakkal indokolom.

Hazámat, mely Kelet-Európa nyugati részén terül el, 1956. november 27-én hagytam el Kópházánál. Mivel menekülésem okai magántermészetűek, azokra jelen végrendeletemben nem térek ki. Nyugat-Európa Deutschkreutz nevű falujában vettem először nyilvántartásba, 1956. november 28-án. Ott nyert először hivatalosan is megállapítást, hogy szülőhazámat önként hagytam el, elhatározásomat rajtam belül álló okok kényszerítették ki...”

(*Reménység, hosszú évek*, Párizs, 1964)

---

¹ Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége

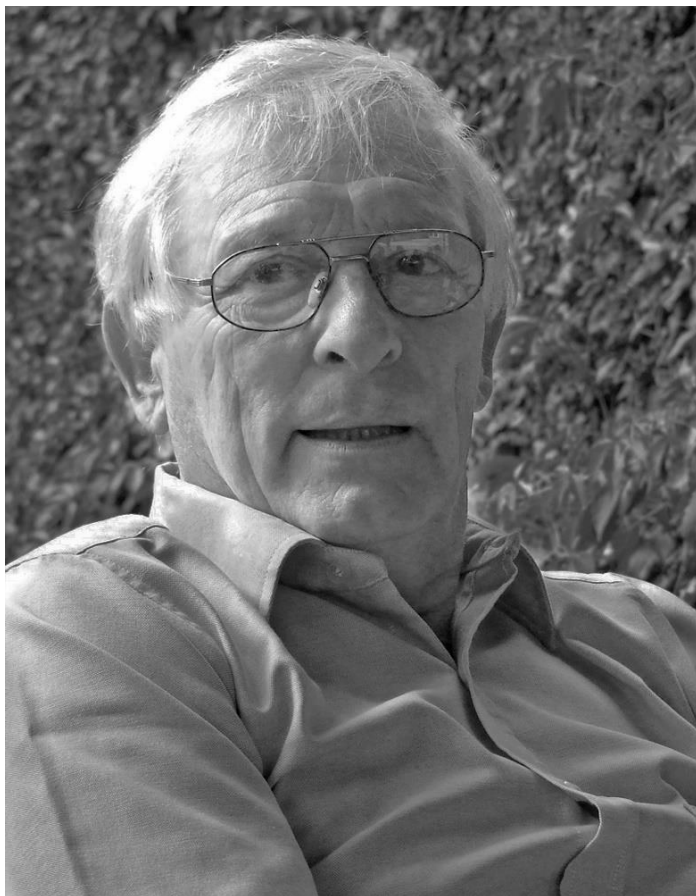
1956 őszétől következtek a párizsi évtizedek. Előbb az egyetemi tanulmányok a Sorbonne-on, majd a munkás hétköznapiak a nyomdában. És persze az irodalom. Ez a legfontosabb. 1978-ban (*Korszerűség/kortárs irodalom*) írja: „...francia állampolgár vagyok, elsősorban mégis párizsinak érzem magam. Itt szereztem diplomát s élettapasztalataim nagy részét Párizs szellemi és társadalmi életében... Ide köt a munkám és a hivatásom: a nyomdászat és az írás. Kétnyelvű vagyok, ezt a kétnyelvűséget életem egyik nagy nyereségének tekintem”.

Nem lehettek egyszerűek az első évek Franciaországban francia nyelvtudás nélkül. Annak ellenére sem, hogy a magyar szabadságharcosokat hősként fogadták és segítették a szabad világban. Nagy Pál társaival magyar folyóiratot alapított és könyveket adott ki éveken, évtizedeken át. Párizsban szolgálta a magyar kultúrát. Az egykori egri főiskolás, párizsi író az elmúlt 90 évben nyomot hagyott maga után a magyar és a francia irodalomban egyaránt. Utolsó könyve (*Une Francophonie millénaire II.*) 2024-ben jelent meg. Azt szokta mondani, ezt a könyvet még befejezem, aztán nyugdíjba megyek. Meglátjuk...

Emlékezetem szerint 1988-ban ismerkedtem meg Nagy Pállal. Akkor Keszthelyen a Balatoni Múzeumban dolgoztam. Pali már akkor pártos ember volt. Bujdosó Alpárral csinálták a p'Art nevű videófolyóiratot. Amikor bemutatták egy keszthelyi nyaralóban, egy számomra addig kevésbé ismert világ tárult fel előttem. „Az irodalom új műfajait” ismertem meg általuk. Többször cseréltünk lakást. Ő nyaralt az én keszthelyi lakásomban, én pedig az ő montrouge-i, könyvekkel teli lakásában tölthettem el napokat. Párizs bebarangolása mellett sokat olvastam. Többek között Kassák Lajos: *Egy ember élete* című önéletrajzát is. (Tőle vettem át írásom címét.) Az avantgárd író és képzőművész a 20. század elejének forradalmi napjaiban Keszthelyen is járt. Jómagam később kezdtem el „pártoskodni”. 1990-ben az önkormányzat kulturális bizottságának elnöke lettem. A következő években több *Magyar Műhely*-találkozóra került sor a Balaton fővárosában. 1993 augusztusában „*Friss, meleg az avantgárd!*”, majd a következő év júliusának közepén „*Kimerjük a Balatont!*” címmel került sor az eseményre. A Balatoni Múzeumban rendezett *Vizuális költészet 1985–1995* címmel rendezett kiállítás, a Balaton-parton székházépítés, Trabant-festés és utcabál volt. A találkozó talán legsikeresebb eseménye az utolsó napon történt – vasárnap délelőtt – a Halászcsernye előtt. „*A tréfacsinálás komoly munka, megannyi lelemény kell az igényesen szellemes poémokhoz. A látványos performanszok egymást követték. Tóth Gábor és bájos kísérője – mindketten elegánsan felöltözve – elfoglalták a helyüket az izsapsapdákat sem nélkülöző Balaton vizében, onnét ismertették a történeteiket.*” (Hévíz–Keszthely és Vidéke, 1994. július 22.) A *Kimerjük a Balatont!* akcióban

„a Balaton vizébe hosszan benyúló, vödört adogató emberlánc volt, ahol is kifelé miniatűr vödörök hozták a Balaton vizét a partra, befelé ugyanezekben a vödörökben vodka érkezett a láncszemeknek”. (Bujdosó Alpár: *Avantgárd (és) irodalomelmélet*, Magyar Műhely 2000/2–3, 113–114.) A helyiek és a turisták nagy megnyugvására az akció a lelkes igyekezet ellenére sikertelenül zárult. A Balaton maradt...! Hasonlóan kudarcba fulladt a társaság délelőtti másik akciója is. A gravitációs gyakorlat során egy teli vödör víz felfelé való kiöntése során nem maradt semmi a levegőben – minden alkalommal hétköznapi természetességgel zúdult vissza kiöntőjére.

Barátságunk Nagy Palival közel 40 éves. Családunkban az évek során törekedtünk arra, hogy mindenkinek legyen külön szobája, ahol az ágy mellett ott vannak a könyvek és az íróasztal is. Mivel Palit családtagnak tekintjük, neki is van egy számára fenntartott szoba, ahol mindig otthon érezheti magát.

AZ ÖREGSÉGRŐL

„Il n'est qui contre mort résiste.”¹

(Villon)

Mikor kezdődik az öregség? Senki sem tudja. Az öreg ember se tudja. Ő az, aki biztosan nem tudja. Vannak koravén emberek, akiknek már harmincéves korukban fehér a hajuk, barázdás az arcuk.

A másik véglét a fiatalnak tűnő öregember, akiről senki nem gondolja, hogy már hetven-nyolcvan éves. Hatvanévesnek nézik, akik nem tudják, hogy már nyolcvanéves is elmúlt. A fiatalnak tűnő öregember két dologra büszke: magas korára s arra, hogy sokkal fiatalabbnak néz ki.

Persze ha megkérdezik a fiatalnak tűnő öregembertől vagy öregasszonytól, hogy hány éves, megmondja. Ő tudja ugyanis, hogy a metróban (ha a lépcsőt választja) egyre nehezebben ér fel a peronra. Ha a metróban, a villamoson vagy autóbuzszon állva kell utaznia, fáradtan ér haza, rögtön lefekszik az ágyára, s bizony gyakran el is alszik. Mindene fáj, ami fiatalabb korában megsérült: kificamodott, eltört, megégett. Hatvan (hetven) éven keresztül nem fájt, csak mostanában kezdett el fájni, s egyre jobban fáj. Ha a kezére néz, szégyelli magát; mutatójaja görbe, kisujja kifelé hajlik, kézfeje májfoltos.

Az, hogy nyolcvanéves korban valaki a testi betegségek élő katalógusa, elkerülhetetlen.

S ha valaki éppen azt mondja neki, milyen fiatal(os), ő azon gondolkodik, hogy bevegyen-e egy fájdalomcsillapítót, mert a dereka....

Ha valamelyik betegségére (például magas vérnyomására) orvásától gyógyszer kap, először a lehetséges mellékhatásokat nézi, mert azok holtbiztosan jelentkezni fognak. A székrekedést (vagy a hasmenést) az interneten tanulmányozza, mert ez a szimptóma minden komolyabb orvosság szedésének velejárója. S rossz napja lesz, mert minden hashajtó pornak, pirulának, kanalas orvosságnak körülbelül egy méter hosszú leírásában azt olvassa, hogy a port, a pirulát, a kanalas

¹ „Hisz minden a sírba bukik” = François Villon: *Ballada tünt időök lovagjairól* (Szabó Lőrinc ford.)

orvosságot négy-öt napnál tovább nem szabad szedni, holott az ő székrekedésének, hasmenésének pont az a gyógyszer az oka, amelyet az orvos előírása szerint négy hónapig kell szednie.

Az öreg férfit (az öreglányt) sokféle baj gyötri, a legkellemetlenebb azonban a harántizmok rossz működésének köszönhető inkontinencia. Ne részletezzük.

■ ■ ■

Mondjak még valamit az öregségről? Tudok mondani. Például az eltaknyolást. Az öregember így mondja, holott kezelőorvosa azt kérdezi, jó-e az egyensúlyérzéke, nem szokott-e elesni. Az öregember szégyelli bevallani, hogy már többször elesett, főként lépcsőn lefelé menet, de szerencsére eddig semmije sem tört el. Megmondhatná, hogy már többször elesett, rögtön hozzátéve, hogy mint régi szertornász, mostanában is negyedórát, húsz percet tornázik reggelente, s főként a gólyaláb-figurát gyakorolja.

Ez van a fiatalos öregség mögött. De kinek lehet ezt elmondani?

A szürkehályog-operáción már túl van öregemberünk. Ezt az operációt a Hôtel Dieu-ben végezte egy fiatal orvosnő. (A középkorban így hívták a kórházakat Franciaországban.) A francia orvostársadalom presztízs kérdést csinált abból, hogy ezt a Notre Dame-mal szemben lévő hatalmas régi épületet ne más célra használják, vagy netán lebontsák. Tehát az egyik szárnyában kórházat tartanak fent, s a Cochin kórház orvosai itt is gyógyítanak és operálnak. Holott a Hôtel Dieu erre ma már teljesen alkalmatlan. A fiatalos öregember fázott a kietlen kórteremben; alig látott ki a koszos ablakon. A hodály, ahová az operáció előtt levítették, kongott az ürességtől. Egy kerek asztalra végre levitték valahová a földszintre (pincébe?), egy várószobába. Akkor azonban – folytonos vészjelzést adva – befutott a Hôtel Dieu-be egy mentőautó, sürgős ápolásra szoruló beteggel. Zörgés, emberi hangok hallatszottak a szomszédos műtőből; az öregember ott maradt a fűtetlen várószobában, meztelenül, egy szál lepedővel letakarva. Fázott és jól meg is fázott, nyomós kútként csordogáló orra miatt két hétig feküdt otthonában.

Az operáció egyébként jól sikerült. Hosszú ideig tartott; orvosnője magyarázta, hogy váratlan komplikációval találta magát szemben: valami, aminek egyenesen kellett volna állnia szemgolyójában, gellert kapott, s ő ezt a ferdeséget is rendbe hozta. (Nem sikerült. De ez legyen az öregember legnagyobb baja.)

A bérházba, ahol lakott, egy maga korabeli asszony vitte haza a kocsijával, természetesen nem ingyen. De ezt se bánta, tudta, hogy az asszonynak van egy botlábú fia, aki (bizonyára sok pénzbe kerülő) magánintézetben él.

Valakire egyébként mindenképpen szüksége lett volna, mert frissen operált szemével egyedül nem mehetett volna haza a fiatalos öregember, aki most szívből sajnálta, hogy egyedül él, s büszke arra, hogy szeret egyedül élni.

Azóta persze megbánta, hogy egyedül él, de észrevette, hogy bár fiatalos öregember, a nők már öregembernek tekintik, s úgy néznek rá, mint egy hullára.

Ekkor arra gondolt: ki fogja őt eltemetni? Ki temeti el a magányos embert?

Ettől rossz kedve támadt, s már meg sem lepődött, hogy jobb válla, bal hüvelykujja és bal (operált) lába, mintegy megrendelésre, fájni kezdett. Éppen a televíziót nézte, várta a nemsokára kezdődő futballmeccset, de elaludt. Félidőben felriadt; nézte a képernyőt, amelyen éppen egy makarónimárkát dicsért egy háziasszonynak álcázott fiatal nő, aki nyilván soha nem szeretett főzni. Tehetetlenül nézte a reklámot, amelyet hihetetlenül utált. A félidő sokáig tartott, a képernyőn hol birkacombot, hol vérző marhahússzeletet látott a különböző korú háziasszonyok kezében. Hirtelen eszébe jutott, hogy nemrégiben egy nagyüzemű csirke-keltetőt mutattak a televízióban, ahol egy köbméternyi ketrecbe zárva több száz csirke közelharcot vívott, amelyben az erősebb csirkék agyoncsípték, agyontaposták a gyengébbeket, azután ettek a döögök húsából, majd harciasan újra nekitámadtak egy-egy döglődő csirkének, amelynek egyik szeme már kifolyt.

Azóta rá se tud nézni egy csirkecombra, amelyet (rántva) annyira szeretett (uborkasalátával).

Végre megkezdődött a második félidő, de ő újra elaludt, s azt álmodta, hogy tejet iszik. Ébren soha nem szokott tejet inni; mostanában vett néhány üveg laktózmentes tejet meg zabpelyhet. Az öregember tehát reggelire mindenféle pelyhet fogyasztott, délben meg fagyasztott halat. A halnak szerencsére nincs vére; persze, lehet, hogy van, de ő vérző vagy véres halat még nem látott.

De mi lesz, ha kiderül, hogy a halnak is van vére? Óvatos volt, mert nemrégiben kellemetlen vitába keveredett egyik barátjával az öngyilkosságról. Gyakran beszélgettek az öngyilkosságról s arról, hogy egyik közös ismerősük bevonult egy svájci szanatóriumba, ahol pár nappal később befecskendeztek a vénájába valami csodaszert, amitől szép lassan, fájdalmak nélkül örökre elaludt. Egyetlen gyenge pontja volt ennek a halálmenetnek: sokba került. Nekik egy fillér félretett pénzük se volt. Volt viszont néhány doboz kitűnő altatójuk, de erről a barátjának az volt a véleménye, hogy az altatós módszer nem azonos a biztos halállal. Mi van, ha csak egyik oldala bénul le a halálba menőnek, s tolókcocsiban kell leélnie hátralévő életét? Az öregember azóta rémülten nézi a kerekesszéket, s nem tudja eldönteni, hogy a barátja vagy ő maga ül-e a tolókcocsiban?!

Később arról beszélgettek, hogy legbiztosabb jele a az öregségnek a lábfájás: az öregember egyre nehezebben lépeget, szinte vonszolja magát; még szerencse, hogy semmi célja nincs, nem tudja, hová megy, s azt végképp nem tudja, hogy minek megy oda, ahová vonszolja magát.

Ekkor gonosz barátja bedobta azt a két szót, amelytől különösen rettegetek – tehát gyakran beszéltek róla: Alzheimer- és Parkinson-kór. Az első Alois Alzheimer (1864–1915) német pszichiáterről, neurológusról nevezték el, aki először írta le ezt a betegséget, a második James Parkinson (1755–1824) angol orvosról kapta nevét, aki ennek a központi idegrendszert támadó betegségnek a tüneteit írta le elsőként. A Parkinson-kórnak a reszketés és az izmok lemerevedése a legsúlyosabb tünete, az Alzheimernek a progresszív elmezavar. Főleg az emlékezőtehetség romlik, zavaros lesz az idős férfi vagy nő beszéde, viselkedése pedig logikátlan.

Védekezni egyelőre nem tudunk e két gyakori, „gyógyíthatatlan” betegség ellen.

A legnagyobb baj az, hogy mindkét kór ártatlan tünetekkel kezdődik. Majd néhány hónap, néhány év alatt a kór elhatalmasodik a betegen. S mi tehetetlenül figyeljük a jól ismert tüneteket, amelyek egyre súlyosabbak lesznek.

Ez a lassú leépülés, ez a lassú halál mindennél rosszabb, mindennél kegyetlenebb. Az idős ember előbb-utóbb igazi élőhalottá válik: élőnek halott, de élő halott, s nincs gyógyulás. Az alzheimeres, Parkinson-kóros beteg hiába megy Lourdes-ba vagy más csodatévő helyre. Az öngyilkosság ajánlott, de az öngyilkossághoz erő és elszántság kell, s a kóros embernek egy bizonyos idő után sem ereje, sem elszántsága nincsen. Tehát korán kell az öngyilkosságot választani, amikor az ember még reménykedik. De a reménykedő ember nem lesz öngyilkos... Azt várja, hogy kiderüljön: orvosa tévedett; azt reméli, hogy rövid idő elteltével feltalálnak valami csodaszert, orvosságot vagy nyugtató pasztillát.

■ ■ ■

Ma világvége-hangulatom van. Nem tudok belenyugodni, hogy mindkét betegség gyógyíthatatlan. S mire kitalálnak majd ellenük valamilyen orvosságot, addig két-három új, gyógyíthatatlan kór kerülget majd bennünket.

Az öregember léte mókuserék-élet. Hiába operálják meg a szemét, a csípőjét, hiába cserélik ki a szívét, a tüdejét, a romlás elkerülhetetlen, a vég mindenképpen bekövetkezik. Az egyetlen megoldás az lenne, ha az ember akkor lenne öngyilkos, amikor még mindene ép és egészséges. Ilyen állapot azonban az orvosok szerint nincs. Megmagyarázzák, hogy például a szem idegsejtjei már csecsemőkorban romlásnak indulnak: alighogy megszülettünk, testünk romlásnak

indul. Hullik a hajunk, romlik a látásunk, lassan tönkremegy az emésztésünk, visszeres lesz a lábunk, és így tovább, megállás nélkül. De hát akkor minek születünk? Nincs örök élet, de egészséges halál sincs, s ha életünket megkíméli a sors, valamibe belehalunk. Nem csoda, ha istenfélők leszünk. Fél Istenétől, akit nem ismer, és nem is fog soha vele találkozni. *Ad vitam aeternam*. Okoskodni én is tudok, de minek. Ki vagyok szolgáltatva testemnek, minden lényeges kérdésben a test dönt. Ezért félek a haláltól. A halál nem intelligens embernek való.

■ ■ ■

Fiatalon kellett volna meghalnom. Mint Szeidl Jóskának. Még mindig emlékszem a nevére, pedig körülbelül hetven-hetvenöt éve, hogy meghalt. Öngyilkos lett. Mindenkit megdöbbsentett a halála. Az egész osztály elment a temetésére. S én ezen a temetésen jöttem rá, hogy milyen fölösleges szokás a temetés. A halottat elföldelik, mint a kutyát. Mire a test elrohad, már fölötte terpeszkedik egy

hatalmas kőlap, amelyet még egy élő ember sem tud elmozdítani, nem egy halott. S mi minden van ráírva! „Nem felejtünk”, „a legjobb apának...”, akkor is, ha az illető kiállhatatlan, undok ember volt. Szeidl Jóska cementtömbjére például azt írták: „felejthetetlen gyermek”. Ezt a felejthetlenséget persze nem életével, hanem a halálával érdemelte ki.

Végrendeletemben először azt kértem, hogy hamvaimat szórják a Mediterrán-tengerbe.

De ki utazik el Marseille-be, hogy elmondjon egy imát?

Holokausz

80

ZÁVADA PÁL

„IGYEKSZÜNK JÁRATNI A SZÁNKAT”

Horváth Dániel interjúja¹

Fiatalkorában kik voltak azok a szerzők, akiket szívesen olvasott?

Valamiért nagyon szerettem könyvtárba járni, barátságos hely volt. És kamaszként rákapott az ember az olvasásra. Persze már kisebb koromban is olvastam, akkor még édesanyám segítségével, de aztán elég hamar önállóan is: indiánregényeket, például Coopertől *Az utolsó mohikánt*. Fantasztikusan izgalmas könyvek voltak. Emlékszem, egyszer valami unalmas órán olvasóversenyt csináltunk, a *Nyomkérésből* kezdtünk óra alatt olvasni, hogy ki meddig jut el, és a végén kikérdezés is volt, hogy ne legyen csalás. Aztán a *Nagy indiánkönyv*, kalandregények Dékány Andrásról. Akkor születtek történelmi regények az ifjúság számára, de például a Delfin-sorozatot is nagyon szerettük. Népszerű dolog volt, hogyha megjelent a könyvesboltban egy új Delfin-könyv, akkor megvettük és olvastuk – be voltunk etetve. Manapság már egy kisebb településen könyvesbolt sincs. Én Tótkomlóson nőttem föl, Békés megyében, hasonló kisváros, mint ez, csak kisebb a folyónk, de nagyon szerettük. Viszont könyvtár az volt, meg művelődési ház és kulturális programok is.

Én nem ismerem ezt a Delfin-sorozatot...

Ó, hát maga nagyon fiatal.

Ezt úgy kell elképzelni, hogy kifejezetten az ifjúságnak szóltak ezek a könyvek?

Így van. Sőt, egy kicsit inkább arra hajtott, hogy a fiúk olvassák, de olvasták a lányok is persze. Nekik inkább a csíkos könyvek szóltak, amelyek valami lányos címet viseltek. Azt meg a fiúk lesték, hogy mi minden lehet abban leírva, mert abban már szerelmes dolgok is voltak, kiskamaszoknak való illedelmes formában. De olvastunk

---

¹ Az interjú 2023. november 16-án készült Nyergesújfalun, középiskolás diákok részvételével. Megjelenik Horváth Dániel *Kortársalgó* című kötetében, 2024 őszén.

mindenfélét. Jöttek a Jókai-regények, azokat nagyon szerettem. Mikszáth, Móricz Zsigmond később, és külföldiek persze, mindent olvastam, ami jött. Tulajdonképpen nem kaptam rendes eligazítást, hogy mit érdemes az életkornak megfelelően. Voltak polcok, amelyekre rákaptam. Rengeteg izgalmas regény fordult meg a kezünkben. Nem gondoltam azt, hogy ez egy különleges dolog. Voltunk páran az osztályban, akik elég sokat olvastunk. Aztán gimnáziumba kerültem, ott sokkal többet kellett tanulnom, rengeteget kellett magolni. De azért az olvasás mindig megmaradt, úgyhogy az volt a menedék. Meg persze abban az időben nem néztünk tévét, nem volt internet...

Középiskola után a Pécsi Közgazdaságtudományi Egyetemre ment.

A matekot belénk verték, a történelmet pedig szerettem. Ez volt a felvételi tárgy. Magyar és más bölcsész szakokon túljelentkezés volt, nem volt önbizalmam, hogy oda fölvesznek. Akkoriban muszáj volt bekerülni az egyetemre. Így kerültem Pécsre Szeged után – Szegeden jártam a Radnóti Gimnáziumba. Szegeden láttunk igazi színházat először és igazi operát eleven zenekarral és énekessel.

És akkor jött a szociológia...

Igen, a közgazdasági egyetem után egy kiegészítő szakon az ELTE-n végeztem szociológiát. Szerettem interjúzni. Kérdőíveket töltöttünk ki. Keretkiegészítés volt. Akkor rengeteg ilyesfajta fölmérés készült kérdőívvel és kismagnóval, mivel egy kis életútinterjút kellett általában mellékelni legépelve – egy nyaralásnyi pénzt meg lehetett keresni. Ezt egyrészt megszerettem, másrészt nyílt arra lehetőség, hogy gyakornokként megmaradhassak az egyetemen, és egyúttal az ELTE-re, Pestre járhassak kiegészítő szakra. A szociológiára Ferge Zsuzsa tanított. Az ő nevéért érdemes megjegyezni, ő nagy öregje a szakmánknak, 1932-ben született, úgyhogy már 90 éves elmúlt.²

Az írás ezután jött? Amikor az interjúkat készítette, talán akkor vetődött fel Önben a gondolat, hogy ezek alapján lehet akár regényt is írni?

Arra később jöttem rá, hogy tulajdonképpen már ez is, amikor szociográfiát írtam, valamiféle, a szöveg megformálásához való ragaszkodás volt. Az persze tényirodalom. Abban különbözik a szépirodalomtól, hogy nem illik kitalált dolgokat beleírni, meg kell felelni a valóságnak. Azt viszont honnan tudjuk, hogy az valóság,

---

²Ferge Zsuzsa 2024 áprilisában halt meg. (A szerk.)

amit Pista bácsi mondott meg Marika néni? Ezért sok más forrást is használunk, például a levelezéseket, a helytörténetet: ezek a tényirodalom-írásnak a finomságai. Idefelé keresztüljöttem Szomoron, mi ott néhány hetet eltöltöttünk ifjúkoromban jó barátommal, aki sajnos már nem él. Mielőtt odamentünk, megpróbáltuk fölnyalni a falu helytörténetét; kicsit a levéltárba is elmentünk, interjúztunk idősebb emberekkel. 1986–87-ben történt ez, iszonyú régen, még a rendszerváltás előtt. Azokban az időkben az volt a kérdés, hogy egy ilyen kis faluban lehet-e beszélni '56-ról. A szovjet emlékművet ki döntötte le? És mi lett vele? Letartóztatták-e az illetőt, amikor a forradalmat leverték? Illetve, hogy mi történt a II. világháború alatt a zsidó lakossággal? Deportálták őket? És olyan falvakban, olyan vidékeken, ahol nemzetiségek laktak, a II. világháború után voltak-e a kommunista, szovjet oldalról megtorlások? Például német nemzetiségű falvakban eleinte kényszermunkára vittek német nemzetiségű fiatalokat, nőket is a Szovjetunióba, a Gulágra. És voltak a kitelepítések. A németeket Budaörsrel kezdték. A svábokat kötelezően kitelepítették Németországba a Dunántúl más vidékeiről is, az NDK³ területére, az volt a kommunista rész. Például ilyen sváb családokat interjúztunk, akiket kitelepítettek.

A kitelepítés, a deportálások meghatározó elemei azoknak a könyveknek, amelyeket az elmúlt tíz évben írt. Ez nagyjából az 1936 és 1946 közötti időszak. A *Wanderer* korábban kezdődik, később van vége, az *Apfelbaum* szintén. Miért pont ez az időszak érdekelte Önt?

Ez valószínűleg visszanyúlik a szociológusként feltett kérdéseinkre. Ezek a kérdések a mi fiatalkorunkban fedve voltak. Nem beszéltek, vagy keveset beszéltek róluk a hivatalos, tehát még a létező szocializmus korszakának a történelemkönyveiben, illetve a népszerű sajtóban. A történettudományban már igen. Az azért nem úgy volt, hogy vége lett a Kádár-rendszernek '89-ben, és onnantól fogva mindenki kinyitotta a száját. Emlékszem, hogy volt a BBC-től egy forgatócsoport, azzal a címmel csináltunk dokumentumfilmet, hogy *Magyarország – A hallgatás a vége '89*. Jött a riporter, és mondta, hogy akkor meséljük el, eddig hogy volt. És nem értette, hogy egy csomó olyan dolgot mesélünk, amit már évekkel korábban elmondtak.

Például a filmek. Voltak olyan filmek, amelyek az '56-os megtorlásról szóltak, például a salgótarjáni sortűzről. Vagy a kulák-ügyekről, amelyekbe én átam bele magamat. Hogy hogyan tartóztatták le a gazdálkodó parasztokat, hogy tették tönkre őket, satöbbi. Csupa ilyesmi. A szocialista rendszer ellen beszélő,

³Német Demokratikus Köztársaság (1949–1990)

úgynevezett leleplező filmek, dokumentumfilmek voltak ezek. És akkor a riportban a BBC-s megkérdezte, hogy mikor mutatták be? Mondom, öt évvel ezelőtt. Hát akkor még Kádár-rendszer volt! Igen. Tehát azért rengeteg minden történt, csak nem a tévében főműsoridőben, nem a Kossuth Rádió beszélt ezekről. Ez volt, mondjuk, a két legnépszerűbb csatorna, illetve majdhogynem az egyetlen. Késő este a *Bagoly* című műsorban Györfly Miklós beszélgetett velem, emlékszem, a kulákkönyvemről 1988-ban, éjjel fél tizenegykor. Ezt lehetett, mást nem nagyon. De volt filmklub, ahol bemutatták ezeket a filmeket, filmfesztiválok nyertek díjakat is. Tehát ezeket a kérdéseket kezdtük el kutatni, a saját időnk nyomait. Mindenkinek azokat a kérdéseit, amelyekről eddig nem beszélt, vagy amiről hazudoztak, netán elhallgattak az élettörténetükből. Akár egy faluközösség, akár egy-egy család. Hogy a nagypapa mit csinált, milyen viselt dolgai voltak. Ezek azért nagyon kínos kérdések. Mert volt, akit kivittek a Don-kanyarba, és nemcsak muszájból használta a fegyverét. Időnként ott azért iszonyú háborús bűncselekményeket követtek el magyar katonák is ártatlanokkal szemben. Erről például nem nagyon beszéltek. Becsukta a száját, és azt mondta: nem, nekem azt mondták, ha hazajövök, soha többé erről nem beszélék. Én ehhez tartom magam – és nem beszéltem.

Ma beszélhetünk ezekről?

Igyekszünk. Igyekszünk járni a szánkat. Persze rengeteg dokumentumunk van most már. A történészek rengeteg mindent föltártak, de ez azért marad egy szűkebb szakmai, érdeklődő értelmiségi közönség. Az olvasni szeretők vagy a történelmi filmek után érdeklődők szűkebb köre, és így nem sok vizet zavar. Az ettől tartó politikának nem kell attól félnie, hogy túlságosan kinyílnak a szemek.

Nem beszéltük meg azt, hogy esetleg felolvasna-e.

Én bármikor.

Legújabb könyvéből, a *Wandererből* ez a három-négy oldal pont idevág.

Budaörsről szól ez a könyvem, '46 januárjában ott kezdték a svábok kitelepítését. Rendkívül aktív és mozgékony, nagyon produktív és hazaszerető település. A nagyon szépen építő, fejlesztő német nemzetiségűeket kiszuppolták az országból.

„Amikor még épp csak hogy utána voltunk a háborúnak, a fölbolydult, megzavarodott piacon, utcákon, boltokban, ahol csak emberek összeverődtek, tanácstalan, tépelődő találkozásokat, válasz nélkül maradó kérdéseket lehetett hallani már napok

óta. Ezért lepett meg bennünket, amikor a morajból kiütközött egy korántsem hangoskodó, ám határozott férfibeszed, valami bizonygatás, érvelés. És mert az illető vitatkozott valakivel, ellenvetések is hallatszottak persze, miként az, amely előszörre ütötte meg a fülünket:

Ugyan, nevetséges!, hogy minálunk?! A magyarok, kérem szépen, rendre a történelem áldozatai pusztán. Hogy az én magyarjaim bármiben is tettesnek bizonyultak volna? – na, efféle beismerésre maga itt biába vár!

Közelebb óvakodtunk, hát a pultnál egy szemüveges illető Wanderernek – ő a főszereplő – magyarázott éppen, aki oda is intett nekünk, jöjjünk csak. Mert kivel akadt össze?, így és így hívják ezt a kitűnő embert, hallgassuk mi is, hogy mit mond. Lám csak, néztünk össze, a máskor nagyokat hümmögő vándorunknak most mintha kíváncsian kerekedne ki a szeme.

Az a szemüveges illető most mindenesetre azt állította, hogy mindennek a területi revízió esztelenül és vakon kergetett vágya volt az oka. Ez eredményezte – ahogy magát kifejezte – azt az erkölcsi katasztrófát is, amibe belezuhantunk a háborúban is, meg utána is. Magyarjaimat, emelte meg az illető az ujját, ez sodorta ebbe a morális káoszba.

De hogy miféle morális káoszlól beszél, kérdezte Wanderer.

Hogy miféléről? Hát még senkitől sem hallotta a vándor? Senki nem akadt még erre felé, aki kiállna, és arra merészelné inteni, hogy ha most Magyarország is kitelepíti itt élő németjeit, akkor ezzel tovább súlyosbítja a magyarságnak azt az erkölcsi csődjét, amit a zsidóság tavalyi deportálása jelent?! Ennek az országnak, nézett körbe a söntés mellől az illető, végképp nincsen erkölcsi alapja ismét egy bünbakképzéshez, német nemzetiségének kollektív megbüntetéséhez. Különösen azok után, hogy szégyenletes szolgálatkészséggel és legtovább tartottunk ki, úgy mond, a fasiszta német erővel kötött bűnös szövetségben.

E szavakra persze támadt a mi kocsmánkban némi fölzúdulás, de most ne firtassuk, kinek mi tetszett, vagy mi nem tetszett és miért.

De látjuk-e világosan, emelt kicsit a hangján az illető, hogy mi áll a kitelepítések, kiűzetések mögött? S ujjain kezdte sorolni, hogy a tiszta nemzetállam, a sovén nacionalizmus, a nemzeti sérelmi és bosszúpolitika és a rasszista idegenfóbia örült eszméi. És ennek a tébolynak, azt mondja, most éppen a győztesek engednek utat – hatalmi alkudozásra, népek jutalmazására-büntetésére használják.

De mielőtt megint csak másokra kennénk mindent, fordított a gondolatmeneten a szemüveges ember, ezeknek a rontó eszméknek a virulásáért rengeteget tettek az én magyarjaim szintén. S nem csupán azzal, hogy népünket Trianon után a szomszéd népek gyűlöletére nevelték, és azok lerohanására készítettek föl –

mondván, hogy fogságukban tartják a határon kívül rekedt magyarjainkat. Hanem azzal is, járkált föl-alá a söntésben az illető, hogy a belső bajok bűnbakjainak szintén az idegeneket jelölték ki: kivált a zsidókat, de mint jól tudjuk, létezett a magyar fajt védő németellenesség is.

Kedves kisebbségi német-magyarjaim, kiknek, úgy néz ki, kitesszük innen a szűrét!, kezdett most a fölvilágosítónk mielőttünk körbesétálni, s közben az orrunk előtt hadonászott. Ha veszem az én különféle magyarjaimnak (titeket is beleértve) különféle posztosait, akkor az ő szerepük (a mi szerepünk) abban, hogy az antiszemitizmus gyökeret verhetett, majd a deportálás és a népiirtás bűnébe torkollott – föl-mérhetetlen. Most gyorsan kivégzik azokat a háborús bűnösöket, akiket sikerült kézre keríteni – és máris elkezdődhet az iszonyú gyors felejtés, letagadás és elhallgatás. Hiszen már az idei nyáron sem óhajtott senki az előző, a '44-es májusra, júniusra, júliusra emlékezni, amikor tétlen magyarjaink szeme láttára hurcolták balálba a zsidókat. Zsidóimat – akik szintén magyarok voltak egyszersmind.”⁴

Ezek nagyon erős mondatok.

Nem én találtam ki őket. Ebben a szemüveges figurában Bibó Istvánt képzeltem el.

Ezt persze az olvasó nem biztos, hogy tudja, de ami nagyon érdekes – és erre már utaltunk a beszélgetésben –, hogy hogyan keveredhet a történelmi tény és a mellé vagy köré írt alkotói fantázia. Ön az elmúlt tíz évben elsősorban történelmi regényeket írt, ott ez az ütközés erősen jelen van. Itt most rá is térek a *Hajó a ködben* című regényre, amely a Weiss-örökösöknek a nációkkal való szerződéséről szól. Ez történelmi tény. Azonban megjelennek a regényben olyan szereplők, akik kitalált alakok. Bepilanthatunk itt a szerző munkamódszerébe, a megfontolásaiba, hogy mi alapján születik meg egy történelmi kontextusban egy fiktív figura? Ennek milyen funkciói, jelentései vannak?

Ezt sem én találtam ki. Ha az ember olvas, akkor rájön, bármilyen ötlete támadjon, azt már sokkal korábban megcsinálták. Hogy egy történelmi regényben a történelemből ismert nevek, figurák mellett kitalált alakok is szerepelnek, ezt már Gárdonyi Géza *Egri csillagok*jában is tapasztalni lehetett. De Gárdonyi nagyon ügyelt arra, hogy a korszaknak a történészek által föltárt története mind valóságosan szerepeljenek. Fő figurái sem kitalált alakok, sem Bornemissza Gergely, sem Dobó István –,

⁴Závada Pál: *Wanderer*, Magvető, Budapest, 2020³, 100–103.

de lehetnének azok is. Később olvastam olyan történelmi regényeket, amelyekben már voltak abszolút kitalált alakok. Tehát egyszerűen csak beilleszti őket az író. Szabad a fantáziája, az ember azt hiszi, hogy szépprózát művel, fikciót, úgy, ahogy akarja. De ez nem így van. Kiderül pillanatok alatt, hogyha valami nem stimmel, ha nem illik oda. Ha az ott nem tud úgy megszólalni. Volt egy barátom, aki azt mondta, hogy nem írhatom bele ezt a szöveget a figurámba, mert leesik a szájáról. Tehát azért nem tehetünk meg bármit. Amit viszont megtehetünk: ami beleillik, ami odaépíthető egy valóságos figura mellé. Mondjuk, vegye el feleségül: én azt csináltam vele a *Hajó a ködben* című regényben. Weiss Manfréd alapította ezt az egész vállalatot, amely az ország legnagyobb családi alapon összeszerveződő vállalatbirodalma volt. 1944-ben már nem élt, a 20-as években meghalt. Őneki eggyel több gyermeket gondoltam ki. Egy lánnyal több született énnálam, és akkor egy fiktív nőalak lett: Helén. Az egyik lányát pedig átkereszteltem, mert tulajdonképpen a figurát meghagytam, de a sorsát megváltoztattam.

Ő lett Judit...

Ő lett öngyilkos. Valójában Editnek hívták, és ő nem lett öngyilkos a végén. Nagyon nehezen megváltoztattam a nevét, de a Helént én találtam ki. Helén mint gazdag örökös férjhez megy szintén egy fiktív figurához. Tehát van egy fiktív lány, egy fiktív vő, és ennek a vőnek lesz egy fiktív szeretője. Ez a három fontos szereplő az én kitalációm. Hogy lehessen szabadabban mozogni. Például azt az apróságot el lehessen követni, hogy legyen ezeknek az én szereplőimnek magánélete. Mert valóban létezett figuráknak eléggé kockázatos kitalálni magánéletet. Például a másik főszereplő, Chorin Ferenc, Weiss Manfréd legkitűnőbb veje volt, egy valóságos Weiss-lánynak a férje. Ő szintén szerepel, de ő róla nem mertem írni magánéleti dolgokat, kitalálni legalábbis, mert nem akartam bolygatni az ő személyi integritását. Nem azért, mert a lánya még élt, és nem tudom, mit fog majd szólni. Nagyon kedves leveleket kaptam tőle, de nem írtam neki kitalált magánéletet. Viszont a sógoráról, akit én találtam ki, róla azt írtam, amit akartam. Még azt is, hogy megcsalta a feleségét. Így aztán a család nem szólhatott, hogy de hát az én apukám azt nem csalta meg.

Volt egyébként bármilyen visszajelzés a család részéről?

Volt, mert Chorin Daisy Bécsből elolvasta a kész regényt, amit természetesen nem mutattam meg neki előtte, mert nem szerettem volna, hogyha beleszól. Voltak kifogásai.

Tehát az, aki a regényben a kis Daisy. Ő Chorin Ferenc lánya.

Így van, Chorin Ferenc lánya. Chorin felesége is Daisy volt. Ő Weiss Daisy volt, a másik pedig Chorin Daisy. Akkor Daisy néni már 93 éves. Fölhívta Váradit a Klubrádióban, hogy szeretne nyilatkozni. Elolvasta Závada regényét, és hogy ez nem így volt. Juli elment hozzá, és csináltak egy interjút. Mondta: az én apám nem hívta össze soha a családot, a sógorokat, a testvéreket, hogy megbeszéljék azt, hogy most kaptok egy német tiszttól egy ilyen ajánlatot, hogyha odaadjuk az egész vagyónkat, akkor a zsidóüldözés alól megmenekülhetünk. Tehát ezt nem kérdezte meg a papám, mert a papám volt ott a legokosabb, mert tudta, hogy ezt kell csinálni. Még hogy majd ők beledumálnak, hogy mennyi pénzt kapunk, meg hogy szabad-e, meg elhíhetjük-e ezt a németeknek!

Ezek szerint nem voltak „kupaktanácsok”, ahogy a regényben nevezik a családi megbeszéléseket. Szerintem ezek éppen a legizgalmasabb részek. Sok kollégájával beszélgetve általában az egyik visszatérő tanulság, hogy az író nem ítélkezik. Ezt ráhagyja az olvasóra. Bennem az merült föl, hogy amikor egy történelmi kontextusba belehelyez egy fiktív figurát, főleg egy kiélezett világban, kihagyott történetben, akkor nem jelenik-e meg óhatatlanul is egyfajta rezonőr-szerepben? Például Edit esetében, aki a valóságban nem lett öngyilkos, a regény Juditja viszont igen. Ez nem valamiféle szerzői véleménynyilvánítás?

Hát igen, ez egy kényes dolog. Ezt már többen is mondták nekem, ennél szigorúbban is fölteve a kérdést. Nemcsak azért, hogy szabad-e megölni egy szereplőt? Néha muszáj. De azért is, mert fölmerül a kérdés: előfordult egyáltalán ilyen gondolat a családnál? Mint ahogy nem olvastam róla, hogy előfordult volna. Miért vittem el odáig az ő erkölcsiségét, vallásosságát, altruizmusát? Egész életét a jótegykedésnek szentelte, nem ment férjhez, nem volt gyereke. És azt gondoltam, hogy fölmerül az a kérdés, hogy de hiszen nekünk sok pénzünk van, akkor miért nem használjuk a pénzünket arra, hogy megmentsük a zsidókat? Volt egy Kasztner nevű vonat, amelybe sok pénzért lehetett bekerülni. Egy menekülővonat. Akkor miért nem vettünk még egy Kasztner-vonatot vagy többet is? Mélységes felelősséget érzett azért, hogy mi vagyunk az egyetlen, a gazdag család, aki megteheti, hogy megveszi az életét, és megmenekülhet, és a hétköznapi, a szegény zsidók pedig tömegével halálba jutnak. Ők akkor már tudták, hogy mi fog történni. Ezt az erkölcsi felelősséget ő nem bírja ki, és ezért nincs más útja, mint hogy a halálba menekül.

És hogy én ezt megtehettem-e, hiszen a család egyetlen tagjának a fejében sem fordult meg ilyesmi állítólag. Itt jobb színben tüntetem föl a családot.

Máshol kevésbé. Amikor kiérnek Svájcba és Lisszabonba, az első dolguk, hogy megnézik az *Elfújta a szél* című filmet, illetve elmennek teniszezni. Edit/Judit esete a másik oldal. Sokat dilemmázott ezen, mi kerüljön a mérleg egyik és másik serpenyőjébe? Vagy egy idő után a regény elkezdí írni saját magát?

Az ötletek szoktak szaporodni, de általában valahogy kiderül, hogy mit tehetek meg és mit nem. Mert van valamiféle belső hang. Ebben az esetben, amit az előbb mondtam, tudtam, hogy most önkényesen döntök. El lehet ezen spekulálni, igen. Egyébként olyankor lehet jól elspekulálni, amikor az ember megpróbál kitalálni valami teljesen hétköznapi jelenetet. Kitalálok nagy nehezen valamit, aztán jön egy forrás, ami százszor jobb. Például azt, hogy az *Elfújta a szél* nézték, speciál olvastam.

Igyekszem a diákok figyelmét felhívni a kortársak olvasására. Úgy, hogy közben tudom, sokszor nagyon nehéz befogadni ezeket a szövegeket. Önnek mi a véleménye erről? A kortárs irodalom befogadása már fiatalon fontos, vagy kell ehhez egyfajta előkészület, az indiánregények például?

Korábban azt gondoltam, hogy igen, legyen meg a természetes felnövekedésnek az a rendje, hogy a kamaszok nekik szóló kalandregényt olvassanak stb. Most már sokkal több mindent vállalt át ebből a film. Annyiban változtattam meg a véleményemet, hogy nagyon sok mindent lehet egyszerre is. Persze, nem lehet mindent tömegevel. Az ember életkora szerint olvassa a *Harry Pottert* vagy más népszerű dolgot. Van rengeteg kedvelt szerző, fiataloknak, lányoknak, fiúknak szóló történetekkel, magyarul is olvashatók, amit nagyon helyeslek. De emellett nyugodtan lehet bármi más is. Nekem van egy kisebb fiam, aki csak kevésbé idősebb a jelenlévőknél, de emlékszem, hogy amikor Esterházy Péter meghalt, újraolvastam a *Harmonia Caelestis*. Mindenki azt mondta, hogy ez egy nagyon nehéz könyv. Azért, mert az első fele számozott mondatokból áll, mindegyik mondat külön rész, újrakezd valamit. A második fele viszont tulajdonképpen a családregegy fejezetei, azt egész nyugodtan lehet olvasni. Ráadásul úgy, mint az Esterházy-család történetét. Emlékszem, hogy ezt olvastam, és akkor elkezdtem felolvasni belőle a fiamnak, aki akkor volt – 2003-ban született, tehát – 13 éves. És nem mondta, hogy hagyj abba. Nem mondta azt, hogy nem értem. Szeretek felolvasni, és a felolvasás egy jó beavatási módszer. Egyfajta kulcsot lehet adni, mondjuk, Esterházynak ehhez a könyvéhez

is azzal, hogy amikor azt írja a mondatban, hogy „édesapám”, akkor az nem mindig az ő saját édesapja. Hanem egy szereplő neve helyett írta oda, hogy „édesapám”, és ezáltal összes szereplőjét a saját édesapjává avatta. Még azokban a mondatokban is, hogy édesapám egy csuklyát húzott a fejére, mert édesanyámmal együtt kirabolták a benzinkutat. Tehát ez teljesen világos, hogy ennek a mondatnak nem a szó szerinti értelmét kell fölfognunk, hanem azt, hogy ez is az én családom, aki ilyet csinál. Vagy ez is egy magyar, ez is itt lakik velünk. Mindezt irodalmi gesztussal. El lehet magyarázni, hogy ezt megteheti az irodalom. Péter megtette, és ezzel fölszabadított. Rengeteg mindent csináltunk utána már másképp, mert ezeket a fölszabadításainkat elkövette. De attól még nem kell azt hinni, hogy inentől fogva nem lehet semmit sem érteni, mert minden összezavarodik. Nem zavarodik, hanem csak lesznek új érdekes, játékos szabályok, amiket, hogyha megfejtünk, onnantól fogva föláll az egész.

Meglepetéssel hallom, hogy egy 12-13 éves fiúnak Esterházyt olvasott. Időközben viszont rádöbbenek, hogy most, mikor az én lányom ötéves, akkor neki Závada Pál olvas föl saját írásából. Nagyon szépen köszönöm a beszélgetést!

HOLOKAUSZTIRODALOM A KÖZÉPISKOLÁBAN

Vannak az irodalomnak olyan részei, amelyek méltatlanul kevés hangsúlyt kapnak a középiskolai oktatásban. Ilyen a holokausztirodalom is. Hatalmas a felelősségünk abban, hogy – bár Primo Levi figyelmeztetése szerint „megeshet újra” – mindent megtegyünk a rendelkezésre álló eszközökkel, az oktatással, érzékenyítéssel, felvilágosítással azért, hogy mindez ne történhessen meg még egyszer, illetve a már megtörtént holokausztot ne tagadhassa le senki. Ennek ellenére bár a legfrissebb *Kerettanterv*ben szerepel Kertész Imre Nobel-díjas holokausztirodalmi regénye, a *Nemzeti alaptanterv*ből azonban kikerült, ugyanakkor az új generációs, jelenleg az iskolákban használatban lévő, az Oktatási Hivatal által kibocsátott tankönyv néhány oldal erejéig beemelte a regényt a tanítható művek közé. Ez arról árulkodik, hogy a koncepcióalkotók nem helyeznek rá külön hangsúlyt, Kertész Imre regénye a Nobel-díj ellenére sem képezi a kánon kötelezően tanítandó részét. A szerző nevét, sajnos, az érettségiválasztható szerzők között sem sorolják fel. Az is a műnek a tanítás peremére sodródását jelzi, hogy bár a használatban lévő tankönyv külön témakörként jeleníti meg a XX. századi történelmet az irodalomban, ezen belül pedig a holokausztot, de mindössze két tanóra, vagyis 90 perc javasolt ennek az alfejezetnek a feldolgozására a *Kerettanterv* szerint, pedig három nagyon jelentős alkotás – Szép Ernő *Emberszag* című regénye, Tadeusz Borowski *Kővilág* című novelláskötete és Kertész Imre *Sorstalanság* című regénye – lehet(ne) a téma. Ez magában rejti a választ arra a kérdésre, hogy vajon mennyire lehetséges mélységükben foglalkozni ezekkel a történetekkel? Mi legyen erre a kényszerhelyzetre a pedagógus megoldása? Két órát szán rá, de csak az egyik művet választja ki a három közül? Ha igen, akkor melyiket? Vagy mindháromról beszél röviden, de az az idő rövideje miatt kizárja a kreatív feladatok és a diákokkal való tartalmas párbeszéd lehetőségét? Mennyire érinthet meg egy ilyen történet egy 17–19 éves diákot úgy, ha csupán egy fülszöveget vagy módszeres összefoglalót hall ezekről? Van-e ennek így egyáltalán értelme?

Ezekre a kérdésekre csupán a tapasztalat adhat választ, amely iskolánként és tanulócsoporthozként eltérő lehet. A *Sorstalanság* irodalmi értelemben kivételes voltáról a Nobel-díj, ez a tiszteletet parancsoló elismerés minden kétséget kizáróan

tanúskodik, de lehet, hogy éppen ez teszi olyan nehézé azt, hogy beszéljenek róla. Vári György és Szirák Péter Kertész Imre-monográfiái (valamint a Scheibner Tamás és Szűcs Zoltán Gábor által szerkesztett tanulmánykötet¹) megfogalmazzák mindazon irodalmi érvek összességét, amelyek mellett szólnak, hogy hiba, sőt bűn kihagyni az irodalomtanítás folyamatából a *Sorstalanságot*.

Továbbá: Tompa Andrea *Sokszor nem halunk meg* című regénye nem olyan ismert, mégis számos érv szól mellett, hogy miért érdemes a középiskolásokat (is) megismertetni vele. Meggyőződésem, hogy hasznos lenne nemcsak az egyetlen Nobel-díjas irodalmi alkotásunkat tanítani, hanem együtt tálalni egy holokausztmemlékezet-irodalmi regénnyel, mivel így az előzmények, a konkrét tábori események, a következmények, az otthon maradtak és egyéb zsidó sorskérdések, az utóemlékezet problematikájával együtt egymás után kerülnének a gyerekek elé, ezzel egy csapásra megismertetve őket egy kortárs szerzővel, egy határon túli magyar irodalmi regénnyel, egy női alkotóval és főszereplővel is.

Annak érdekében, hogy a diákok témába vágó ismereteit és érdeklődését felmérjem, készítettem egy kérdőívet, amelynek érdekes, váratlan, olykor talán elkeserítő eredményeit alább részletezem. A kutatásban két szombathelyi középiskola 9. és 12. osztályos tanulóinak tettem fel kérdéseket, amelyekből kiderült, hogy milyen előzetes ismeretekkel rendelkeznek a holokausztirodalomról, és mennyire nyitottak rá vagy egyáltalán erre a történelmi témára. Az iskolatípus nem azonos, mivel arra is kíváncsi voltam, hogy egy technikum és egy gimnázium között vajon százalékosan kimutatható, lényeges különbség észlelhető-e tájékozottság vagy érdeklődés tekintetében. Általánosan érvényes következtetéseket nem tudok levonni, mivel a mérésben mindkét iskolából négy osztály vett részt: kettő a kezdő, kettő pedig a végzős évfolyamból, s ez így összesen nyolc osztály eredményeit takarja. Összesítve átlagosan 26-27 tanulóval számolhatunk egy osztály létszámát tekintve, ami mutatja, hogy az alanyok száma – a minta nagysága – 200-nál is több.

A kiértékelést követően egyértelmű volt, hogy a fogalom meghatározása sem olyan könnyű, különösen a 9. évfolyamon tanulók számára, függetlenül attól, hogy gimnáziumban vagy szakképző intézményben vesznek részt a közoktatásban. A kezdő évfolyamok vizsgált tanulói (több mint 100 fő) közül csupán 48 diák, százalékban kifejezve 40% tudta elfogadhatóan körülírni, definiálni a holokauszt fogalmát a technikumi osztályokban, illetve 41% a gimnáziumi osztályokban. Ez rögtön mutatja azt is, hogy a két iskolatípus között csupán egy százalék különbség van, vagyis tájékozottságuk – tájékoztatatlanságuk – lényegében

¹ *Az értelmezés szükségessége – Tanulmányok Kertész Imréről*, Bp., L'Harmattan, 2002.

megegyezik. A válaszokat olvasva általában elmondható, hogy ez a tudás felszínes, mivel már azt is elfogadtam helyes definíciónak, ha a leírásban szerepelt, hogy ez valamiféle üldöztetést és népirtást takar, amelynek áldozatai a zsidók voltak. Idézek néhány példát a diákok szavaiból: „A zsidóság összegyűjtése, munkatáborokba kényszerítése, kínzása, kivégzése”; „A II. világháborúban üldözték a zsidókat, és sokat meg is öltek közülük”; „A zsidó nép üldözése és koncentrációs táborba hurcolása”; „A náci németek megölték a zsidókat”.

Ezek a válaszok és variációik képezték a feleletek nagy halmazát a 9. évfolyam esetében. A meghatározások a pontosságot ugyan némileg nélkülözik, de további válaszaik tükrében elfogadhatónak ítélem ezeket az adatokat. A diákok szavaiból arra lehet következtetni, hogy sok általános iskolában nem helyeznek hangsúlyt a témára, vagy lehetséges, hogy a fiatal, 13–15 éves tanulók fejében ez az idegen kifejezés még nem vert gyökeret, és nem tudják visszaidézni megfelelő pontossággal a lényegét. Erre utalnak az olyan válaszok, mint például: „sokan meghaltak”, „rasszizmus”, „munkatábor”, „20. században fellépő nacionalista elv”, „munkatábor, a második világháborúban hozták létre a nácik”, „megkülönböztettek embereket, és rengeteg embert megöltek”, „zsidók elleni mozgalom”, „amikor zsidókat vadásztak”, „Hitler hatalmat akart szerezni, ígéretet tett mindent, aztán nem tett semmit, a zsidókat hibáztatta, és a végén már üldözték őket”.

Ezek a válaszok sejtetik, hogy a korszakot és a szereplőket általánosságban sokan fel tudják idézni, de téves vagy rendkívül homályos ismeretek is társulnak az igazsághoz a fejükben. Viszont vannak olyanok, akik egyáltalán meg sem próbálták definiálni a fogalmat, vagy a megadott helyre csak azt írták, hogy „még nem hallottam róla”. Ezek a diákok az összes megkérdezett 9. osztályos diák 22%-át (!) alkotják.

A végzős diákok esetében jóval pozitívabb számokról beszélhetünk. A gimnáziumban tanuló 12. évfolyamos tanulók közül senki sem hagyta üresen a definíciónak szánt helyet, ami már arról tanúskodik, hogy tanulmányaik alatt hallottak róla, jutott eszükbe valami, amit megpróbáltak szavakba önteni, vagy elég fontosnak találták ahhoz, hogy úgy gondolják, kínos lenne egy ennyire jelentős kérdést megválaszolatlanul hagyni. Jól is sikerültek ezek a megfogalmazások, mivel csak a válaszok 31%-át nem találtam elfogadhatónak, a többi 69% esetében kiderült, hogy milyen jellegű erőszakos cselekményekről (üldöztetés, megkülönböztetés, kínzás, kényszermunka, tömeggyilkosság) volt szó a holokauszt esetében, illetve, kik voltak ennek elsősorban az áldozatai. A gimnáziumi 12. évfolyamon tanulók esetében szerencsére az elfogadható válaszok közt többnyire szerepelt ezen kívül még a korszak vagy a pontos időszak megnevezése, a felelősök, elkövetők felsorolása vagy egyéb szinonima, szómagyarázat is. A technikum osztályok esetében minimális

eltérés mutatkozott, hiszen ott már akadt, aki meg sem próbálta definiálni a holokausztot, ők adták az összes megkérdezett, szakképzésben részt vevő diák mintegy 18%-át. Ezt az adatot beleszámítva azon definíciók halmazába, amelyek nem megfelelőek az én megítélésem szerint, a technikumi diákok 39,5%-a nem tudta, hogy mi a holokauszt, 60,5% viszont elfogadható fogalommeghatározással szolgált.

A holokausztirodalomról való tájékozottság megállapítása nehezebb, mint azt felmérni, hogy mennyire pontosan tudják definiálni a fogalmat. A kérdőívben a következő kérdést tettem fel: „Milyen írókat, költőket, alkotókat vagy akár konkrét műveket tudnál felsorolni eddigi tanulmányaid alapján a holokauszttal kapcsolatban?” A kérdést sokan szabadon értelmezték.

Elsődlegesen természetesen az érdekelt, hogy a felsorolt szerzők között Kertész Imre szerepel-e, illetve, hogy tudják-e hozzá kötni a *Sorstalanságot* vagy bármely más művét. Kiábrándítóan kevés azon tanulók száma, akiknek eszébe jutott akár a név, akár a cím. Számszerűsítve ez azt jelenti, hogy a kutatásban részt vett összes (mintegy 100) 12. évfolyamos tanuló csupán 4%-a (!) tudta felidézni Kertész Imre *Sorstalanság* című regényét, s közülük is egy tanuló a szerzőt nem tudta felidézni, csak a címet. Meglepő, hogy bár a 9. évfolyamon tanuló diákoktól vártam azt, hogy kevésbé lesznek tájékozottak a témában, a 14-15 éves diákok 8%-a foglalta bele a válaszába Kertész Imre nevét, bár a válaszolók fele csak a szerzőt tudta.

Az iskolatípusok esetében is arra a váratlan eredményre jutottam, hogy a gimnáziumban tanuló összes diák csupán 4%-a (!) tudta a Nobel-díjas alkotást vagy szerzőt (esetleg mindkettőt), míg a technikumi tanulók 8%-a (!) felelt hasonlóan. Összességében a több mint kétszáz kérdőíves felmérésben részt vevő diák mindössze 6%-a (!) kötötte Kertész Imrét és a *Sorstalanságot* a holokauszttal kapcsolatos szerzőkhöz és művekhez az iskolai tanulmányaik (vagy egyéb ismereteik) alapján, amely az általam remélt 15-20%-os értéket is messze alulmúlta.

Volt ugyanakkor olyan szerző, akit előszeretettel tüntetett fel mindkét korcsoport, olykor csak a vezetéknevét használva, máskor a teljes nevét leírva, egyes diákok esetében pedig a valós keresztnevét eltévesztve, Mihályként emlegetve a 21. században is népszerű költőt, aki nem más, mint Radnóti Miklós. Az, hogy szeretik és ismerik őt a középiskolás diákok, bizakodásra ad okot a holokausztirodalom iskolai reprezentációjának tekintetében, de azért lenne fontos, hogy ne csak őt tudják felidézni a holokauszt „arca”-ként a tanulók, mert Kertész Imréhez képest gyökeresen más holokauszt-narratívát kanonizált.²

² BERÉNYI Emőke, „A pesszimizmus bátorság.” *A Sorstalanság értelmezései Szirák Péter és Vári György monográfiáiban (II.)*, Létünk, 2011/1, 116–123.

A 9. évfolyam 21%-a, a 12. évfolyam 29%-a jelölte meg Radnótit a témában alkotó szerzőként. Nem mindenki tudott hozzá művet társítani, de aki megtette, az a *Bori noteszt* írta, illetve az *Erőltetett menet*, a *Nem tudhatom...*, a *Razglednica* és a *Hetedik ecloga* című verseket említette meg, bár utóbbit többen eltevesztették, mivel 9. vagy 12. ecloga (?!) címen hivatkoztak rá, de én felismerni véltem a hiba mögött rejlő gondolatot. Az eredmény nem lepett meg, mivel Radnóti Miklós népszerűsége a diákok körében régóta töretlen, az azonban váratlanul ért, hogy bár a két évfolyam között nem volt jelentős (csupán 8%) a különbség, de az iskolák és az osztályok között annál kiugróbbak az eltérések. A legnagyobb százalékban egy gimnáziumi 12. osztály jelölte meg Radnóti Miklóst és különböző műveit (44%). A legkevesebb Radnótit a témában alkotó szerzőként megjelölő válasz pedig egy szintén végzős, de technikumi osztály volt, ahol 0%-os arányban feleltek, vagyis egy tanulónak sem jutott eszébe a költő...

Népszerű válasznak számít még az *Anne Frank naplója*. Bár Radnóti Miklóst a válaszok tekintetében senki nem tudta felülmúlni, de az összes tanuló körülbelül 10%-a válaszolta *Anne Frank naplóját (A hátsó traktus)* ide vágó irodalmi műként. A többi válasz nem tartozik szorosan a holokausztirodalom témakörébe, így a diákok további irodalmi tanulmányaira nem tudunk következtetni, viszont a saját ízlésükre, arra, hogy milyen filmeket néznek vagy olvasnak a szabadidejükben, némileg igen. Elenyésző százalékban, de írtak olyan regényeket, mint *Az auschwitzi könyvtáros*, *Az auschwitzi tetováló*, *Az auschwitzi hegedűs*, sőt, legnagyobb meglepetésemre, a híres lengyel zongorista, Wladyslaw Szpilman *A zongorista* című megrázó önéletrajzi regénye is szerepelt egy esetben a felsorolt, holokauszttal kapcsolatos irodalmi művek között.

Volt egy mű, amely bár nem a holokausztirodalomba sorolható, és nem is az irodalomórák feladata beszélni róla, de a kérdésemet úgy tettem fel (noha nem gondoltam, hogy ez olyan válasz lesz, amelyet bármelyik diák is a kipontozott vonalra ír), hogy nem tévedtek, amikor beírták, hogy kapcsolatba hozható az antiszemitizmussal és a holokauszttal. Ez az alkotás nem más, mint Adolf Hitler *Mein Kampf* című munkája, minden idők legnagyobb példányszámban eladott német könyve³. Ezek a válaszok az összes felelet körülbelül 4%-át teszik ki, amely nem sok, de az összes vizsgált osztály felében előfordult legalább egy diáknál ez a válasz, így az ismereteikre való következtetés szempontjából nem lényegtelen.

³NÉMETH István, *Adolf Hitler Mein Kampf, A német történelem legvitatottabb könyvének karrierje és a valóság*, Rubicon, 2016/3 = https://epa.oszk.hu/03100/03122/00009/pdf/EPA03122_rubicon_2016-3_005-013.pdf [2024. 03. 25.]

Többségben volt azoknak a diákoknak a száma, akik a kérdőívben feltett kérdésre semmilyen válasszal nem tudtak szolgálni, ezért üresen hagyták ezeket a helyeket, vagy néhányan azt írták oda, hogy nem tudnak és nem tanultak ilyenekről. Ezeket egy kategóriába soroltam, és az így kapott eredmény minden osztály esetében óriási arány, de az iskolák és tanulócsoportok esetében eltérőek az értékek. A gimnáziumi osztályok esetében a két végletet a 9. évfolyam eredményei mutatták, hiszen a legkisebb érték 33%-ot mutatott, míg a legnagyobb érték éppen ennek a kétszerese volt, vagyis 66%-ban nem tudtak válaszolni semmit arra a kérdésre, hogy milyen alkotókat és műveket tudnak említeni az eddigi tanulmányaik (vagy egyéb ismereteik) alapján a holokausztal kapcsolatban. A gimnáziumi 12. osztályos tanulók egyik esetben 40%, a másik esetben 50%-os arányban hagyták üresen a rendelkezésre álló helyet!

A technikumok esetében nem ennyire változatos ez az arány. A négy, kutatásban részt vevő osztály közül három 72-73%-ban nem tudott válaszolni semmit, de a legnagyobb arányban válaszoló 12.-es osztály is csak 50%-ban tudott válaszolni a holokausztirodalommal kapcsolatos kérdésre...

Az összes válaszoló diák végeredményben nagyjából 55%-ban nem tud semmilyen író, költőt vagy alkotást megemlíteni, aki és amely a holokausztal kapcsolatos lenne, s ez bizony nagyon szomorú adat.

Az eddigiekből adódott a kérdés, hogy fontosnak tartják-e, hogy olvassanak a holokausztról. Négy állítást fogalmaztam meg a tanulóknak, de a négy állítás tulajdonképpen két szélső értéket és egy köztes állítást takart. A skála egyik végén az szerepelt, hogy „nagyon fontos”-nak tartja, hogy olvasson a témáról, a másik végén pedig az, hogy „szerintem nem fontos”. Minden esetben indoklást is kértem. Sajnos az összes tanuló válaszait tekintve csupán 17% tartja „nagyon fontos”-nak, hogy erről olvasson, és ebből is csupán 11% az, aki elfogadhatóan tudta definiálni a holokausztról a kérdőív elején. A másik végletet választó tanulók körülbelül a felét teszik ki az előző számnak, a válaszolók 8%-a szerint nem is fontos, hogy erről olvasson... Ami különösen megdöbbentő, hogy ezen válaszolók körülbelül fele úgy válaszolta ezt, hogy tisztában van a fogalom jelentésével (!), ismeri a holokausztról borzalmait, legalábbis a meghatározás szintjén. Álljon itt néhány megdöbbentő példa szemléltetésként:

„Az élet területén nem hiszem, hogy ezt bármikor is használni fogom. Nyilván hozzátartozik az alapműveltséghez, de nem dől össze a világ”; „Szerintem nincs nagy fontossága, mert a zsidók már kipusztultak”; „Több lett ettől az életem? Volt bármi fajta pozitív hatása rám vagy a körülöttem lévőkre?” – teszi fel a kérdést egy 12. évfolyamon tanuló gimnazista, aki szerint egyáltalán nem fontos

olvasni a holokausztról. Ez a válasz arra mutat rá, hogy sok diák azt gondolja, csak a jó dolgokra érdemes emlékezni, de talán elfelejtik, hogy jobb mások hibáiból tanulni, és az irodalom, különösen a múlt történéseit feldolgozó irodalom erre ad lehetőséget, ráadásul empátiát ébreszthet az ilyen nehezen megérinthető diákokban is.

A skála két végpontja közötti válaszok esetében lényegi különbség nincs. Mindkettőben benne van, hogy a tanuló szerint fontos holokausztirodalmat olvasni, de nem elengedhetetlen vagy nem baj, ha nem jut rá idő. Ezen lehetőségek valamelyikét jelölte meg az összes tanuló 75%-a (!). Az osztályok és iskolák között ebben nincs nagy eltérés, abban az osztályban, ahol a legkisebb ez az arány, ott is 62% gondolja így, a legnagyobb arányban így válaszoló osztályban pedig 83% (!) döntött a köztes megoldás mellett.

A továbbiakban arról kérdeztem őket, hogy milyen típusú holokausztirodalmat olvasnának szívesen, és ezt most a szerzők felől közelítettem meg. Mivel elsősorban a *Sorstalanság* és a *Sokszor nem halunk meg* című regény iránti nyitottságot szerettem volna indirekt módon felmérni, ezért bár három kategóriát adtam meg, ezek egyik, másik vagy mindkét regényhez köthetők. Az első lehetőséget választó diákok olyan típusú műveket olvasnának szívesen, amelyek túlélők beszámolóí, és írásaikban a megélteket naplószerűen dokumentálták. Zárójelben feltüntettem a lágernaplók kifejezést is. Az eredmények azt mutatják, hogy a diákság döntő többsége erre a fajta holokausztirodalomra a legnyitottabb. Az összes vizsgált diák mintegy 80%-a jelölte meg ezt a lehetőséget. Az iskolatípusok és a korosztályok esetében sincs eltérés, a technikumi diákok összességében 79%-ban, a gimnáziumi tanulók 80%-ban erre lennének a legnyitottabbak az irodalomóránkon. A második válaszlehetőség szerint olyan szerzők regényeit olvasnák szívesen, amelyekben az író saját, konkrét, korábbi tapasztalataira támaszkodva mesél el egy történetet a zsidóság tragédiájáról. Ez tehát annyiban módosít az előző állításon, hogy egy meg nem határozott időtávlatból tekint vissza a szerző, továbbra is a saját tapasztalataira támaszkodik, de nem feltétlenül naplószerű a leírás, és nem is szükségszerűen munkaszolgálatot vagy lágert megjárt illetőről van szó, hanem akár egy bújtatott vagy nem is zsidó származású emberről, aki mégis részese volt az eseményeknek valamilyen formában, hiszen segítőként vagy elkövetőként is lehetnek konkrét tapasztalataik. Ez a válaszlehetőség is sugallja az önéletrajziságot, azt, hogy a szerző a saját (élet)történetét meséli el. Így a második állítás a „saját korábbi tapasztalat” részével kapcsolódik a *Sorstalanság*hoz, mivel Kertész Imre szintén kamaszfiú volt, amikor megjárta Auschwitzot, tehát önéletrajzi momentumokat felhasználva írta meg a maga holokauszt- és sorstörténetét,

nem közvetlenül az átéltek után, hanem felnőtt íróként, több évtized után visszatekintve. Ez az opció nem volt népszerű, mert a kutatásban részt vevő diákok 21%-a választotta csupán. Az iskolatípusok esetében egyáltalán nincs különbség, a korcsoportok esetében is nagyon csekély, pusztán 2%, mivel a 9. osztályokba járók 20%-a, a 12. osztályokba járók 22%-a adta ezt a választ.

Az utolsó válaszlehetőség így szólt: „Kortárs szerzők, a túlélők utáni generációk műveit olvasnám szívesebben, akik nem a személyes emlékezetük, hanem különböző korabeli dokumentumok (periratok, sajtóanyagok) között végzett kutatás segítségével írják meg hiteles regényeiket”. Tompa Andrea regényének központi eleme a holokausz és egy zsidó származású nő identitáskeresésének állomásai, de nem a táborok rémségei felől közelíti meg a témát, hanem azt mutatja be, hogy mit tudtak, tudhattak azok, akik nem voltak közvetlenül elszenvedői vagy elkövetői a gettósításnak és a deportálásoknak, s hogyan válik az egész tudhatóvá, majd emlékeztette, aztán pedig az egyéni emlékezet felett hogyan uralkodik az állam cenzúra formájában, és mi marad vissza a főszereplőnek a származásából és az ezt övező traumából. A regény megalkotásában történészek és kutatók voltak az író segítségére, átolvasott Securitate-dossziékat, periratokat, alkalmazott egyéni tanúságtételt is, például amikor főszereplője, Rózsa Ágnes naplóját, férjének írt leveleit monodrámaként viszi színpadra. (Tekintve, hogy a diákság milyen nagy százalékban jelölte a lágernaplót mint kíváncsatos olvasmányt, a regénynek ez a részlete talán a kortárs regényektől ódzkodókat is megfogná.) A szereplők megalkotásakor Tompa Andrea valós életanyaggal dolgozott, de karaktereinek végső valóságtartalma marginális. Így aztán a széles körű eszköztárnak köszönhetően véleményem szerint a lehető legsokrétűbb és leghitelesebb holokauszregényt alkotta meg a 2020-as években Magyarországon.

A középiskolai kutatásból azonban az derült ki, hogy a diákok összesen 3%-a lenne csak kíváncsi egy kortárs szerző regényére ebben a témában! Az eredmény úgy jöhetett ki annak ellenére, hogy a részt vevő diákok 100%-a választott már a korábbi két válasz közül, hogy nem tettem kikötést arra vonatkozóan, hogy csak egyet jelölhetnek a válaszlehetőségek közül. Az iskolatípus és a korosztályok között nincs eltérés, mindkét iskolában van két olyan osztály, ahol egyáltalán senki nem jelölte a kortárs kategóriát, és mindkét esetben az egyik osztály 9., a másik pedig a 12. évfolyamba tartozik. Indoklás hiányában nem derült ki számomra, hogy mi az oka az érdeklődés hiányának. Arra lehet következtetni, hogy hitelesebbnek tekintik az első kézből származó információkat.

Azt is kutattam, hogy a saját bevallásuk szerint Kertész Imréről tudják-e, kicsoda. A tanulók lelkiismeretére volt bízva az, hogy mennyire válaszolnak őszintén,

hiszen felmérni a további válaszaikból nem lehet a válasz igazságtartalmát. A végeredmény azt mutatja, hogy az összes tanuló mindössze 15%-a vallotta azt, hogy tudja, kicsoda Kertész Imre. Az iskolák és az évfolyamok közt ebben az esetben van tetten érhető különbség. A 9. évfolyamon a tanulók csak 10%-a válaszolt igenel, míg 12. évfolyamon ez a szám a kétszeresére nőtt, és már 21,5% állította magáról, hogy nemcsak ismerős Kertész Imre neve, de tudja is, hogy kicsoda ő. Hasonló arány figyelhető meg a két iskola között is, de nem a várt felállással, ugyanis a technikumi osztályoknak 22%-a, a gimnáziumi osztályok 10%-a felelt ugyanígy. Ugyanezt a kérdést feltettem Tompa Andrea esetében is. Ebben az esetben nem-hogy árnyalatnyi eltérések nincsenek, de az eredmény azt mutatja, hogy a 9. és a 12. évfolyam esetében pontosan megegyezik az írónt ismerők és nem ismerők aránya, ugyanis mindkét életkori csoport 2%-a felelte azt, hogy tudja, kicsoda ő, és 80% válaszolta azt, hogy nem tudja, sosem hallotta a nevét. Azt gondolom, hogy ezen az arányon lehetne változtatni, ha a *Sokszor nem halunk meg* című regényt beillesztenénk egy tanóra erejéig az irodalomoktatásba.

A kérdőívben az egyik utolsó kérdés a diákok családjának az érintettségét volt hivatott felmérni a holokausztban és a zsidóságot sújtó, ezt megelőző szörnyű intézkedésekben vagy a háború után a túlélőket érintő, nem szűnő antiszemita cselekményekben. Jelölhették azt, hogy érintettek voltak valamilyen szinten, de nem kellett megnevezni, hogy az áldozatok, a segítők vagy az üldözökök felől voltak-e érintettek. A válaszaikból így is kiderült számomra, hogy elég jelentős szerepet töltött-e be a holokauszt a család életében annyira, hogy a közvetlenül már nem érintkező leszármazottakat is beavassák a történésekbe. A következő választási lehetőség határozottan azt állította, hogy semmilyen szinten nem volt érintett a családja a válaszolónak. A harmadik, egyben utolsó állítás így hangzott: „Nem tudok állást foglalni, sosem volt ez téma a családban”. Ebben benne rejlik az, hogy az illető vagy egyáltalán nem szokott ilyesmiről beszélni a szüleivel, nagyszüleivel, mert nem tartják fontosnak vagy már nem élnek azok a családtagok, akik a múlt század eleji eseményekről beszélhetek volna nekik.

A kutatásban részt vevő diákok közül összesen 12% vallotta azt, hogy érintett volt a családja, ily módon van ismerete a családi múltból, amely a holokauszthoz kapcsolódik. Az összes diák közül 52%, vagyis a középiskolások fele jelölte magabiztosan azt, hogy nem voltak érintettek semmilyen tekintetben a felmenői, 36% pedig tájékozatlanság okán nem tudott állást foglalni a kérdésben. Ez az eredmény arra mutat rá, hogy a diákok körülbelül kétharmada tisztában van a családja múltbéli szerepvállalásával, nem ismeretlen előttük ez a téma. Ahogy korábban, itt

sincs lehetőségem arra, hogy meggyőződjem állításuk valóságtartalmáról, de az anonimitás okán nincs értelme megkérdőjelezni válaszaikat.

Végezetül arról érdeklődtem a diákoktól, hogy szerintük van-e veszélye napjainkban Magyarországon az antiszemitizmusnak (vagy a fajgyűlölet egyéb formáinak, megnyilvánulásainak). Az igenlő és a nemleges válasz mellett hagytam lehetőséget önálló gondolataik megfogalmazására. Az ok, amiért a kérdőívet ezzel zártam, az volt, hogy amennyiben ma is érzik akár csak a szikráját annak, hogy van min dolgozni társadalmi tekintetben, hogy feldolgozatlan a történelemnek ez a része vagy hogy a történelem megismételheti önmagát, akkor ez nyomatékosíthatja bennük is a téma fontosságát középiskolai tanulmányaik során irodalmi és történelmi tekintetben, valamint a kutatást is keretbe foglalja. Ha azzal a konklúzióval zárul a kérdőív, hogy fajgyűlöletnek, antiszemitizmusnak, rasszizmusnak, különböző okokból fakadó megkülönböztetésnek szerintük nyoma sincs a 21. században, akkor ez azt sugallja számomra, hogy egy olyan „buborékban” élnek, amelybe valóban nem csoda, hogy nehéz beférkőzni a történelemnek ezzel a szinte hihetetlenül embertelen részével, ámde annál nagyobb szükség lenne ebben a helyzetben a pedagógusok erőfeszítéseire. Ha a középiskolások egyöntetűen úgy vélik, hogy a fajgyűlölet veszélye a mai napig ismételt fennáll, az viszont aláhúzza abbéli meggyőződésemet, hogy a holokausz szörnyűségét nem szabad elfelejteni, és az ezzel kapcsolatos tájékoztatásra és érzékenyítésre meg kell ragadni az irodalomórakon is a lehetőséget, főleg úgy, hogy a mindedig egyetlen irodalmi Nobel-díjjal jutalmazott szerzőnk is ebben a témában alkotott.

A kutatásban részt vevő több mint 200 középiskolás tanuló 64%-a (!) gondolja egyértelműen úgy, hogy igen, van veszélye a mai Magyarországon az antiszemitizmusnak vagy a fajgyűlölet egyéb formáinak. Az iskolatípusok között azonban jelentős különbségek figyelhetők meg az ezzel kapcsolatos meggyőződés arányát tekintve. Míg a gimnazisták véleményét összesítve csak a diákok körülbelül fele, vagyis 52%-a gondolja így, addig a technikumba járó középiskolások 79%-ban vannak meggyőződve ugyanerről. Ennek egyik oka, úgy gondolom, az, hogy a technikai diákok között nagyobb számban fordulnak elő a társadalmi értelemben kisebbséghez tartozó tanulók, akik sokkal inkább szembesül(het)nek a feljükk irányuló előítéletekkel vagy akár ellenséges magatartással is. A korcsoportokat összesítve nem ekkora a szakadék, mivel a 9. évfolyam összesítve 59%-a, a 12. évfolyamnak pedig 67%-a gondolja ugyanígy. Ez legfeljebb arra mutat rá, hogy ahogy idősebbek lesznek a diákok, és egyre több tapasztalattal rendelkeznek, úgy táru fel előttük a világnak és az embereknek több és olykor előnytelen arca is.

Az összes diák egynegyede, vagyis mindössze 25%-a (!) gondolja úgy, hogy nincs veszélye Magyarországon az antiszemitizmusnak és a fajgyűlölet semmilyen formájának. A technikumi diákokat tekintve ez a szám 17%-ra tehető, a gimnáziumban pedig 31%-uk gondolja így. A korosztályok tekintetében nincs jelentős különbség, a 9. osztályokban összesen 27% döntött a nemleges válasz mellett, a 12. osztályban pedig 24% felelt ugyanígy.

Balassi

470–430

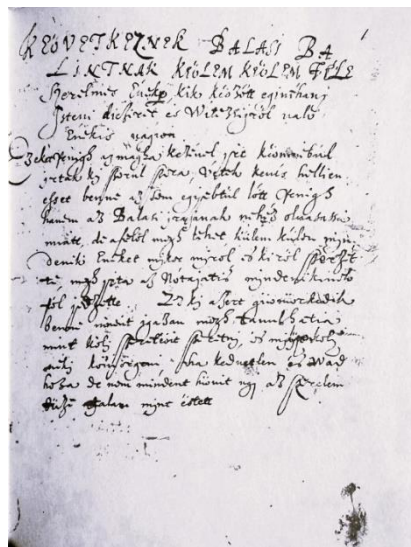

MÁSFÉL SZÁZ ESZTENDEJE KERÜLT ELŐ A RÉGI MAGYAR IRODALOM ELREJTETT KINCSE

1874. augusztus 21-én, éppen 150 éve egy történész társaság szakmai kirándulásán Radvánszky Antal zólyomradványi kastélyának könyvtárában megtalálták Balassi Bálint és Rimay János világi verseinek mindmáig egyetlen kéziratot másolatát.

Az újonnan felfedezett kódex tartalmát 1875-ben Thaly Kálmán (1839–1909) ismertette a *Századok* című folyóiratban. Első benyomásait ő így összegezte:

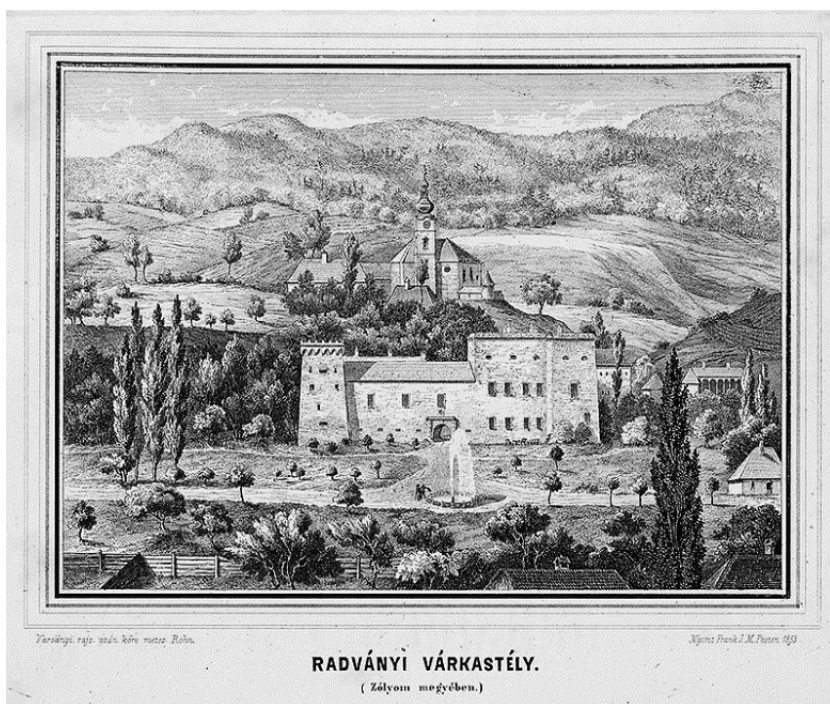
„Viszont az is elvitathatatlan, hogy míg Balassa eddig kiadva lévő énekei után főként vallásos irányú költőnek tartatott: addig kútfőnk tartalmából azon meggyőződésre kell szükségképp jutnunk, hogy ő kiválóan a szerelem dalnoka vala, – s csak másod rendben vallásos, úgy hazafias és hősiés irányú”.

A Radvánszky-kódex, avagy Balassa-kódex borítója és első oldala.
A XVII. század második felében másolt kódex jelenlegi őrzési helye:
Evangelikus Országos Gyűjtemény – Evangelikus Országos Könyvtár
Jelzete: R 1.662.

„Következnek BALASSI BÁLINTnak kölem-kölemféle szerelmes éneki, kik között egy-néhány isteni dicsíret és vitézsígről való ének is vagyon. Ezeket pedig az maga kezével írt könyvéből írták ki szórul szóra. Vétek kevés helyen esett benne. Az sem egyébtől lött pedig, hanem az Balassi írásának nehez olvasása miatt, de afelől meglehet. Külem-külem mindenik éneket mikor, miről és kiről szerzette: megírta, az nótáját is mindenikinek följedzette. Azki azért gyönyörkedik benne, innent igazán megtanulhatja, mint kölj' szeretőjít szeretni és miképpen kölj' néki könyörögni, ha kedvetelen és vad hozzá. De nem mindent hováít úgy az szerelem tüze talám, mint őtet.”

Balassi másfél száz esztendeje fellelt versgyűjteménye először 1879-ben, Szilády Áron gondozásában jelent meg.

A Radványi-várkastély Zólyom megyében (Zólyomradványon). Varsányi kőrajza, litográfia. = *Magyarország és Erdély képekben, II. kötet*, kiadják és szerkesztik Kubinyi Ferenc és Vahot Imre, Pest, 1853, 96.

KETTŐS ARCKÉPEK

Husadik századi költők versei Balassiról

Hányféle módon, miféle alkotói céllal tűnhet föl Balassi alakja a huszadik századi lírában? Ahogy Bartókról, József Attiláról, Petőfiről, úgy róla is terjedelmes kötetnyi vers született.¹ A piederstálra állítók, a rá hivatkozók, a nevében megszólalók sok lehetőség közül választhattak. Tartalmi szempontól kiemelhették szélsőségekben gazdag, nyugtot nem leelő személyiségét, létezésének határhelyzeteit. Szólhattak sorozatos konfliktusairól, szerelmi vágyakozásairól, gyötrődéseiről. Minta lehetett az Istenhez forduló, botlásait megvalló individuuum. Sokan emlékeztek virtusára, a hazáját elhagyó, majd visszatérő katonára. Fizikai és lelki küzdelmeinek bemutatása alkalmat teremtett a hűség és a kritikus hazaszeretet kifejezésére. A portréversek – és általában az elődöket megidéző versek – időszembesítése és értékszembesítése a mindenkori jelen kritikájaként is olvasható. Egy részük a szabadsághiány és természetesen a szabadságvágy kifejezését is vállalta; beszélt korának viselkedési, alkalmazkodási formáiról: a hősiességről, a beletörődésről, az árulásról. A huszadik századi költők hitvallásuk, erkölcsi felfogásuk, metafizikai élményeik, szerelmi örömeik és bánataikat megszólaltatása során saját arcképüket is megrajzolták, nem egy esetben esendőségüket is megvallották.

E versek a műfaja, témája, prozódiaja, minősége rendkívül vegyes: az epigrammáktól az elégiáig, a portréverseken át az évfordulók ihlette sablonos dicsőítésekig nagy a választék. A költők gyakran Balassi nevében, egyes szám első személyben szólaltak meg. Többen a tegező formájú versbeszédet választották. Olvashatunk harmadik személyben megfogalmazott emlékidézést, sőt olyat is, amelyben itáliai kortársa örökíti meg végzetes sebesülését. Némelyik szerző különböző nézőpontokat

¹ *Bálint, nevezetben, ki voltál Balassa. Magyar költők versei Balassi Bálintról*; szerkesztette: KOVÁCS Sándor Iván, PRAZNOVSZKY Mihály, Budapest, 1994. A válogatás megjelenése óta is sok vers született Balassiról. A teljesség igénye nélkül említem a következőket: KOVÁCS István, *Balassi emléktáblája a Szent Anna utcában*; NAGY Gáspár, *Visszhangzó lépcsők egy eleven Balassi-szoborhoz*; LÁSZLÓFFY Aladár, *Balassi sírja*; KOVÁCS András Ferenc, *Valahány vig sírvers Kit az Gyarmatbi Balassy Bálint Vitézi emlékeztetjére szerettek Szent Mihály havában; Az másfélezerben és kilencvennégyben*.

érvényesített. A versek jelentős hányada Balassi-strófában íródott; közöttük is megannyi változat fordul elő. Találkozunk kilencsoros és hatsoros szakaszokkal; azokon belül Balassi jellemző alakzatainak követésével, imitálásával, ugyanakkor gyakoriak a tudatos eltérések: az áthajlások és a verssorokon belüli mondatzárások is. A további lexikai, szintaktikai, stilisztikai lehetőségek közül az archaizmusok bőséges változatait, a tőle átvett trópusokat, sorokat, variánsokat említem. Esetenként más intertextuális hatások is számba jöhetnek.

Önmagában semmiféle tematikai, prozódiai, stilisztikai jellemző nem biztosítja a Balassi tiszteletére írt művek kimagasló értékét. Bár néhány jelentős is akad közöttük, a róla szóló, illetve a hatásait mutató versek hosszú sorában viszonylag kevés a maradandó értékű, korszakos alkotás. Többségük az egyes életművekben sem tartozik a legfontosabbak közé. Ha elfogulatlanul olvassuk a már említett klasszikus szerzőkről szóló verseket, hasonlót érezhetünk. A kérdés komolyabb elemzést érdemel; itt csupán néhány szempontot, nehézséget említek. Az évfordulókra írt művek egy része sztereotip módon ragad meg élettrajzi mozzanatok. Több esetben érzékelhetünk közvetlen politikai üzeneteket, erkölcsi kinyilatkoztatásokat. Különösen a korlátozott szabadság idején született alkotásokban gyakran fordulnak elő allegorikus utalások. Tágadhatatlan, hogy megírásukkor, megjelenésükkor fontos szerepük lehetett: kiállást jelenthettek, példát mutathattak. A politikai helyzet változásával ez a funkciójuk, „felhajtó erejük” megszűnt. Estétikai értékeik fogatkozásai szembevetőbbé váltak.

A Balassi vonatkozású versek szinte áttekinthetetlen tömegéből olyan huszadik századiakat választottam, amelyekre eddig nem (vagy csupán érintőlegesen) tért ki a szakirodalom.² Igyekeztem azonosítani az első megjelenéseket és az esetleges címváltozásokat. A terjedelmi korlátok miatt többségükből csak részleteket idézek.

■

Juhász Gyula 1909-ben írta *Balassi* című versét.³ A keretes szerkezetű, hangsúlyos verselésű, páros rímű kompozíció bővelkedik közhelyes megoldásokban. Egy-egy fordulata, idézete a népdalokhoz, néhány gyengébb képe az igénytelenebb

² Nem érintem a XIX. századiak közül például Kölcsey Ferenc, Kisfaludy Sándor és Madách Imre Balassi-verseit. A huszadik századiak közül nem foglalkozom Nagy Lászlónak, Ágh Istvánnak és Orbán Ottónak mások által már részletesen elemzett írásaival.

³ JUHÁSZ Gyula, *Balassi*. A vers a *Független Magyarországnak* jelent meg. Végleges címe: *Bujdosó Balassi*. = *Juhász Gyula összes művei I*, szerk. PÉTER László, sajtó alá rendezte ILIA Mihály, PÉTER László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1963, 209, 464. Utolsó sorában eredetileg az *érted* szó szerepelt. Később ezt váltotta fel Tamás Anna színésznő keresztneve.

nótákhoz kapcsolja. A lengyel földre vetődött, megfáradt vitéz monológjában a katonáskodás, a borivás, a szerelem és az Istenhez fordulás is föltűnik. A vers negyedik és utolsó szakaszát idézem:

„Ki vagyok, mi vagyok, a nagy Isten tudja,
Szaladó csillagnak veszendő az útja,
Rab vagyok, rab vagyok, szabadulást várok,
Szerelmes rabságból talán kitalálok! [...]

Bort ide, korcsmáros, tokajit, pirosat!
Csatlósom, apródom, itasd meg a lovat,
Azután nem bánom, hadd vesszen a világ,
Meghalok én, Anna, szép violavirág!”

Az Oceánium mellett (Éneklő bujdosó Balassi) című verse négy évvel később jelent meg.⁴ Ebben a hazájától és szerelmétől távol került költő három azonos felépítésű strófába sűrítette panaszát. A vallomás szerkezete és elégikus hangvétele okán is rokona az 1912-ben írt *Milyen volt...* című versnek, esztétikai értéke azonban elmarad tőle. A harmincéves Juhász Gyula elődjén keresztül szólt elhamvadó reményeiről, halálvágyáról. A két műzsa keresztnevének azonossága miatt a vers utalását Losonczy Annára és Sárvári Annára is érthetjük. A záró szakasz szimbolikája nagyobb erővel Radnótinál olvasható.⁵

„Be könnyű, könnyű lesz majd
Fehér zászlóval visszatérni.
Piros sebbel, jaj, mi szép
Zöld fűre hullni, mint halott
És férfi.”

■

Tóth Árpád két Balassi-strófás töredéke a húszas évek derekán született. Az elsőben az *Egy katonaének* kezdő sorait idézve szólt a testi-lelki szenvedésről. A *végeknél* kifejezést nem a végyarak és az ottani portyák, párbajok jelentésében, hanem az elmúlás, az élettől való búcsúzás más összefüggésében használta. A megszólítás

⁴ JUHÁSZ Gyula, *Oceánium mellett...* Végző címe: *Bujdosó Balassi = Juhász Gyula összes művei II*, szerk.: PÉTER László, sajtó alá rendezte ILIA Mihály, PÉTER László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1963, 61.

⁵ RADNÓTI Miklós: *A „Meredek út” egyik példányára*

után – többes szám első személyben – az emberi létezését egyetemesen minősítette. Nem csupán a fizikai fájdalom lezárulásáról beszélt. Mintha megelőlegezte volna az *Elégia egy rekettyebokorhoz* című verse 3. versszakának azt a részletét, amelyben a testetlen kincs után törekvő, lehetetlen vágyakkal megvert embert állította szembe a virágok szelíd és öntudat nélküli szépségével. A 15 soros torzó első strófája így szól:

„Vitézek, mi lehet
E széles föld felett
Szebb dolog a végeknél,
hol a sok fájásnak,
Esztelen vágyásnak
Kopár tája véget ér.
Hol kínunk aláhull,
S kiszáll ez világbul,
Mint a pergő falevél.”⁶

Másik töredékének tengelyében is az elégikus elvágyódás szerepel. A befogadót meglepetésként éri, hogy a bujdosóénekek hangulatát idéző archaikus sorok után fölűnik a repülőgép: az „aeroplán” találkozik a régies hangzású „oldik” szóval:

„Ez világnak dolga
Változzék latorra,
Hallod-é, jó cimbora?
Sebes madárszárnyon
Vagy aeroplánon
Itten hagyni jó volna,
Repülni a holdig,
Holott öve oldik
Túlvilági titkoknak...”⁷

■

⁶ TÓTH Árpád, *Vitézek mi lehet...* = *Tóth Árpád összes művei I. Költemények*, szerk. KARDOS László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, 268.

⁷ TÓTH Árpád, *Ez világnak dolga... Uo.*, 268.

Gazdag Erzsé első kötetében jelentette meg *Balassa Bálint elfelejtett éneke* című versét, amelyet a huszadik századi apokrifek hosszú sora követett.⁸ Strófáiban a hazáját féltő költő nevében korholt, figyelmeztetett. A szerepvers első része a két személyes főnevet (népem, vérem) tartalmazó kérdés kivételével személytelennek tűnik. Képei, kulcsszavai nem a XVI. századra, sokkal inkább Berzsenyi és Kölcsey korára, továbbá az általuk megfogalmazott nemzetbírálatra jellemzők. A nyilvánvaló szerkezeti eltérések mellett a versben könnyű felfedezni *A Magyarokhoz I.*, a *Zrínyi dala* és a *Zrínyi második éneke* időszembesítését, számonkérését. A második szakaszban a „Várod, más segítsen” egyszerre juttatja eszünkbe a Kölcsey által megszólaltatott Sorsot és Zrínyi intését *Az török áfium ellen való orvosság*ból:

„Hej én szegény népem,
elszéledett vérem,
mivé lettél mostanság?
Holott mindenfelül
az ellenség kerül,
s belül ezer féreg rág.

Puha ernyedésben,
párnás süppedésben
várod napod múlását.
Várod, más segítsen,
országot építsen;
várod magad bukását.”

Az ének második fele személyes vallomás, amelyben a sanyarú gyermekkort felidéző panaszt kérdések és felkiáltások követik. A megismételt időszembesítés képei már nem erősítik, hanem gyengítik a hatást. A szélsőséges érzelmek lépcsőin haladunk tovább (*fölforralt vér; megvetnélek; nevetnélek; felednélek; elmennék*). A vallomástevő eljut a menni vagy maradni drámai kérdéséig, de akárcsak a Párisból visszatértorgó Ady, érzi, hogy szülőföldjéről nem menekülhet.

■

⁸ GAZDAG Erzsé, *Üvegcsengő*, Vasi Szemle, Szombathely, 1938, 28. Rövid időn belül Kodály Zoltán írt belőle kórusművet.

Az 1944. szeptember 9. keltezésű *Balassi módjára* című Jékely-vers egészen más típusú alkotás: szerelmi vallomás és kérés. ⁹ A szerző egészen ritkán datálta így verseit, komoly oka lehetett arra, hogy ezzel a módszerrel élt. Minden bizonnyal egy féltékenységi konfliktus, egy általa elkövetett vétség után fordult kedveséhez. Bókolását, szenvedélyes érvelését jelzi, hogy kilenc mondatából nyolcat felkiáltójellel zárt. A nyolc szótagos sorokból álló három szakasz változó rímelésű. Közülük az első (aab ccb ddb) Balassira emlékeztet. De nem csupán ezek a rímek hitelesítik a címet, hanem a bevezető megszólítás tagolása is. A személyjeles névszói metaforákban a víz, a levegő és a föld egy-egy állata tűnik föl a szeretett lény tulajdonságaként. A Balassi-lírára is jellemző hármasság a második szakaszban (*halnak; vadnak; madaraknak*) és a harmadikban (*tenger; ég; föld*) folytatódik. A főnevekhez kapcsolódó igék esetében is ez figyelhető meg: *ne tartsd; szakíts; szelj*; illetve: *szórja; jár át; nem félti*. A nominális metaforákban, párhuzamos szerkezetekben gazdag vers az elő szakasz chiazmusával, későbbi asyndetonjával stilisztikai példatárba illik. Érvelése is tanulságos. A megszólaló nem érez felelősséget, megbánást feltételezett hűtlensége miatt. Mintha nem elkövető, hanem áldozat lenne. Kapcsolatuk megőrzésének terhet, mint ezt a harmadik szakasz bizonyítja, szerelmére hárítja:

„A nap is szórja sugárát!
Tengert, eget-földet jár át,
s bizony nem félti világát!
Míg földi tüzem loboghat,
s még nem lelsz nálamnál jobbat,
tekints engemet napodnak!
S ma, amikor nincsen ünnep,
s városok hamuba tűnnek,
őrizd, óvjad szerelmünket!”

■

A *Nyugat* első nemzedékéhez tartozó Gellért Oszkár 1945 után alaposan eltávolodott korábbi eszményeitől. Rövid időn belül a sematizmus vonalas alkotójává szürkült. Sorra jelentek meg a napi politikát kiszolgáló versei a pártkongresszusról, a 70 éves Sztálinról, Lenin bölcsőjéről. Nem maradtak ki, és nem jártak jobban

⁹ *Jékely Zoltán összegyűjtött versei*, s. a. r. GYŐRI János, Bp., Szépirodalmi, 1988, 292. A vers a *Tilalmas kert* című Jékely-kötetben *Balassa módjára* változattal jelent meg: Bp., Magvető Könyvkiadó, 1957, 245. Keltezésként ott még csak az évszám, 1944 szerepelt.

azok a költőelődök sem (Vörösmarty, Petőfi, József Attila), akikről megemlékezett. Jellemző módszere volt az érintettek verssorainak felhasználása, egyes gondolatainak erőszakos aktualizálása. Eszmei és formai tekintetben ebbe a sorba tartozik az *Ének a négyszázéves Balassáról*¹⁰ című méltatása is. Az öt Balassi-strófából álló mű a Rákosi-korszak súlyos időszakában született. Felületesen buzdító, bizonygató jellegén és közhelyekben bővelkedő fordulatain kívül az is zavaró benne, hogy hőséről egy-egy szakaszon belül hol tegezve, hol egyes szám harmadik személyben szólt. Az egykor boldogtalanságát panaszoló költőnek megüzente: „Nem élünk ma árván, / S zöld levélben áll a fa.” Költői értékeinek továbbéléséről is biztosította. A vers második és ötödik szakaszát idézem:

„– Vitézek, mi lehet
A széles Föld felett
Szébb –: mint élni a honért?
Szívében szüntelen
Égett a szerelem
S nemcsak Annájának élt.
Marhája bárha sok,
Mégis elbujdosott,
De a harctól sose félt.” [...]

Rég letűnt időkön
Amíg eltűnődöm
Dalaidon, Balassa:
Kuruc-koron által
Petőfiig szárnyal
Költészeted magasra.
Piros csizmád nyomát
Négy évszázadon át
Nincs tél, hogy behavazza!”

■

Képes Géának az 1954-es évfordulón két Balassi-verse jelent meg a *Csillagban*. Az *Óceánium mellett* címűt a költő emlékének ajánlotta.¹¹ A méltatáshoz

¹⁰ GELLÉRT Oszkár, *Ötven év verseiből*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1952, 191.

¹¹ KÉPES Géza, *Az Óceánium mellett*, Csillag, 1954, 3, 356.

választott ötös és hatodfeles jambusai nem a legszerencsésebbek. Felsorolásra épülő tisztelgésének bevezetőjében az ünnepelttel kapcsolatos személyes benyomását a „feketébe játszó bíbor”-ral nevezte meg. Ebbe a vizuális szimbolikába súrítette, vetítette előre a tragikus küzdelem és a szerelem mozzanatait. A harmadik sortól a vers legvégéig egyes szám harmadik személyre váltva sorolta Balassi életének ellentmondásokban bővelkedő eseményeit. Következetlenséget és sorrendi botlást is elkövetett. Logikai figyelmetlenségnek tartom, hogy miután négy sorban magasztalta hősének katonai erényeit, sikereit, vezérlő (biztató, csaló) csillagai közül a pénzt, a nőt és az Istent nevezte meg. Nem kételkedem szerepükben, de itt inkább Adyról szólt, mint Balassiról. Életének és költészetének viszonyát, lírájának hatását az utolsó két szakaszban összegezte:

„A cefre, szőlőfürtök mocska, szennye
pálinka lesz: tüzes és tiszta íz;
föld, levegő, fény zamata ég benne
– Ily tömény mámor az ő verse is.

Keserű sorsát friss nyugati széllel
hűsítette s békét nem lelt sehol. . .
Fájdalma poklok mélyéről dobog fel
s angyalok olvadó nyelvén dalol.

■

Ugyanebben az évben adta ki *Esztergom alatt* című tizenegy szakaszos versét, amelynek mottóját Balassitól választotta.¹² Már nyitányában olyan piedesztálra emelte, amelyet csak hangzatos, hamis szólamokkal tudott megtoldani. „Életműve törvénykönyv, szentírás, / kiomló vére rajta a pecsét. / Szavát szívek dobogják szertesét” – olvashatjuk az első szakaszban. A korabeli propaganda üresen kongó frázisait idézhetném a folytatásból is.

■

Garai Gábor 1957 májusára datálta *Balassi* című, négy szonettből álló kompozícióját.¹³ A bevezetőben tegező módon szólította meg a határhelyzetben elképzelt költőt. Jussa már odalett, menekülnie kell üldözői elől, lova már a „Senki rónáján legel”. A második szonettben mintegy összefoglalta, miként jutott ilyen nyomorúságos

¹² KÉPES Géza, *Esztergom alatt*, Csillag, 1954, 10, 1847.

¹³ GARAI Gábor, *Balassi = G. G., Ének gyógyulásért*, Bp., Magvető, 1958.

helyzetbe. Kivétel nélkül külső okokat nevezett meg: „Kígyó-barátság: főúri családok, / nők esküvése, fortélyos beszéd / bűbája...” Menedéket csak a természetből remélhet. Dala nem az emberekhez szól majd, csak a vadakat bűvöli meg: „meglásd meghatottan, / félszeg vigyorral jönnek majd nyomodban / kezes medvék és jámbor farkasok”.

A harmadik és a negyedik szonettben modalitást váltott. Balassi válaszolt a helyzetleírásra és a paradox vigasztaló szavakra. Ő nem a fizikai veszélyeztetettséget, hanem saját lelkiismereti kétségeit említette elsőként. Az Úrhoz fordulva váltotta be minduntalan megismétlődő, leküzdhetetlen paráznságát. Az utolsó szonettben életének és lírájának jól ismert szereplői, eseményei tűntek föl: szerelmének tánca, kardja, az egri vitézek, a végvári rétek, a sólymok és a „korhely cimborák”. Visszatekintő leltára után három múlt idejű kérdéssel és a bizonyossággal búcsúzott életétől, visszahozhatatlan ifjúságától:

„Vad volt? Nehéz volt? Szép volt? Újrakezdve
másodszor is így élném, istenemre,
de véget ért. Ébren kísért az álom;

már messze ring, vigasztalan vizekre
ereszkedik – hogy többé föl se szálljon –
gyémántfelhőm, egyetlen ifjúságom.”

Garai Gábor a *Hevesi Szemlé*ben közölte a *Kóbor végvári vitéz fohásza (Valentinus Balassi emlékezetére)* című Balassi-strófákban írt versét.¹⁴ Mindhárom tételében a világgal dacoló, magányos katona szólal meg. Eger már elveszett számára, seregtelen, fenyegetett életű, öntörvényű, bujdosó vitézként őrzi, hirdeti virtusát. A vers valójában nem fohász, hanem kinyilatkoztatás. Nem Istenhez forduló segélykérés; fájdalmas sóhajnak csak erős megszorítással tekinthető egy-egy részlete. A monológ hat szakasza kivétel nélkül egy-egy mondatból álló felsorolás. Bár akad néhány szép stilisztikai alakzata, az elkoptatott megoldások vannak többségben.

■

Tóth Éva Balassi-versével e sorok írásáig három változatban találkoztam. Az *Alföld*-ben *Új Balassi-keserves* címen központosítás nélkül jelent meg.¹⁵ Tagmondatokra és

¹⁴ GARAI Gábor, *Kóbor végvári vitéz fohásza*, Hevesi Szemle, 1974, 4, 4.

¹⁵ TÓTH Éva, *Új Balassi-keserves*, *Alföld*, 1959, 3–4, 102.

mondatokra tagolt variánsa az *Ifjúság határán* címet kapta.¹⁶ A *Palócföld*ben végül *Ad notam Balassi* formában szerepelt.¹⁷ Közülük egyik sem ígéri azt, hogy a reneszánsz költő lesz a megszólaló. Versét úgy komponálta meg a költő, hogy talány marad az Istenhez fohászkozó: nőként, férfiként is elképzeltük. A négystrófás panaszdal első felében egy őrlődő személyiség sorolja az ellene támadó, elvont fogalmakkal jelölt erőket: az álságot, a kívánságot, a kétséget és a reménységet. Az általánosítás mellett a negatív kifejezések, a tagadások válnak uralkodóvá (*mindenféle, sokan; senki; semmi; nem; úgysem; nincs*). Tóth Éva jó érzékkel, alapos stílusismerettel szólal meg Balassi modorában. A vers második és harmadik szakaszának egy-egy közölését és utolsó szakaszát a *Palócföld*ből idézem:

„aki vándorlásra
indult bujdosásra,
nyugtót úgysem találhat. [...]

Levele a fának,
fészke a madárnak,
embernek van otthona [...]

Im a virágoknak,
szálló madaraknak
adtál társat, Istenem.
Ifjúság határán,
csak békét kívánván,
könyörülj meg lelkemen,
szenteld meg nyugalmam,
hogy míg meg nem haltam,
élhessem jól életem.”

■

A határokon túli költők közül többen is írtak Balassiról. Az erdélyi versekre Kántor Lajos fel a figyelmet.¹⁸ Mások mellett Lászlóffy Aladárt (*Keleti reneszánsz; Balassi sírja*), Németh Rudolfot (*Balassi*), Csiki Lászlót (*Balassi*) és Kovács András

¹⁶ *Rendületlenül – Magyar költők versei történelmünk nagyjairól*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Móra, 1981, 177.

¹⁷ TÓTH Éva, *Ad notam Balassi*, Palócföld, 1994, 5, 450.

¹⁸ KÁNTOR Lajos, *Balassi élete Erdélyben*, Korunk, 2004, 12, 85–88; *Tiszatáj*, 2005, 2, 75–79.

Ferencet (*Borivóknak való; Kiket Júliáról szerzett*) említette. Vázlatomban az utóbbi két szerző néhány írásáról szólok.

Csiki László több verset írt Balassiról. Első portréja 1968-ban jelent meg róla.¹⁹ Ebben a vallomásteveő mindvégig múlt időben szól önmagáról. Földrajzi nevek és személynevek említése és számos konvencionális toposz kihagyásával beszél megpróbáltatásairól, cimboráiról, az ivásról és az asszonyokról. Mindezt a halál biztos tudatában teszi: őt, és őt is megölhetik. Felelősségvárítás, önvád, fohász nem hagyja el száját. Autonóm személyiség. Nem kapott, nem is igényelt emberi, isteni segítséget. Beékelésekkel, megismételt szavakkal erősen nyomatékosított monológjában a kiküzdött szabadságot állítja középpontba. Szinte negatív ars poeticát olvasunk. Meghökkenítő, provokatív módon már versindító mondata kertelés nélkül hirdeti: „Én költő nem voltam, én csak énekeltem, amit fülembbe fútt a szél nagy futáson...” Ugyanakkor önmeghatározásában kikerülhetetlenek az írás kulcsfogalmai (*elsirattam; dalolásom; beszéd; szó; álmom; mondok*). Ha nem is ugyanúgy, mint a „szerzettem átkozott sok versek” költőjének esetében, de Csiki László-féle portréban is eszközként szerepel a líra. Az összegző szakaszt idézem. Az utolsót, amelyet a mesterszonettekhez hasonlóan az előzők kezdősoraiból épült föl:

„De költő nem voltam, én csak énekeltem,
volt, ki a beszédet jobban tudta nálam...
Semmim nem volt, hát szabadnak kellett lenni,
de ha kellett – és kellett –, a harcot álltam...
Én szavak helyett csak asszonyt szerettem,
de borom s bánatom sosem volt elég.”

■

Magyarország és Európa viszonya nem csupán az uralkodókat, politikusokat, a történészeket, hanem a művészek el nem hanyagolható hányadát is foglalkoztatta. A „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!” intését Batsányi Jánostól Petőfin és Adyn át sokan megfogalmazták. Jánosz István ennek ellentétes irányát vetette föl *Monteverdi Esztergomban* című versében.²⁰ Miként láthatta törökök dúlta hazánkat a cremonai születésű komponista, aki Vincenzo Gonzaga herceg szolgálatában valóban megfordult Esztergom váránál? Ő az erős kontrasztokra épülő vers beszélőjeként három kérdést tett föl (közülük az első kettőt múlt időben), és ezekre

¹⁹ CSIKI László, *Balassi, Korunk*, 1968, 8, 1124.

²⁰ JÁNOSY István, *Monteverdi Esztergomban*, Palócföld, 1975, 9, 22. Kötetben: JÁNOSY István, *A kövendég*, Bp., Magvető, 1977, 115.

válaszolt. A nyitányban az „idejövet” látott borzalmakat sorolta: az apokaliptikus pusztítást, a felperzselt falvakat, az ártatlanok szenvedéseit. A „mit hagytam otthon?” kérdésre adott felelet minden tekintetben didaktikus ellenpontként tűnik föl. Ez a paloták, a templomcsodák földje. Egyúttal a kifinomult műélvezők, az intrikák, az alattomos gyilkosságok és a pénzért árult szerelmek világa is. Nem csupán onnan érkezett, hanem akarva-akaratlanul oda is tartozik. Csoda-e, hogy mint „hattyúszó-hangú” opera szerzője megmosolyogja a név nélkül említett bárbar költő naiv zsoltárát? Az itáliai művésszel együtt az olvasó is úgy érezheti, hogy a szakadék áthidalhatatlan.

A három ponttal jelölt lezáratlanság Jánosy versének hét mondatában hétszer fordul elő. Azt sugallja: Monteverdi folytathatná az átélt borzalmak felsorolását, részletezhetné az itáliai viszonyokat, további különbségeket emelhetne ki saját operája és a hallott ének között. Nem ezt teszi. A megszakított gondolatsor után ellentétes kötőszóval vezet be kitörölhetetlen emlékét, Balassi romantikus történelmi tablóra illő végzetes sebesülését:

„de nem feledhetem azt, amit tegnap láttam,
ahogy ez a költő a nyaktörő hegyet
a halál biztos tudatában
megrohamozta – főntről a fegyverek
mind rámeredtek: ágyúk, szakállas puskák –
s ő csak kepezett föl, föl, míg egy golyóbis
elnyeste mindkét lábát... s haldokolva
zsoltárait még hangosan dalolta...”

Ezt követően teszi föl az utolsó kérdést, amelyre (szintén az említett három pont után) lakonikus választ ad:

„Beleborzadok: ilyen még lehet?...
Ez a nép tisztább, egészségesebb!”

De vajon hiteles-e ez a felelet? Egy ember mártíriuma megválthat-e, a vers szavai-val: tisztábbá, egészségesebbé tehet-e egy népet? Ezt aligha gondolhatta Monteverdi. De ha ő így érzett volna is, bármilyen történelmi, politikai áthallással kinyilatkoztathatja-e ezt a költő?

■

Utassy József negyvenes éveinek elején írta meg *Ad Notam: Balassi Bálint* című fohását.²¹ Bevezető soraiban költőelődjének felsóhajtásait, a természet szépségeinek értékeinek felsorolásait imitálta. Egymondatos versének második felében Isten segítségét kérte hosszú életéhez. Nem önös érdekből, hanem a szellemi szolgálat érdekében. A nehéz sorsú, sok megpróbáltatást átélő költőnek a hetven év sem adatott meg:

„Csillagok, virágok, kikeleti lányok,
 áprilisi fényes szél,
 hogy tündököl minden, suhog, csattog ingem,
 Isten, engem éltessél,
 éltess nyolcvan évig, hadd legyek vitéz itt:
 a szellemi végeknél!”

Szepesi Attilának kötetnyi verse és prózai írása szól a múlt emlékeiről. A budai ásatásokon előkerült gótikus szobortöredékek, a terézvárosi kövek, a régi nyomtatványok és a kéziratok ugyanúgy ihletői voltak, mint Bosch látomása és a Hokusza-i festette hullámok. A középkori Magyarország legnagyobb alapterületű pálos rendi épületegyüttesének maradványairól két verset is írt. Az elsőt *Budaszentlőrinc köveire* címmel a *Harangtemető*-ben közölte 1985-ben. A magyar Eskuriálnak is nevezett kolostor romjait 3 évvel később *Budaszentlőrinc* című versének Balassi-strófiáiban is megörökítette.²² A magyar alapítású szerzetesrend messze földön híres központját török hadak dúlták föl a mohácsi csata utáni hetekben. Szepesi nem a korabeli barbár rombolást kívánta bemutatni. Személytelenséget hangsúlyozó versében egy későbbi, meg nem határozott időpontot választott. Kivétel nélkül háromsoros mondataiban mindvégig az ember nélküli környezetet és a halmazállapotát vesztett jelent érzékeljük. A szakrális hely málló maradványait növények és állatok lakják. A mindent lebíró idő a széllel, a hóval, a faggal, a napsugárral és a vegetációval folytatja átalakító munkáját. A cselekvések, történések kivétel nélkül hozzájuk kapcsolódnak. A természet templomában az egykori emberi jelenlét csupán fölsejlik; a föld alá süllyedt település örök álmát aluszza:

²¹ UTASSY József, *Ad Notam: Balassi Bálint*, Tiszatáj, 1984, 5, 7. A vers *Ad notam: Balassi Bálint* címváltozattal, kilencsorosra tördelve is megjelent = *Palócföld*, 1988, 1, 3.)

²² SZEPESI Attila, *Budaszentlőrinc*, Népszabadság, 1988. november 12. 15. Kötetében: *Himnusz a varjakhoz*, Bp., Orpheusz Könyvek, 1991, 7.

„Ének hallik távol
völgyek hajlatából,
alkonyati zsolozsma.
Holott csak a szálló
kikeleti szellő
fönn a lombot zúgatja.
Mintha mégis halkan
szállna régi dallam:
AVE MARIA STELLA...”

Az *Emlékdal*ban Szepesi történelmi magyar végváratokat idéz.²³ Némelyikük a török elleni vagy a Rákóczi-féle küzdelmekre emlékeztet; a másodikként megnevezett „sólyom-szállta Zólyom” egyenesen Balassit juttatja eszünkbe. Többségükhöz a pusztítást, az enyészetet kapcsolja a szerző (*romos kő; hadak-dúlta; omló bástyák; tornyok...*). A hosszú fölsorolásban a tér és az idő távolságai egybemosódnak. Nyomatékosítva kétszer is a „jaj, de messze vagytok” – sóhajáig juttatják el a költőt. A „hamar lovak” (ha itt nem is rárószárnyon járnak, mint a nevezetes 66. versben) mintegy előre vetítik Balassit, akit huszadik századi utóda szívesen követne. A vers befejező sorait idézem:

„El kéne indulni
Bálint úr nyomába,
bújdosók nyomába,
égcsapó hegyek közt
karcsú mezsgye hosszán,
ahogy egykor régen
jó Lengyelországba.”

■

Markó Béla különösen nehéz és összetett célt tűzött ki maga elé a '80-as évek végén. Szonettkoszorúban kívánta megörökíteni 14 magyar költő „arcképét”. Kiválasztásuk nyilván nem volt egyszerű. Végül úgy döntött, hogy Janus Pannoniustól Petőfin és Adyn át Radnóti Miklósig íveljen a szerzők sora. Az egyes portrékat úgy kívánta megszerkeszteni, hogy azok hitelesítsék az életművek egymásra épülését. Nem könnyítette meg a dolgát az sem, hogy a megidézettek többsége nem írt

---

²³ SZEPESI Attila, *Emlékdal*, Palócföld, 1994, 5, 427.

szonettet. Szándékáról és a megvalósult műről így vallott: „A szonettkoszorú egészében a másik nagy kihívás számomra az volt, és azért is volt ez egyedülállóan izgalmas feladat, hogy legalább egy-egy szó, fél szó erejéig meg kell próbálnom érzékeltetni mindegyik költőnek a stílusát, a szájtartását, a beszédmódját. Nem tudom, hogy ez teljes egészében sikerült-e, és hogy mindegyik szonettnél ez fölmutatható-e, de próbáltam egy ilyenfajta empátiával is elkészíteni ezeket a szonetteket. Fölismerhető egyik-másik esetben tartalmi jegyekből is, de abban bízom, hogy azért helyel-közzel stílusjegyekből is rá lehet tapintani, hogy kiről van szó”²⁴. A *Költők koszorúja* 1987-ben elkészült, de Markó Béla szülőföldjén akkor nem adták ki. Magyarországon a *Kortársban* jelent meg meg először.²⁵ A kompozíció második darabjában – Janus Pannonius és Zrínyi Miklós között – Balassi Bálintot szólaltatta meg. Nyilván elvetette azt a kínálkozó, de a szonettektől idegen lehetőséget, hogy más mértékű verseiből közvetlenül idézzen, de kiváló érzékkel és mértéktartással így is hitelessé tette a szerelem béklyózta költő vallomását. 13 soron át indázó első mondatában úgy sűrítette a gyengédséget és a robosztus vágyat, hogy fölcillantotta a 34. vers indító képét („Méznél édesb szép szók”). Közben nyomatékosította, hogy a szenvedélyes udvarló egyúttal végvári katona és költő is. Önjellemzésében mintegy előre vetítette Zrínyi hitvallását, a vers utolsó sorában pedig a bűnei miatt Istenhez forduló fohászkiáltót is megidézte:

„Nem hűti mégsem véretem a fagy,
nem szegi útját a vad fergetegnek,
mi bennem dúl, s ha kérlek, hogy maradj,
s te futsz előlem, én úgyis szeretlek,

csikorgó düh hajt, rontó szenvedély,
hogy légy enyém, s hogy törjelek meg végre,
de mézes szókkal közelebb a cél,
hát könnyen buktam én előtted térdre,

s ha ló sörényén otthonos kezem
hajad körül pipiske táncot lejtett,
lehettem gyenge, mert a végeken

²⁴ *Királyhágón innen, Királyhágón túl* = Mészáros Marina interjúja MARKÓ Bélával, *Kalligram*, 217, 4, 76.

²⁵ MARKÓ Béla, *Költők koszorúja*, *Kortárs*, 1989, 3, 72. kk.

szablyával írtam azt a véres verset,
 hogy igaz ügyért minden csel szabad.
 Mennybéli Isten, milyen messze vagy!”

Kovács András Ferenc „Balassi-versei” csak a legnagyobb költők stílusismeretével, hasonulási, átlényegülési képességeivel mérhetők. Weöres Sándoréval, Orbán Ottóéval. Ez nyilván közhely, hiszen a többi versével együtt valóban a legnagyobbak közé tartozik. Abban az értelemben, ahogy Esterházy Péter szerint Magyarországnak (a magyar nyelvnek?) sok legnagyobb írója van. Balassihoz ugyanolyan mély köze van, mint Catullushoz, Shakespeare-hez, Csokonaihoz, Adyhoz.

Balassi vonatkozású verseinek olvasása során gyakran meg kellett nézmem a költő szótárában, hogy egyes szavait vajon tőle kölcsönözte-e. Jelzős szerkezeteit, felsorait, sorait gyakran építette be, de ezektől elválaszthatatlan értékű saját képekkel, strófákkal folytatta. És mégsem másolás mindez, hanem teremtés. Ennek szemléletes példája a *Kiben Júliát szólítja* című verse.²⁶ Nyitányában Balassi 50. (*Júliát hasonlítja a szerelemhez*) és 9. versének (*Az Palkó nótájára; Kit az szeretőjével való haragjában szerzett*) átvételei mellett a folytatásban a szerelmi élmény lelki és testi szélsőségeinek kivételesen gazdag sűrítményét adta. Külön elemzéseket érdemelnének azok a művek, amelyekre itt csupán utalok. A *Borivóknak való*²⁷, melynek zárata *Az űs-Kajánt* és a „múlják el tőlem a keserű pohár” kérését sóhajtó Jézust is eszünkbe juttatja. Figyelemre méltó a *Júliának különb dicséreti* című ciklus kilenc Balassi-strófából álló remeklése²⁸ és az *Ars erotica*,²⁹ amely a testi szerelemnek, az egymásra utaltságnak legszebb, legdrámaibb megformálásai közé tartozik.

Kovács András Ferenc számos művére jellemző, hogy több költő, író sorainak, motívumainak vegyítésével él. *Az lovának szól* című verse ennek szemléletes példája.³⁰ Ha a verscím alapján esetleg nem gondolnánk Adyra, a Balassit is idéző bevezető sorok után bizonyára ezt tesszük (*A ló kérdez*). Az első szakasz végén a bujdosóének utalása teszi egyéltelművé a lírai én helyzetét. A kuruc-versek és akár *Az elbocsájtott légió* fájdalma is visszhangozhat bennünk. Azzal a lényeges különbséggel, hogy a megfáradt Ady önként búcsúzott volna álmainak légiójától, és adta

²⁶ Kovács András Ferenc, *Kiben Júliát szólítja*, Holmi, 1992, 12. 1801. Kötetben: *Kompletórium*, Pécs, Jelenkor, 2000, 173.

²⁷ Kovács András Ferenc, „*Borivóknak való*” = *Uo.*, 191.

²⁸ Kovács András Ferenc, *Júliának különb dicséreti* = *Uo.*, 270.

²⁹ Kovács András Ferenc, *Ars erotica*, *Korunk*, 1992, 12. 24 = *Uo.*, 271.

³⁰ Kovács András Ferenc, *Az lovának szól* = *Uo.*, 271.

volna át azoknak a kezdeményezést, akik harcra vezetnék a verseket. Kovács András Ferenc a reménytelenség határhelyzetéig jutott el itt (és abban a kötetben, amelynek a szintén Adyra utaló *Üdvözlés a vesztesnek* címet adta). A már említett Balassi, Ady és a bujdosóénekek mellett a Toldit író Aranyt és a kisebbségi lét morális terheit rendre megszólaltató, a magyar nyelv megmaradásáért aggódó Kányádi Sándort is ott érzem ebben a megrendítő vallomásban:

AZ LOVÁNAK SZÓL

rárószárnyon járó hajdan hamar lovam
ne is kérdezd immár hová viszen utam
merre tart hitekben elgyötört armadám
piros csizmás szavak erdő zöld harmatán

szavaim szavaim
kik hangomra vártak
menekülnek tőlem
legyávázott bátrak

szép szabad csapatom szép ha semmi vót is
szóródik vágyakban lesz majd büszke kódis
táncra sem ugrasztja több toborzó portya
sujtásos kedvemnek csak a rongyát hordja

szavaim szavaim
szentséges eborcák
nem fogad be álom
sem jövő sem ország

jó beszédes társam tekéntsed e szókat
mint bennem bujdosó vert földönfutókat
kik mégha voltak is csak lelkemben voltak
hallgatás mesgyéin temetetlen holtak

BALASSI BÁLINT KÖLTÉSZETÉNEK TANÍTÁSA
A HARMADIK ÉVEZREDBEN
– HÁROM TANÁRJELÖLT SZEMÉVEL

■ ■ ■

KAZINCZKI DÓRA

BALASSI SZERELMI LÍRÁJÁNAK TANÍTÁSA A 21. SZÁZADBAN

A magyar nyelv és irodalom tantárgyak tanítása manapság – és már jó ideje – súlyos nehézségekkel jár, s ennek számtalan oka van. Boncolgathatnám az aktuális oktatásiügyi kérdéseket (irreális mennyiségű tananyag; korosztályokhoz igazodó témák hiánya; nehéz, indokolatlan és sokszor ismeretlen művek erőltetése; élményközpontú tanítási módszerek alkalmazásának hiánya stb.), de szót ejthetnék az olvasás népszerűtlenségéről is a fiatalok körében (habár ez ebben a formában nem feltétlenül igaz, hiszen a szórakoztató irodalom termékei nagyon is kelendőek).

A megoldásra váró problémák ellenére azonban a tantárgypáros tanítására vállalkozó pedagógusoknak egyelőre nincs választásuk – ahhoz, hogy a diákokat felkészítsék a sikeres érettségi vizsgára, kénytelenek az adott körülmények között végezni a dolgukat... Ez persze nem zárja ki az élményközpontú, kreatív módszerek alkalmazását, főleg, ha olyan jelentős téma kerül sorra, mint Balassi Bálint költészete.

Az első magyar nyelven író költő megismerésére a kerettanterv összesen négy órát javasol – ezalatt kell szót ejteni az életpályáról és olyan fogalmakról, mint a Balassi-strófa, a Balassa-kódex, a hárompilléres versszerkezet vagy a szonett (habár ez utóbbi már Petrarcanál is szerepel); valamint a négy óra során kellene átvenni Balassi költészetét (vitézi líra, szerelmi költészet, istenes versek), ami témánként mindössze egy-egy verset jelent – ezek közül kettő szerepel a kötelező memoriterek listáján is, részleteket kérve (*Egy katonáének; Adj már csendességet...*).

A következőkben arra szeretnék néhány alternatívát keresni, hogy hogyan lehetne a diákok érdeklődését felkelteni Balassi szerelmi lírája iránt, hogyan lehetne őket intenzívebben, a kreativitásukat megmozgatva bevonni a munkába. A kerettanterv törzsanyagában a Júlia-ciklus legismertebb darabja szerepel (*Hogy Júliára talál, így köszöne neki*), én viszont nem kizárólagosan erre a versre építem elképzelésemet.

A szerelem mint téma adott – a fiatalokat mindig foglalkoztatja (ez könnyebbséget jelent a vitézi lírával vagy akár az istenes versekkel szemben), ráadásul a tizenhatodik századi alkotó magánélete cseppnyire sem volt unalmas. Idő szűkében képtelenség lenne megismertetni a diákokkal a részleteket, de előzetesen adhatók olyan feladatok, amelyek betekintést engednek az izgalmas szerelmi világba. Viszsaemlékezések szerint például a költő önkényeskedései és hajnalig tartó tivornyái olyannyira megütköztették a birtokai közelében lakó embereket, hogy egy fiatal özvegyasszony elleni erőszakkal vádolták meg azzal a céllal, hogy eltávolítsák a környékről. A vádiratok szerint Balassi az áldozatát „megkergette a mezőn, letépte pruszlikját, és a nő erényét végül derék szolgája mentette meg, aki fegyvert fogott a vérmes úrra”¹.

A diákok (mindössze a feladathoz tartozó utasítással) megkaphatnák az idézetet, amelyből nekik egy huszonegyedik századi hírt kellene kreálniuk – szerepeket felvéve gyárthatnak akár videót, mintha csak egy hírműsorból léptek volna ki, de szerkeszthetnek képeket is. A kivitelezésnek csak a kreativitásuk szab határt.

Ez a megoldás nemcsak azért szerencsés, mert élményközpontú, illetve számtalan készség fejleszthető vele, hanem azért is, mert a szerelmi költészetnek szentelt órák tökéletes ráhangolást biztosíthat.

Balassi szerelmi lírája nem merül ki a Júlia-versekben, hiszen a költő nemcsak az áhítatos szerelem képét öntötte rímekbe. Verseiben intenzív módon kap helyet az ujjongó örömtől a teljes reménytelenségig szinte minden érzelm, amelyet egy elszánt, vágytól túlfűtött férfi érezhet kedvese iránt – de milyen különbségeket tapasztalunk ezekhez képest manapság?

Ha már a kortárs irodalom nem foglalhatta el méltó helyét a törzsanyagban, mikor csempésszünk be apró darabokat belőle, ha nem ilyenkor? Például Varró Dániel *Szívdezzert* című verseskötete tökéletes alapot kínál arra, hogy a huszonegyedik századi szerelmet összehasonlíthassák a diákok azzal a végletekig más szokásrendszerrel, amely a tizenhatodik századot jellemezte.

„Nem is téged szeretlek, hanem talán csak ezt itt, / az archetipikus, benned lakó izét, / a minnekmondjam, ezt a női entitást, / és nem tudok utánad szeretni senki mást” – olvashatjuk ezt a néhány sort *Vallomások* címen. A kontraszt Balassi *Hogy Júliára talál, így köszöne neki* című költeménye és Varró könnyed alkotása között azonnal megmutatkozik, a tanulók pedig rögtön összegyűjthetik az árulkodó

---

¹ [SZERZŐ NÉLKÜL] Balassi Bálint botrányos hódításai: ami a tankönyvekből kimaradt a szerelem költőjéről = <https://wmn.hu/kult/62721-balassi-balint-botranynos-hoditasai-ami-a-tankonyvekbol-kimaradt-a-szerelem-koltojerol> [2024. 07. 29.]

különbségeket: milyen helyzetet rögzítenek a költők, milyen képeket, alakzatokat használnak (vagy éppen nem használnak) az érzelmeik kimutatására, mi jellemzi a versformákat, a ritmust...

Az elemzést követően (amely történhet párban, csoportokban, tanári vezénnyel vagy anélkül) akár egy kellemes, vitaszerű beszélgetés is kialakítható – számukra melyik szerelemfelfogás szimpatikusabb, mi az, amit hiányolnak a maiból, mi az, amit soknak tartanak a régiben, mi okozhatott nehézséget akkoriban, mi okoz nehézséget manapság. Szorgalmi feladatként írhatnak akár saját verset, rövid elbeszélést egy fiktív szerelmi helyzetről (első találkozás, első csók, szakítás), de festhetnek, rajzolhatnak, képet szerkeszthetnek, vagy akár megsüthetik azt a süteményt, amiről nekik a szerelem mint érzés jut eszükbe.

Fontosnak tartom, hogy a tanórákon életközeli helyzetekről essen szó, hiszen a diákok ezek ismeretében döbbennek rá, hogy az irodalom valójában értünk van. Gyönyörködtek, tanít és kimondja helyettünk azt, amit mi nem mindig tudunk szavakba foglalni. Olyan érzelmek, problémák fogalmazódnak meg ezekben a művekben, amelyekkel mi is nap mint nap szembenézünk, nem számít, hányadik százból maradtak fenn a sorok.

Balassi Bálint (szerelmi) lírája jól példázza, hogy egy tizenhatodik századi alkotáson keresztül is aktívan bevonhatók a diákok az óra menetébe – olyan kérdések köré kell építeni azt, amelyek foglalkoztatják a diákokat, amelyekről kikérhető a véleményük.

Ennek is csak a kreativitás szab határt.

■ ■ ■

KOLLER ADÉL ANTÓNIA

BALASSI BÁLINT ISTENES KÖLTÉSZETE A KÖZÉPISKOLÁBAN

Balassi Bálint istenes költészete ajánlottként már az ötödik osztályban megjelenik az *Adj már csendességet...* című vers által, azonban kötelező tananyagként legkorábban kilencedik osztályban találkoznak vele a diákok. Saját középiskolai emlékeimre és tanításai tapasztalatomra támaszkodva mondhatom, hogy Balassi költészetén belül talán csak a szerelmi lírája szokta megmozgatni a diákok fantáziáját, egyébként a magyar irodalom ezen költeményei a nehezen fogyasztható művek közé tartoznak. Hiába a mérsékelt lelkesedés, Balassi istenes költészete, különösen

ez a verse újdonságot jelentett a saját korában, így ezt is meg kell ismertetnünk a diákokkal. A kérdés az, hogyan mutassuk meg a téma számukra is élvezhető, ugyanakkor mély rétegeit: erre próbálok meg módszertani ötletekkel, játékos feladatokkal megoldást találni.

A módszertani javaslatok előtt azonban még fontos beszélni a Z-generáció, illetve a 2010 után született Alfa-generáció sajátosságairól. A Z-generációt a szakirodalom sokszor „netgeneráció”, „tartalomnemzedék” vagy a „játékosok nemzedéke” címszavakkal szokta illetni. A Z-generáció tagjai 1995 és 2009 között születtek, tehát lassan már mindannyian belépnek a felnőtt világába, azonban nagy részüket még én magam is tanítani fogom. Az Alfa-generáció viszont az új, felnövekvő nemzedékeket jelenti, akik teljes mértékben a digitális világba születtek bele. Ingergazdag környezetben élnek ezek a gyerekek, jómagam is azt tapasztalom, hogy nagy részük mesekönyvek helyett videókat néz, telefonos vagy számítógépes játékokkal üti el a szabadidejét. Ráadásul olyan világban nőnek fel, ahol már a mesterséges intelligencia is az életük részévé vált: feltehetőleg ők felnőttként egyre több területen fognak ezzel az új kihívással találkozni. Nem egyszerű tehát a pedagógusok dolga, ha olyan tananyagot szeretnének érthetően, ugyanakkor élvezhetően megtanítani a diákoknak, amely a dédszüleik korában is tanítandó téma volt. Ezekre a kihívásokra mutatok a következőkben olyan a tanórákon használható ötleteket, amelyek nemcsak illeszkednek a korosztály sajátosságaihoz, de fejlesztik a szövegértési- és alkotási képességeiket, kreatív és kritikus gondolkodásukat, emellett a digitális kompetenciájukra is fejlesztő hatással vannak.²

Balassi istenes verseihez, azon belül is az *Adj már csendességet...* című költeményhez számos olyan ráhangoló feladatot érdemes kipróbálni a diákokkal, amelyek által fejlődik a kreatív gondolkodásuk, az asszociációs képességeik, úgy, hogy nem egyszerű papíron megoldandó feladatot rakunk eléjük a padra.

A vizualitáson alapuló feladatok általában előbb meghozzák a diákok kedvét a tanórákon, ezért érdemes ilyen jellegű módszereket is bevetni Balassi tanításánál. A *Dixit* nevű társasjátékot talán nem kell bemutatnom, ami viszont a téma szempontjából fontos, hogy számos olyan látványos képet tartalmaz ez a játék, amely az istenes versekkel kapcsolatban beszélgetésindító lehet. Ha valaki inkább spórolna a *Dixiten*, akkor interneten is lehet asszociációra alkalmas, kreatív rajzokat vagy festményeket találni. Az istenes versekhez bevezetésnek érdekes, ugyanakkor fejlesztő hatású feladat lehet, ha kiosztunk minden diáknak egy ilyen kis kártyát,

---

² Marc McCRINDLE – Emily WOLFINGER, *Az XYZ ábécéje. A nemzedékek meghatározása*, ford. KESZEG Anna, szerk. BALÁZS Imre József, Korunk, 2010/11, 13–19.

először a képes felével lefordítva. A kiosztás után minden diák egyesével felfordítja a képét, majd pár másodperc gondolkodás után meg kell fogalmaznia néhány kulcsszót az adott rajzról, ami első ránézésre eszébe jut. Az *Adj már csendességet...* című vers megtekintése után ismét felhasználhatók a képes kártyák, azonban itt már új szempont szerint: a vers ismeretében újabb kulcsszavakat fogalmazzanak meg a Balassi-művel való összefüggésben. Természetesen számos módon variálható ez a fajta módszer, a lényeg, hogy a képi alapon történő verselemzés nemcsak megfoghatóbbá teszi a diákok számára a témát, hanem a kreatív gondolkodásuk is fejlődhet általa.

Ugyancsak több készség megerősítésére alkalmas, kreatív írásos feladat lehet a Balassi-vers megtekintése előtt az imaírás. Az istenes versekre való ráhangolódásként klasszikus, fogalmazási készséget fejlesztő, közben mégis kreativitást igénylő feladat, ha megkérjük a diákokat, hogy írjanak csupán pár soros imát a saját személyes vágyaikról. Konkretizálni is lehet az imában megfogalmazandó kéréseket, de szerintem érdemes minél nagyobb szabadságot adni egy ilyen feladatnál a gyerekeknek. Ugyanis ez nem igényel semmilyen előzetes lexikális tudást, itt őszintén kibontakozhat a személyiségük. Ezt a feladatot pedig már össze is lehet kötni Balassi istenes költészetével, rávezetve a diákokat arra, hogy Balassi is újdonságot hozott verseivel azáltal, hogy az egyéniség imái szóltak istenes költeményeiből.

Új kihívást jelent a pedagógusok számára a mesterséges intelligencia jelenléte. Nem gondolom, hogy tanárként ezt mindenképp meg kell próbálnunk elkerülni, ugyanis az MI velünk él, fejlődése pedig megállíthatatlan. Inkább arra kell törekednünk a tanórákon, hogy megtanítsuk a diákoknak, hogyan használják megfontoltan a mesterséges intelligenciával működő platformokat. A kritikus gondolkodásuk és lexikális tudásuk bővüléséhez egyaránt alkalmas lehet a következő Chat GPT-n keresztül működő feladat. Meg lehet kérni a Chat GPT-t, hogy Balassi nevében írja le személyes véleményét a vallásról, sőt, konkrétan az *Adj már csendességet...* című költeményéről is kikérhetjük véleményét: miért írta meg a verset, milyen gondolatokat szeretett volna kifejezni a költeményen keresztül, vagy miben tér el felfogása a középkori istenképtől. Mivel még távolról sem hibák nélkül működik a Chat GPT, így a feladata az lenne a diákoknak, hogy javítsák ki a válaszait: milyen téves információkat mondott, vagy miben pontosítanak a feleletét. Ezáltal felhívhatjuk a figyelmüket arra is, hogy azért még nem tart ott a mesterséges intelligencia, hogy szelektálás nélkül el lehessen hinni neki minden megkérdezett információt. A helyes kérdések feltevése által azonban a megfelelő háttértudással a Chat GPT és az egyéb típusú mesterséges intelligenciák által működtetett oldalak is segíthetik a tanulási folyamatot.

A mesterséges intelligencia mellett a közösségi oldalak ugyancsak a mindennapjaink részét jelentik. Habár bőven lehetne beszélni ezek káros hatásairól is, azonban az ezektől való elzárkózás sem a legjobb megoldás egy Alfa-generációt oktatni kívánó tanár számára. Ezért itt is meg kell próbálnunk megtalálni az „arany középut”-at az ilyen platformok tanórai alkalmazására. Balassi tanításánál kiadhatjuk a diákoknak feladatként, hogy készítsenek a költőnek Instagram-, TikTok- vagy akár BeReal-profilt, mindegyik felülethez más instrukciót megadva. Instagramon például Balassi nevében kellene posztolniuk gondolatokat a költő vallásos nézeteivel kapcsolatban, reneszánsz művészekről vagy saját istenes verseiből idézeteket kirakniuk: bármely olyan posztot, amely a tananyag megismeréséhez segíti hozzá őket. De ugyancsak szórakoztató feladat lehet, ha BeRealen készítenek képeket, mintha azokat Balassi Bálint csinálta volna: versírás közben, valamilyen élettrajzi információhoz illeszkedő helyzetben – a fantáziájukat itt is szabadjára engedhetik.

Az itt bemutatott ötletek természetesen Balassi más verseinél is felhasználhatóak. Az istenes verseknek a kilencedikesek számára nehezebben emészthető jellegére való tekintettel igyekeztem olyan módszereket bemutatni, amelyek a lexikális tudás mozgósítása mellett alkalmazkodnak a korszak és a korosztály új kihívásaihoz is.

■ ■ ■

MÁLICS VIKTÓRIA

BALASSI BÁLINT VITÉZI VERSEINEK TANÍTÁSI LEHETŐSÉGEI

Leendő tanárként az a tapasztalatom, hogy rengeteg tévhit él a szakmánkkal kapcsolatban, miközben – szinte foglalkozástól függetlenül – mindenki úgy érzi: egy kicsit ért hozzá. Az elmúlt években rengeteg kritikát, észrevételt, véleményt fogalmaztak meg számomra ismerősök (vagy akár ismeretlenek is) arról, hogy hogyan kellene majd végezni a munkámat. A következő sorokban ezeknek egy részére reflektálnék, miközben Balassi vitézi költészetének tanítás-módszertanát veszem górcső alá.

A társadalom zöme – többek között – úgy tartja, hogy a jó pedagógus bármelyik pillanatban képes kiállni egy osztály elé, és probléma nélkül meg tud tartani

egy 45 perces órát, legyen a téma akár Shakespeare, Madách, Homérosz, Radnóti vagy bárki más a tantervből.

A szakmabeliek viszont tudják, hogy a legtöbb téma tanítását hosszas tervezési folyamat előzi meg – különösen akkor, ha az ember pályakezdő pedagógus. Erre azért van szükség, hogy minőségi, élményszerű, a csoportok egyéniségéhez igazított tanórát tudjunk tartani. Ez célravezető, hiszen a diákok nem válnak attól irodalmat szerető emberekké, ha a rendelkezésre álló 45 perc rendre csak diktálásból és jegyzetelésből áll. Hatékonyságát tekintve ez a módszer – a tanulási-tanítási folyamat szempontjából – bizonyítottan eredménytelen is.

Meglátásom szerint ahhoz, hogy Balassi költészete a harmadik évezred osztálytermében ne redukálódjon pusztán lexikális hulladékká, fontos napirenden tartanunk a Fűzfa Balázs tanár úr által is hangsúlyozott, élményközpontú irodalomtanítást. Ehhez számos segítséget nyújt – többek közt – Pethőné Nagy Csilla módszertani kézikönyve is. A szerző nem véletlenül hangsúlyozza például a kreatív írás fontosságát, hiszen a diákok leginkább ezáltal sajátíthatják el az önkifejezés, az érvelés és a kritikai gondolkodás alappilléreit. Ezt a gyakorlatot be tudjuk vezetni a tanóra bármely szakaszában, lehet helye akár a ráhangolás, a jelentésteremtés, illetve a reflektálás fázisában is. Jelentősége abban rejlik, hogy rendszeres alkalmazásával a tanulók képessé válhatnak arra, hogy magát az írást a tanuláshoz és a megértéshez hozzásegítő eszközként használják, továbbá lehetőségük nyílik gondolataik, érzéseik, kérdéseik, és érveik megfogalmazására egyaránt.

Az imént felsorolt képességek bizonyára elengedhetetlenek ahhoz, hogy a 21. század embere sikeres életet tudjon élni; ezen a ponton pedig kijelenthető, hogy az irodalom- és nyelvtanórák – cél- és feladatrendszerüket tekintve – az életre nevelnek. Leendő magyartanárként törekszem arra, hogy ez az elv központi helyet foglaljon el tanítási gyakorlatomban. Éppen ezért a frontális oktatás helyett gyakran választanék kreatív feladatokat, akár a Balassi-életmű tanításánál is.

Ha a költő vitézsegről szóló költeményeit tanítom, úgy érzem, kötelességem rávilágítani ennek aktualitására. Hiszem, hogy Balassi munkásságának ezen szelete segíthet abban, hogy a diákoknak legyen nyelvük arra, hogy kifejezzék: mit jelent számukra a véresen dúló háború, alig pár száz kilométerre otthonaiktól. Meglátásom szerint ahelyett, hogy burookban tartanánk a gyermekeket, érdemes lenne a fiatalabb generációkkal is közösen gondolkodnunk. Beszélgethetünk például arról a tényről, hogy az erőszakos katonai hadműveletekben kicsúcsosodó politikai magatartás nem csupán a történelem tankönyvekben létezik – elkísér bennünket talán az idők végezetéig. Szóba kerülhet továbbá ezzel kapcsolatban a felelősségvállalás, illetve az empátia kérdése is. Ehhez a témához több tucatnyi releváns

észrevételt lehetne felsorolni, amit a diákok valószínűleg meg is tesznek, amennyiben adottak hozzá a megfelelő feltételek. Márpedig hogyan lehetnének adottak egy magyarórán, amelynek – hermeneutikai szemlélettel nézve – elsődleges célja az, hogy a befogadó (esetünkben a tanuló) az irodalmi műveken keresztül saját élethelyzetére és érzelemlámpájára tudjon reflektálni?

Balassi Bálint *Egy katonáéneke* című verse sok diák kedvence lehet, hiszen a hozzá kapcsolódó műelemzési gyakorlat – a mű szerkezetének jellegzetességeiből adódóan – könnyedén elsajátítható. Egy „jó” elemzéshez szinte elegendő a tanulóknak mindössze az alábbi fogalmak bemagolása: *Balassi-strófa*, *Balassa-kódex*, *hárompilléres versszerkezet*, *katonáéneke*, *műfajjelölő cím*, *ütemhangsúlyos verselés*, *a vitézi élet idilli- és árnyoldalának ütköztetése*. A Balassi-életmű ismeretéhez ezek valóban lényeges információk, de felvetődik a kérdés: elég ez nekünk? Teljes munkát végzünk-e akkor, ha megtaníjtuk a diákoknak azt, hogy a reneszánsz felfogás hogyan gondolkodott a vitézi életről, de közben nem beszélünk arról, hogy a ma embere miként viszonyul a háborúhoz? Én mindenképpen azt preferálnám, ha ebben a témában (is) olyan diskurzus alakulna ki az osztályteremben, amely reflektálna a 21. század diákjainak kérdéseire.

Éppen ezért az említett vers közös olvasása és elemzése előtt összegyűjténém a gyerekekkel egy fürtábrába azokat a kifejezéseket, gondolatokat, érzéseket, amelyek a vitézi élettel (katonasággal) kapcsolatban jutnak eszükbe. Ehhez a feladathoz lehet – és érdemes is – illusztrációt adni a diákoknak, akár az okostáblára kivetítve, hiszen a képek gondolatébresztő jellegük miatt nagyban segítenék az asszociációk áramlását. Ez a feladat azért különösen megfelelő a ráhangolás fázisában, mert a tanórát személyessé tudjuk tenni a tanulók számára azáltal, hogy saját észrevételeiket, érzéseiket látják visszaköszönni a táblán – ezt követően pedig már nagyobb érdeklődéssel fordulnak majd a tanóra folytatásához, hiszen pedagógusként őket is bevonom a gondolatmenetbe, még hozzá aktív szereplőként. Ez egy egyszerű, ám hatásos eszköze lehet a tanórának. Hasonló továbbá a T-táblázat, amellyel valószínűleg a mű közös elemzésénél élnek. A táblázat segítségével a tanulók párban (vagy nagyobb csoportokban) dolgozva fel tudnák sorakoztatni a katonáélet pozitívumait és negatívumait az alapján, hogy mit olvastak erről Balassi versében, illetve hogy ők mivel egészítenék ki azt. Persze ennél bonyolultabb módszerekkel, sőt a kortárs irodalom vonatkozó műveivel (például: Szerhij Zsadan: *[Rendőriskola. Szeptember 14-e]*) is dolgozhatunk – természetesen tanulói csoportoktól függően. Továbbá szorgalmi feladatként szinte minden témához fel lehet kínálni a diákoknak olyan kreatív lehetőségeket, mint a fiktív levél vagy interjú

készítése, az irodalmi műhöz kapcsolódó digitális tartalom létrehozása, parafrázis írása egyénileg vagy csoportban dolgozva stb.

Eltételezve az oktatáspolitikát eddig megoldatlan, a tanulási-tanítási folyamatot is hátráltató problémáitól (tanárhiány, magas létszámú osztályok, túlszűfolt tantervek, leterhelt diákok, rengeteg felesleges tananyag), megfogalmaznák egy, számomra örökérvényű receptet a magyartanítással kapcsolatban: olvassunk kortárs műveket, beszéljünk sokat, és írjunk magunk is verseket, prózákat.

A BALASSI BÁLINT ASZTALTÁRSASÁG HÍREI

Mikszáth Kálmán Emlékház

2024. június 8-án ünnepélyes keretek között megnyitották a horpácsi Mikszáth Kálmán Emlékházat. Molnár Zoltán, a település polgármestere örömet fejezte ki amiatt, hogy Horpács immár méltó helyére került a magyar irodalomkedvelők számára, hiszen egy csodálatosan felújított és berendezett kiállítást láthatunk. Megemlítette, hogy az első Mikszáth-kiállítás 1954-ben nyílt meg, a fundus bejárata előtt a padon ülő Mikszáth szobrát, ifj. Szabó István alkotását 1999-ben, 25 éve avatták, és az író százhusz éve, 1904-ben vásárolta meg a portát Szontagh Páltól. Dr. Török Petra, a Petőfi Irodalmi Múzeum megbízott igazgatója elmondta, hogy a kulturális múltidézés egyik markáns jele a horpácsi Mikszáth-kúria megújulása. A frissen kialakított tárlat a XXI. század igényei alapján, tudományos megalapozottsággal jött létre. Balla Mihály országgyűlési képviselő beszédében arra hívta fel a figyelmet, hogy Mikszáth Kálmán teljességében képviseli a palóc hitvallást és hagyományápolást. Dr. Praznovszky Mihály irodalomtörténész a „Mikszáth a helyén van” mondatot járta körbe élvezetesen beszélve. Az új tárlatot dr. Fráter Zoltán, a kiállítás kurátora mutatta be. A megnyitón Kövi Flóra palóc népdalokat énekelt, Pauer Csilla novellarészleteket olvasott fel, míg Dudás Dominik egy ritkán hallható Mikszáth-verset szavalt. *(H. H. cikkét szemlélve. A szerk.)*

Nyári irodalmi tábor

2024. augusztus 10–12. között megtartotta immár második nyári irodalmi táborát Horpácson a Balassi Bálint Asztaltársaság. Az első napon a 70 éves Palócföld folyóirat főszerkesztője és szerkesztője beszélt a lap tervezett jövőjéről és az előző számokról. Később Molnár Zoltán, Horpács község polgármestere mutatta be a csapatnak a felújított Mikszáth Kálmán Emlékházat, kiállítást. Köszönjük! Az esti előadást Orbán György tartotta *Intuáció és absztrakció a művészetekben* címmel. Ehhez kapcsolódott a színész-rendező Charlie Chaplin klasszikusa, a *Modern idők* című film. Másnap Brunda Gusztáv tartott előadást *Utánérzések Pál József munkássága kapcsán – szöveg és vendégszöveg* címmel. (Sajnos Handó Péter előadása és a tervezett közös versírás Péter betegsége miatt elmaradt. Jobbulást

kívánunk neki!) 18 órakor a Mikszáth Kálmán Emlékház előtt vers- és prózafelolvasást tartottunk, amelyen néhány „civil” látogatónk is volt. Később Karaffa Gyula mutatta be a *Börzsönyi Helikon* 15 évét, a lapban közreadott anyagokat szemléltetve. 12-én Vámosmikolára utaztunk, ahol a Mykoláriumban várt már nagy szeretettel bennünket Köpöczi Rózsa művészettörténész és Németh Péter Mikola költő-performer. A kötetlen beszélgetés témáját Mikola új lengyel–magyar nyelvű *Mysterium Carnale* című könyve adta, majd az Asztaltársaság tagjai is felolvastak saját alkotásaikból a vendéglátóknak. A háromnapos rendezvénysorozatot Nagyoroszi Község Önkormányzatának támogatásával valósította meg az Itt vagy otthon Egyesület.

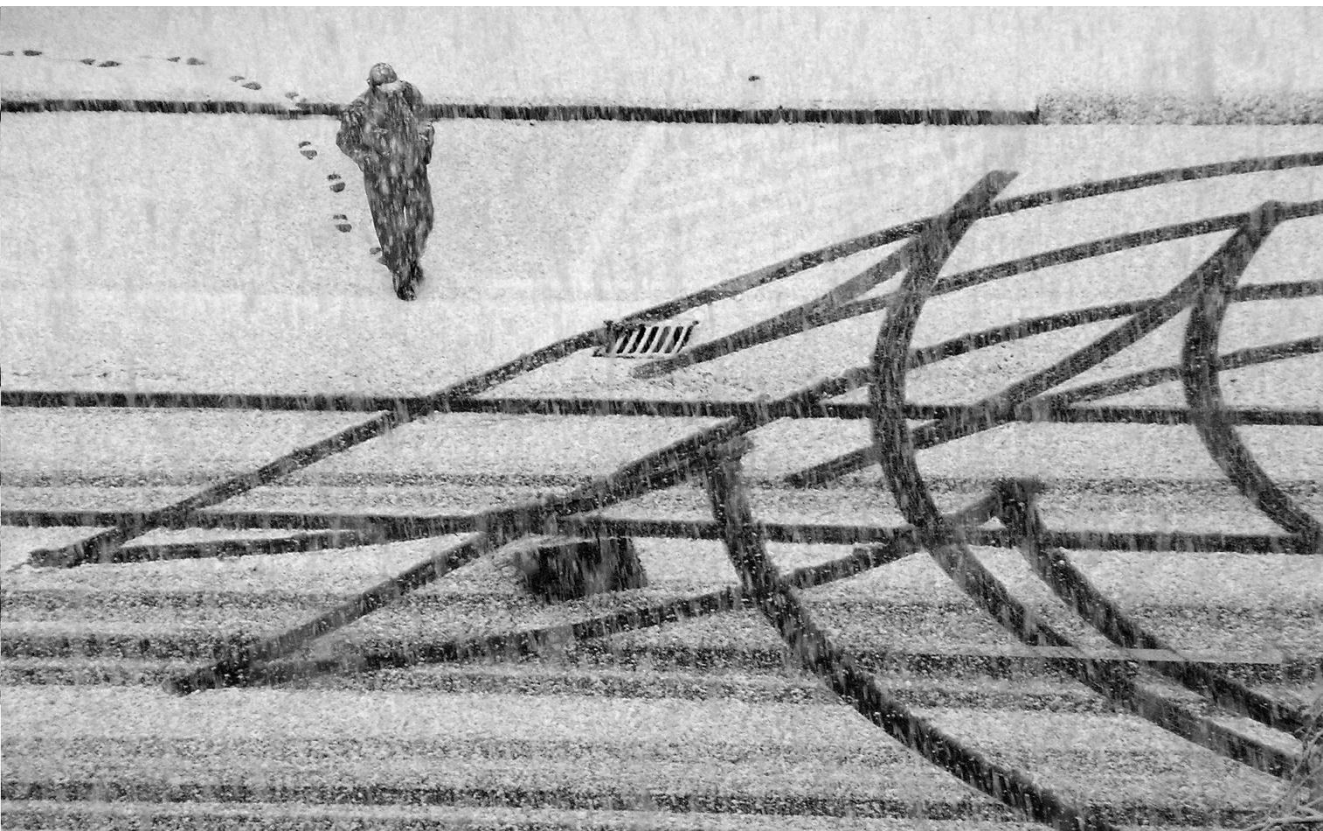
(Karaffa Gyula)

Képzőművészeti kiállítás

2024. szeptember 3-án nyílt meg a Balassi Bálint Asztaltársaság 35. képzőművészeti kiállítása *Műhelymunkák* címmel a Balassi Bálint Könyvtár Bóna Kovács Károly Galériájában. A tárlatot Botos Zoltán festőművész nyitotta meg.

(A szerk.)

Szépirodalom 2024

SOKNYELVŰ ÉLETEM¹

Az 1953–54 éves tanévet az a bosszúság zárta, hogy be kellett vonulnunk egy hónapra katonának. Első kiképzőtáborunk Dobozon volt, Békéscsaba közelében – elég kaotikus körülmények között, mert az első két napon csajkát és fém poharat ugyan kaptunk, de evőeszközt nem, ami arra készítetett néhányunkat, hogy megírjuk a népszerű Iljin–Segal-könyv (*Hogyan lett az ember óriás?*) villámparódiáját *Hogyan lett az ember majom?* címmel. Mire megérkeztek a kanalak és villák, néhány társunknak eltűnt a csajkája vagy a pohara. Amikor ezt jelentették az illetékes tizedesnek, az a hadnagyhoz utasított, aki ezekkel a szavakkal bocsátotta útjára a panaszosokat: „Valami elveszett? Szerezzenek másikat! A katona nem lop, csak kiegészíti hiányát”.

A dobozi erdő egyébként siralmas látványt nyújtott. A gyér levélzetten jókora hernyók lógtak, talán még kullancs is volt az erdőben, ha volt is, az én rajomból senkit sem fertőzött meg. Közvetlenül a sátrak mellett húzódott a „miniszteri út”, melyen, úgy emlékszem, közkatonáknak nem, csak tiszteknek és előkelő vendégeknek volt szabad közlekedni – a kiskatonák legföljebb a homokot gereblyézheték rajta. A „miniszteri út” túloldalán húzódott a tábor latrinája.

Maga a katonai foglalkozás főleg menetgyakorlatokból és földön kúszásból állt, néha menetelésből, esetleg rohamból gázálarcban. Hogy erre miért volt szüksége a Néphadseregnek, fel nem foghatom. Különben Dobozon eskettek föl bennünket a haza védelmére, ez olyan alkalom volt, amikor katonák tucattjai kaptak röhögőgörcsöt a feleskető százados szavaitól: „Eltársak, most, amikor Guteramálá-ban beavatkoztak az imprlisták...” (sic!), illetve „Katonák, amikor leteszik a második érettségit...” Nem tudom, volt-e századorvos, vagy csak egy századunkhoz beosztott kórházi felcser, de szájról szájra jártak a „lazarett”-nek nevezett gyengélkedőben szimuláló bajtársaink történetei, köztük a legjobb talán az volt, amikor a százados megszemlélte a „betegeket”, és rárivallt az egyikre:

---

¹ Részlet Gömöri György, Londonban élő irodalomtörténész, költő, cambridge-i egyetemi tanár *Soknyelvű életem. Önéletrajz 1990-ig* című kötetéből, mely 2024 végén jelenik meg (Savaria University Press, Szombathely).

- És magának mi baja?
- Tisztelettel jelentem, *pragmatica sanctio!*
- Na, akkor még maradhat egy pár napig.

Ennek a dobozi hónapnak született népköltészete is: ez esetben én voltam a „nép”, vagyis egy satirikus szonettciklus szerzője. Később gépiratos másolatban terjedtek, más egyetemisták is hamar beleélték magukat helyzetünkbe. Egyik versemnek csak az első szakaszára emlékszem: „Egy nő haladt a táboron keresztül / micsoda nő! Mellek, fenék, bokák / Csak bámultuk mi, szegény katonák / És felforgatott mindent fenekestül”. A nőhiánynál súlyosabb probléma volt a korai felkelés és a gyakori (igaz, nem túl hosszú) menetgyakorlat gázárlásban vagy anélkül.

Ami felszerelésünket illeti, ha véletlenül kitör a háború, nem lett volna belőlünk túl sok haszna a Néphadseregnek: öreg puskákat kaptunk a lőgyakorlatokhoz, a legtöbbször még rajta volt a gyártási évszám: 1922, 1924 – ezek aligha voltak magyar gyártmányúak, inkább kimustrált orosz puskáknak tunktek, el is neveztük őket „intervenció” fegyvereknek, utalva az orosz polgárháborúra. Ez a helyzet a következő évben kicsit javult, amikor is Nyíregyházán volt a katonai tábor, ott már „gépesített” század voltunk, lényegében ugyanúgy felszerelve, azzal a különbséggel, hogy a tisztek gyakran dzsippel közlekedtek, ebből állt a gépesítés.

Dobozon még nem próbáltam a katonai gyakorlatokat jól elvégezni, de a másodév végén, amikor egyetemi századunk Nyíregyházára került, eldöntöttem, hogy mindent elsajátítok, megtanulok rendesen célba löni, igyekszem megfelelni a Néphadsereg elvárásainak. Ez csak részben sikerült, mert bár a gyakorlatokat teljesítettem, a politikai tiszte hevesen ellenezte előléptetésemet (a legjobban teljesítő egyetemistákat tizedessé vagy őrmesterré léptették elő). Ennek oka megint csak „destruktív tevékenység” volt, amit teljesen kimerített egy századinduló, melyet a *Debrecenbe kéne menni* dallamára költöttem. Az igazat megvallva, ez a versike valóban aláásta a hadsereg tekintélyét, mert első sora ez volt: „Katonának nem jó lenni...”, majd a refrén: „Bassza meg a jegesmedve / de el vagyunk keseredve”. A dobozhoz képest népszerűségem Nyíregyházán jelentősen növekedett, mert a század szívesen énekelt a négyszakaszos „jegesmedvét”, sőt egyszer, amikor zuhogó esőben vonultunk Nyíregyházán át, a kíséző őrmester kínjában fel is szólított éneklésére: „Dobják be a jegesmedvét!” Meghallva katonaságot rühellő dalunkat, a kapualjakban meghúzódó nyíregyházi polgárok hangos röhögésben törtek ki.

Egy másik alkalommal került sor a hosszú (húsz kilométeres) menetgyakorlatra, amit a század kétharmad része nem bírt ki (csizmáink nem voltak lábra szabottak, egy-két kilométer után kezdett égni, felhólyagosodni a lábunk), hanem

felkéredzkedett a bennünket kísérő „betegszállító” teherautók platójára. Ez a menetgyakorlat bevonult a magyar irodalomba Gerelyes Endre révén – igaz, elbeszélésében Bandi jócskán szépített a valóságon, főleg azért, hogy hangsúlyozza a cinikus pestiek és a tisztességes vidékiek ellentétét – én ezt a „Dichtung und Wahrheit” szellemében egy tengerentúli képeslapon megejnyebjnyéztem kedves Bandi barátomnak. (Az elbeszélésben mint Göndör, a század költője szerepelek.)

*Nyári katonai gyakorlaton 1954-ben
A jobb oldalon Gömöri György 20 éves egyetemistaként (Gerelyes Endre fotója)*

De különös következménye lett „destruktív viselkedésemnek”, mert Anyám kapott egy szigorú hangú levelet a Hatóságtól, amelyben közölték, hogy „nem vagyok méltó arra, hogy a Néphadsereg tagja legyek” – amit fel lehetett fogni fenyegetésnek, de esetleg úgy is, hogy a jövőben nem fognak behívni tartalékosként katonai gyakorlatra. Anyám inkább az első verzió mentén értelmezte a levelet, én viszont félvállról vettem az egészet, titokban még örültem is, hogy lesajnált és nem kívánt behívni egy esetleges háború esetén a rossz felszerelésű Néphadsereg, amelynek felkészültségével és harci szellemével kapcsolatban nagyon erős kétegyeim voltak.

PETRŐCZI ÉVA

CROMERI KÉPEM...

Cromeri képem,
Norfolk kavicsos partjainál,
mögöttem szép kis babaháznak
tűnik Thália viktoriánus
mólóra telepített teátrum-pavilonja.

Hajamat tépi a
soha-nem csituló
tengeri szél, de a
mostanihoz képest még
milyen ifjú vagyok itt,
negyvenöt és feledik
évem boldog napjaiban.

Mosolyogtam, mit se tudón,
hogy mennyi, de mennyi,
nem cromeri és nem tengeri,
ámde otthoni durva kavics,
milyen sebző akadályok
hosszú sora várja gyanútlan lépteimet.

EGY RÉGI FÉNYKÉP VÁLASZA

Nem tudtam, hogy anyám
estéről estre,
apám hat börtönéve alatt
nekem miért mindig
ugyanazt a francia gyerekdalt
zümmögte-énekelte:
„Au clair de la lune,
mon ami Pierrot...”¹

Mert az ő Pierrot-ja, Harlekinje,
szerelmes, ifjú bohóca
vaspántos ajtók mögött lakott.

Ő volt az, aki anyám szívébe,
és egyetlen közös gyermekük
(végül egy sosem látott dédunoka!)
arcára költözött,
de *akkor, legalább messziről*,
egy régi albumból rá mosolyogva,
majdnem tízéves, jelmezbe öltözött
kisfiúként vissza-visszaköszönt.

1938 januárjában, éppen nyolcvanhat
éve, egy Dohány utcai előfarsangon
készült ez az aprócska, fekete-fehér fotográfia,
amelyen fodorgalléros,
buggyos, pöttyös bohócruhában,
lassan közelgő sötét sorsával
nézett vidáman farkasszemet
Pécs holtáig-játékos fia.

Budapest, 2024. január 8-án

---

¹ „A hold fényénél, / barátom, Pierrot...” – régi francia gyerekdal.

SZELLEMJÁRÁS BODOKON

A tanulmányt írta és a Magyar Néprajzi Társaság 1891-dik évi első rendes közülésén felolvasta: Gyéresi Antal. Apróbb változtatások eszközése után megjelent az Etnographia című folyóirat „Vegyes közlemények” rovatában.

Ezen csekélyke traktátus szerény intenciója a nagyérdemű olvasópublikumot beavatni egy palóc falu lakóinak a sírból visszatérő holtakról vallott hiedelmeibe. Pár esztendeje bizony még pirulnia kellett az etnográfusnak, ha egy tudóstársának akárcsak szordínóval említeni merete fekete tyúktojásból kikelő lúdvérccekről, süttőlapáton lovagló boszorkányokról, szellemekről és farkaskoldusokról gyűjtött beszámolóit, hiszen az efféle babonaságok spektálását a szeniorok merő stupiditásnak tartották. Ám napjainkban mintha új szelek dagasztanak a folklorisztika tudományának vitorláit, s mind kevésbé tekintendő ördögtől valónak a népi mitológiában való szorgalmas elmélyülés.

Az inkognitást megőrzendő a települést nem igazándi, hanem egy a képzelem által kiöltött névvel illettem referátumomban (s a literátus ember tán sejtí is, kitől kölcsönözhettem, ha az vizsgatáció ideje alatt derék palóc emberek közt forgolódtam). A történetek közlőinek kérését tiszteletben tartva az említett személynevek hol kifundáltak, hol valóságosak, ám még ez utóbbiak sem identifíálhatók, hiszen Bodok faluját hiába is keresnénk a Palócföldről rajzolt térképalbumokat lapozgatván. A memoratokat természetsszerűleg nem szóról szóra citálom, hanem megkuratívva, közérthetővé irányozva, mégis némi tájszólási ízt megőrizve beszélem el.

A haláluk után nyugalmat nem lelő, az élők világában felbukkanó rémalakokat sokféle titulussal ruházta fel a népnyelv: szellem, éjváz, prikulics, kísértet, visszajáró halott, bolygó vagy kóssa lélek. Ilyen entitássá válhatnak, kik önkezükkel vettek véget életüknek, kiknek nehéz bűn nyomja a lelkét, s ezért vezekelniük kell, kiknek holtteteme nem kapta meg az illő végtisztességet, kiket zord erőszakkal gyilkoltak meg, kiknek valamely fogadalma, vállalása éltében bevégezetlen, sóvárgó vágya beteljesületlen maradt. Átaljában éjközép tájékán elevenednek fel sírjukból, s hajnali harangszóra vagy az első kakaskukorékolásra térnek vissza nyughelyükre, miképp arról az éjféli bakternóta is megemlékezik: „Az óra tizenkettő

már, / a sok lélek mostan jár. / Sírnak, rínak, ne féljeteK, / az Úr strázsál fölöttek”. Az éjjeliőrök annak is ismerik a csínját, hogyan kell a fokossal – hajdanán alábarddal – keresztet rajzolni a levegőbe, majd a fegyvert megcsóválni a fejük felett, imígyen bűvös védgyűrűt vonni maguk köré az ártó szándékú, túlvilági lények ellen.

A szellemek klasszifikációjáról szóló munkájában Menyhár Géza három osztályba sorolja a kísérteteket, úgymint szabad bolyongók, röghöz kötöttek és időszaki portyázók. A bodokiak által elmondott rémmesék hírhedett holtlelkeit én is ily módon szisztematizáltam.

A szabad bolyongók az év bármely napján, a falu bármely fertályán megjelenhetnek. Minden bodoki jól ismeri Torkos Lajost, kinek halála emígy történt. Azon esztendőben, mikor az első gőzszekér kipöfögött a Pesti indóházból, oly siserehad lepte el a bodoki határt, aminőt legföljebb a fáraó népe láthatott a nyolcadik csapás érkeztekor. A sáskaregiment elvégezte az aratást a gazdák helyett, jószerivel az utolsó bengéig felhabzsolták a termést. De a nagy Mindenható nemhogy megkönyörült volna szegény palócokon, hanem sűrű cseppben hullajtott őszi vihornyáival még a kolompért is megrohasztotta a földben. Az ínség valóságos exodust indított meg, éhezők karavánjai menekedtek Pestre és az Alföldre, míg az otthon maradottak őrlött makkot keverték a liszthez, fakérget rágcsáltak keservükben, vagy a lótrágyából túrták ki a zabszemeket.

Egy dífberedő, télidei napon, éjkorány idején kornyadozó, girhes alak botladozott végig Bodokon, bizonyosan valamely délnek igyekvő légióból leszakadt nyomorult, kit jártányi ereje is elhagyott a vándorlás közben. A csontsovánnyá aszott tetemre a sánta egyházfi talált rá vesperásra menet a csordakútnál. A szigorú hideg miatt a fagyos földet nem bírta sem az ásó, sem a kapa, ezért az enyhülésig egy jégpincében vermelték el a holttestet. Egy héttel később, amint a két sírásó a szalma közül kiemelte, s a Szent Mihály lovára fektette a szerencsétlen porhüvelyét, elszörnyedve vették észre a hullafoltos ujjak között szorongatott, megcsócsált marharépat, miközben pedig a koporsót a sírba engedték, olyba tűnt, akárha csámcsogó, nyámmogó hangok, valamint gyomorkorgás s urambocsá’ böffentés zajai szűrődnének ki a láda belsejéből.

Azóta a bodokiak közül sokan látni vélnek éjjelente egy elsatnyult, csiripiszli árnyékot az udvarukban a répásvermek és a pincelejárók körül ólálkodni, s pitymallatkor a gazdasszonyok rendszeren a megdézsmált zöldség vagy a csapra vert boroshordók miatt panaszkodnak. Mások hallották Torkos Lajost éjfél tájt a kamorájukban, konyhájukban kotorászni, minekutána hol egy szál kolbász, hol egy kövér oldalszalonna csellent el valamelyik kampóról, hol a füstre akasztott sonka

kámforgott el a kéményből. A legenda szerint a pákosztos, nagyétkű kísértet mindaddig fosztogatni fogja a bodoki portákat, míg le nem csillapodik maróan kízó étvágya.

A szabad bolyongók táborát gyarapítja Selyma Gáspár is. Ez a nagytermészetű, módos gazdafi még házas emberként sem bírt a vérével, s minduntig a csajhos menyecskéket és a jófélének mondott némbereket hajkurászta. Azt hihetnők, valamék felszarvazott férj vett elégtételt mással kacérkodó kedvese miatt, de hát Isten nem ver bottal. A palóc amorózónak egy megzavart pásztoróráról oly halábolva kellett kereket oldania, hogy csak átabotában kapkodta magára gúnyáját, egyik halináját pedig elhagyta, mint Szent Pál az oláhokat. Ahogy fél pár botosban ballagott hazafelé, a kovácsműhely előtt belelépett egy rozsdás patkószegbe. A bodoki Casanova egészen addig nem gondolt a dologgal, míg virgácsa úgy meg nem dagadozott, akárha egy otromba, veres csizmában sántikált volna. A balsikerű légyottot követő negyedik napon a híres szoknyapécér kiszenvedett, de kéjsóvár vágyaitól sem a ravatalon gebeszkedve, sem a sírgödör fenekén nem szabadulhatott. A halottmosó asszony ugyanis erős hittel vallotta, hogy midőn a gyászpadon fekvő Gáspárt csutakolta, egyszer csak felpattantak a kiterített donhuán szemei, huncut mosollyal rákacsintott, és se szó, se beszéd, csintalanul megcsipkedte, megcsiklandta őtet, mire otthagyván csapot-papot, kimenekült a konyhába, hol ez idő alatt a szomorodott atyafiság pálinkázott. Palóc hajadonokhoz bágyasztó nyárejeken, midőn egyetlen, nehéz sóhajtás az éjszaka, a résnyre nyitott ablak mögül a kertjükben bóklászó Selyma Gáspár suttog, engednék be őt, hadd csókolgatná, szopicskálná végig minden porcikájukat tetőtől talpig. Ha májuses-tenden a lányok összefogódzva, susmukolva korzóznak az utcán, s a lenge estvéli szellő meglebbenti cakkos szoknyájukat, úgy tartják, a körülöttük settenkedő Selyma Gáspár lelke támasztja a fuvallatot.

A második klasszist a röghöz kötött lelkek alkotják, kik csupán Bodok vagy a falu környékének egy bizonyos fertályán kísértének.

Nemzeti revolúciónk első évének egy augusztusi napján mintegy féltucat legény poharazgatott pipaszó mellett az Üргеöntőben, míg Mózi cigány az „Isten veled, édes rózsám, már én elmegyek” című nótát húzta. Fakó reggel készültek Tarjánba, hol a honvédeket verbuválták. Egyszer csak nyílik a kocsma ajtaja, s nagy peckesen, kokárdásan Böhm Ábrán toppan be rajta, leül a sorozásra készülőddő forradalmárok közé, s bort rendel úgymond a „bajtársaknak, kikkel hamarost vállalva védelmezik majd hőn szeretett hazájukat”. Erre a rabiátus természetű Bojtor Gyuri oly vehemenséggel pattant fel, akárha beleült volna a járomszegbe vagy a vasboronába, letépte a kokárdát a zsidó szatócs legidősebb

fiáról, arcába lötytyintette a borát, a földre pökött, és kijelentette, hogy a jezubeus bitangok nem méltók beállni közjük, azzal közös erővel megragadták a boldogtalant, s kiteremtették az ivóból.

Am másnap virradóra, amint a negyvennyolcas ifjak épp csak kiértek Bodokról, hát a nemrégiben móresre tanított persona non gratát látják kepeszteni maguk előtt. Egy meredély szélén érték utol, hol heves vallatózásukra kibökte, ő is Tarjánba igyekszik, mert nem szegte kedvét a kocsmai incidens, és török-szakad, de felcsap nemzetőrnek. Ezt hallván körbeállták, istenesen megbérmálták, majd valamék honfiú – talán csak véletlenségből – egy balvégzetes mozdulattal a tátongó örvénybe taszította. Egy nyáját arrafelé terelő bacsó bukkant rá az áldozatra, a nyakaszegett testet csak kötelekkel tudták felvonszolni a szakadékból. Azóta a bodokiak estalkony után messzire elkerülik a baktatót, s ha szükségből mégis arra visz az útjuk, a hasadék mélyén egy árnyalakot látnak ténferegnyi oldalra nyakló fejjel, míg a szél mintha egy búbánattal dúdolt Kossuth-nóta danáját sutogná a fülükbe.

Maradjunk még kicsinyég a röghöz kötött lelkeknél. Nem volt szebb csinka Bodokon Vási Piroskánál. Ha bármi tennivaló akadt a ház körül, az apja füttyentésére máris tódultak a legények a gangos Vási-portára, s míg ők almát szedtek, fát hasogattak, vagy a diót verték le, miközben azért epekedtek, csak egy hunyorításra kukucskálna ki Piroska a firhang mögül, Vási András a kerti lócán granszinyörként pöffeszkedve nevette a rászedett fajankókat, hiszen azt jó előre kirafinálta, biz nem ily földönfutó, templomegere bugrisokhoz, hanem valamék sokholdas gazdához fogja hozzáadni világszép leánykáját.

Eljött az év, mikoron már gázlámpák világlottak Tarján főutcáján, s egészen Gózonig poszogott a vicinális. Kitört a tavasz, esténként úgy illatozott az orgona, hogy bele kellett bolondulni, almafák és akácok hullatták virágukat, s az öreg Vási mit sem sejtett Piroska titkos találkájáról a kenyértelen Kispál Jóskával. Bizony megnyúlt az ábrázatja, mikor a lapaj suhanc gomblyukába tűzött rezedával beállított hozzá az istállóba, s kerek perec megkérte Piroskája kezét. Legelőbb a fejőrocskát akarta hozzágórni, aztán az ötlött eszébe, felnyársalja a ganajozóvillával, végül nyájasan így szólott: „No, fiam, szerdán kehet hányt a tehenünk, ma napfeljöttére megdöglött. Sajnálom, mert olyan szép kónya füle volt. Ha mához esztendőre kerítesz egy hasonszórú, kónya fülű tehénkét, istenuccse, neked adom Piroskát”. Kispál Jóska felment Pestre, kubikus- és falazómunkától pupolykásodott a tenyere, télen a kőbányai sörfőzdeknek vágta a jeget a Dunán, közben sült tökön és pondrosodott szilván tengődött, de kikoplalta a jószág árát. A szuhogyi vásárban rátalált egy kónya üszőre, s Bodokra visszatérvén lelkendezve sietett Vásiékhoz.

Ám Vási András, mikor megpillantotta a habajka legényt, hangos hahotára fakadt, aztán így förmedt rá a villámsújtottan állongó fiatalemberre: „No, fiam, elkéstél az ajándékkal, mert Piroskának két hete megültük a kézfogóját, s már a slaherját is összefércelték néki. Máskülönbem nem fogom egy nyüves tarkáért odaadni az én egyszem leánykámat, hát tirthulj innen, amíg szépen mondom”.

Szegény Kispál Jóska facsarodott szívvel, kivert kutyaként kullogott el a korai esteledésben, miközben felrémlt előtte az urával kéz a kézben sétáló, a keresztelőn gyermekét csitítgató Piroska képe. Elbodászott a dögtemetőig, ott egy kőrisfa alatt megállott, leoldozta a kötelet a tehénkéről, felkapaszkodott a lombok közé, kiválasztott egy erős, göcsörtös ágat, azzal fellógatta magát a kötőfékkel.

Másnap reggel Szúnyog Imre egy férgességben kimúlt jerkét akart elkaparni. Már egy ásónyomnyira kihányta a gödröt, s amint emelné le a barikát a furikról, tehénbőgés üti meg a fülét. Néz erre, néz arra, egyszer csak meglátja a kőrisfa alatt a gazdátlan üszőt, s közelebb lopánkodván hozzá, szörnyülködve pillantja meg a felzsinegezett Kispál Jóskát.

A következő őszön a kőrisfa társaihoz hasonlatosan lehullajtotta lombját, de tavasszal már nem rügyezett ki, s később se hajtott levelet. Petróc Bálint meséli, hogy Gyürke Istvánnal, egy gyermekkori pajtásával egyszer sötétülés után kimentek a dögtemetőbe, amúgy virtusból. Óvakodva körbejárták a kopasz kőrist, de semmi regényeset nem találván, már épp indultak volna, midőn – hacsak a szemük nem káprázott – egy kötél végén himbálózó ködalakra lettek figyelmesek, ki mintha egy láthatatlan csigán ereszkedett volna le lassadán az ágak közül. De a két lurkó nem várta ki, míg az akasztott ember talpai a földet érik, hanem nyakuk közé szedték a lábukat, s hajhászott vadakként nyargaltak haza.

Végezetül essék szó az időszaki portyázókról, kik csupán bizonyos napokon vagy az esztendő egy bizonyos szakában kísértének. Bíró Julcsa épp betöltötte a tizenégyet, s a mezei munkák bevégeztét várta, midőn édesanyja elengedi majd az aratóbálba, élete első szoáréjára. Dologidő kezdetén fúrge menetkeként szaladt fel a kazalrakásra, megragadta a vasvillát, s mihelyst felzúgott a cséplőgép, már góralta is a kévéket az etetők elébe. Egyszer, midőn a masina tetején hányta a markot, a hőségtől megszedült, beleesett a dobba, s agyonra kaszabolták a verőlécek, amiképp azt a nóta is mondja: „Bíró Julcsa föllépett az asztagra, / Megcsúszott, oszt beleesett a dobba. / Piros vére úgy folyik, mint a patak. / Édesanyja gyöngé szíve meghasad”.

Aratás idején a mezőn éjszakázók hallani vélik a leányka könnyű lépteit a tarlón, amint a kazlak körül bolyong, s ha pitymallatkor a cséplőgép csütörtököt mond, bármiképp ebugattázik is a masiniszta, úgy tartják, Bíró Julcsa babirgált

rajta az éjjel. Kusztoz Ferkó arról tudósított, hogy egy alkalommal, midőn az erős holdvilágtól nem jött álom a szemére, s bóklászni indult a mezőn, egy ázott varnyúként gubbaszkodó lánykát látott a masina tetején ücsörögni vértől pettyezett, foszláncos ruhában.

Nota bene, nemcsak emberek, hanem állati fajok is akadnak a hazajárók között.

Csitke Pali háromszor ült diadalmat Tűzmadár nevű vöröspej csődörén vágta a Szentlélek ünnepén tartott turfon, ennek okán három ízben koronázták pünkösdi királlyá, s cicomázták kedves paripáját villóval és bazsarózsával. Tán örökkéig tart az országlása, ha a belédi vicispán szemet nem vet a győzhetetlen táltosra. A tisztartó egy degesz erszény körmöci aranycsikóval alkudott a bodoki pegazusra, ám a ló gazdája egész Bontó vármegyéért oda nem adta volna az érdemes jószágot.

A megharagított alispán erre egy lator hajdúval hárskötelet feszítettett keresztbe két sudár rezgőnyár közé a majornoki dűlőúton – gondosan elrejtve a sárjűfűben –, merrefelé gyakorta rúgtatott Csitke Pali, ha a csoltói kántor Ilonkáját látogatta. A megcsetlő háta lovasa kibucskázott a nyeregből, a fölbukó mén pedig pártacsontját törte, melyet semmiféle mesebeli ezerjófű nem forraszthatott össze. Tudta ezt jól a feltápáskodó Csitke Pali is, így keserves könnyhullatások közepette elővette rézzel cifrázott stózi kését a csizmaszárból, bekötötte lova szemét a gylcskendőjével, s szügyön döfte a baromorvosra már nem szoruló Tűzmadarat, aztán elballagott a lónyúzó cigányért, hadd lakjanak aznap bőséggel a labancos tanyasi kutyák.

Bodokon pünkösdhétfő éjszakájának csendjét patadobogás és lónyertés veri fel, akárha egy kigyulladt pajtából szabadult vagy ordasfalka elől menekülő paripa vágatna végig a falun. Némely ablakon kileskelő kíváncsiak csupán egy szürke porfelleget látnak, melyet akár egy erős fuvalom is felferhetett, míg az utcára kitésténkedők váltig állítják, hogy az út porának foszló ködén át egy lobogó sörényű, vöröspej csődör rémlik eléjük, kinek patkói szikrát hánynak, habár lábaival nem is tapodja a földet.

Befejezésképp: számos területen él a miséző, vonuló vagy processziót járó kísértetek mondája. Ennek a fabulának egy sajátos változatára sikeredett rátalálnom Bodokon.

Bottyán László, egy öreg szénégető halottak napjának estéjén szokás szerint kiment a temetőbe gyertyát gyújtani néhai szeretteiért. Hosszan elmerengett, elfohászkodott egy-egy fejfánál, s mire felocsúdott, a bodokiak már szétszéledtek,

a sírkert elnéptelenedett, a mécsesek lángjai pedig úgy citeráztak a hűvös szélben, mintha vörös szirmú virágok burjánzottak volna a sírhantokon.

Bottyán László összefűzte húzta magán a szűrkabátját, felragadta a petróslámpát, s nekivágott az erdőnek. Szájában összefutott a nyál, ha arra gondolt, hogy odahaza egy tepszi aranyló pampuska dalmahodik a búboskemencében. Habár úgy ismerte a szűk ösvényeket és a vadcsapásokat, mint a tenyerét, s máskor csukott szemmel is visszatalált kidőlt-bedőlt oldalú szénégető kunyhójához, most mégis eltévelyedett, mert olyan köd gomolygott a fák között, akárha kigyúlt volna a rengeteg, s a hömpölygő füst ellepné az egész vidéket.

Hát ahogy elbódorodva kóválygott a sűrűben, hegedű cincogása üti meg a fülét. El nem gondolhatta, ki zenebonázik éjten-éjjel – hiszen e kései órán nem bázírozhatott gombaszedőkkel, rőzsegyűjtőkkel, kéreghántókkal, vadorzókkal vagy favágókkal való találkozással –, mégis árkon-bokron át megindult a muzsikaszó irányába, hátha eligazítják. A nyirettyű hangja mind erősbödött, s ő hirtelen egy tisztás szélén találta magát, ahol annak előtte még sohasem járt. S amint a telő hold kibúvott a fellegek mögül, Laci bácsi nem volt sem élő, sem holt az elé táruló káprázattól.

A tisztás közepén a sok esztendeje megboldogult Mózsi prímás húzta a talpalávalót a táncolók népes sokaságának. Körben, az erdőszélen tisztos matuzsálemek és éltes matrónák állodogáltak, trécseltek, egy arasznyival az estharmattól csatagos fűszálak felett lebegve, köztük Csitke Pali, ki a békésen legelésző Tűzmadár sörényét cirógatva nézdegélte a dáridózókat. S ahogy oszladozott a köd, néhány ismerős alak is felsejlett a vigadozók forgatagában.

Kispál Jóska a menyecskeként, gyermekágyi lázban elhunyt Vási Sárával járta az ugrálást, s át nem engedte választottját senkinek. Bíró Julcsát kézről kézre adták, alig pördült-fordult egyet-kettőt, s már le is kérte egy újabb imádója. Böhm Ábrám karéjban ropta a harcokban elesett legényekkel összekapaszkodva, jobbán Bojtor Gyurival, mellén nemzetiszín kokárdával. Selyma Gáspár épp csak megforgatta a párját, s már el is tűnt vele a galagonyabokrok rejtekében. Torkos Lajos csak úgy egyszál magában bokázott, de nem is tudott volna senkibe belékarolni, mert egyik kezében borosflaskát, a másikban zsírtól csöpögő, irdatlan ürücombot tartott, s hol a butykost húzta meg, hol a pecsenyéből harapott egyet. És a holtak szellemei csak szaporították a sápatag, halovány holdvilágnál, s már nem gyötörte őket semmi bánat és semmi fájdalom.

A REND

Amikor megtudtam, hogy az orvosi leleteim eredménye rossz, még ott a helyszínen elmosolyodtam. Ez a pillanat azt adta nekem, hogy igazam volt, valami bajom van, nem bolondultam meg, nem vagyok hipochonder, ez a sok testi elváltozás tünete egy másíknak, egy hatalmasabbnak. Igazam volt, jupí. Aztán kissé lelohasztott a nővérke átértző, gonddal teli megnyilvánulása. Hogy milyen panaszaim vannak, mikortól tart, hogy jutottam ideig, vegyem komolyan, álljak rá a dologra, és minden rendben lesz. Rendszerben?! Figyeltem a száját, az onnan áramló hangot, közben arra gondoltam, hogy most valóban hisz ebben, vagy ez a munkája, és épp abban teljesít, végzi a feladatát. Mert ugye, mi van rendszerben ebben a mi világunkban? Jézusom, mekkora ostobaság! Nem is vennénk észre, ha ez a szavunk megszűnne. Rendszerben?! Nevetséges. Vagy talán én éltem már sokat ahhoz, hogy higgyek benne. Lehet. A rutinunkba bezárva, a mindennapjainkat élve olykor elhisszük, hogy rendszerben van minden. Aztán jön valami, ami ebből kizökkent, háború, járvány, halál vagy épp egy személyre szóló betegség, és akkor minden erőnkkel próbáljuk visszaállítani a rendet, a rendszerben való hitünket. Ugyan. Amíg gyerekek halnak meg, nincs rendszer. Ha nyomorult életem látszólagos rendje fennáll, akkor sincs meg! Nem hiszek benne. Aki nem hisz isten létezésében, ateista, és én, aki nem hiszek a rendszerben, mi vagyok? Anarchista? Elgondolkodtató. Nem is kell mindennek nevet adni, van már elég szavunk.

Elköszöntem. Hazamentem. Elküldtem a legjobb barát nőmnek a leleteimet. Hát... kihagyhattam volna ezt a lépést. Szinte már el is temetett a hatalmas optimizmusával. Mondtam neki, hogy ezt zaklatásnak is nevezhetném, de akkor is hadarta a félelmeit. Fél a haláltól. Érdekes, pedig ez is a rendszer része. Mégis, a rendhajtások épp ettől félnek a legjobban. Kibálta, hogy ez borzalmas, de gyógyítható, sorolta, mit csináljak, hová menjek, hogy mennyibe kerül, mert ugye, nem adják ingyen az egészséget, hogy még ma, ne halasztgassam, muszáj. Aztán magáról beszélt meg másokról, akiket ismerek meg akiket nem. Közben éreztem a testemben azt is ismerős elváltozást, hogy ez egy újabb jóindulatú stresszruhany a nyakamba. Ja, igen, az a fránya stressz. A huszadik század óta mindennek kiváltója, oka a stressz, a fő bajforrás. Lehetett előbb is, csak nem neveztük meg vagy másképpen

hívtuk (megint a megnevezés problémája), vagy éppen csak nem foglalkoztunk vele, divatos lett. Megtaláltuk a gyógymódot is, nem kell stresszelni. Ennyi.

Erről jut eszembe a család. Velük is közöltem, hogy igazam volt, van valami bajom, nem ment el az eszem. Aztán vegyes reakciókkal szembesültem. De mindben közös volt a sajnálat. Mint amikor megbántunk vagy megütünk valakit, és azt mondjuk, hogy sajnáljuk. Ez a sajnálat volt jelen náluk személytől függően különböző mennyiségben. Nem is ez a fontos, hanem hogy ők is, én is tudtuk, hogy mindennek a kialakulásában igen nagy szerepet játszottak. A gyerekeim a saját frusztrációjukat, problémáikat rám hártják. Hiába próbálkozom különféle módszerekkel kitérni előlük, akkor is rám zúdítják. Mint egy vízbombát, hozzám vágják, gondolják, én bírom, de az ötödiknél már fázom, és fáj. Ezzel olyan mértékű megterhelést okoznak, amely nyomot hagy, és még folyamatos is, ugyanis állandó jelleggel passzolják át az élettől kapott labdájukat. Én gyakran hangsúlyozom, hogy éljék az életüket. Szülőként nem vagyok köteles helyettük gondolkodni, dönteni, cselekedni, következményekkel bajlódni... És a párom. Ő az az ember, aki mindig akar segíteni, azonban a segítsége olyan kártékony melléktermékekkel jár, hogy az állapotom nem nullázódik, hanem mínusz valahányra esik. Ja, és a szüleim, ők az avatkozás minden fokozatán átjutottak. A varázsszó: féltenek. Ez aztán jogot ad nekik mindenre.

Úgy érzem, hogy nem akarok tenni semmit. Se nem megyek orvoshoz, se nem mesélek többé másoknak a betegségemről, nem engedek a kiszolgáltatottságnak, nem hagyom, hogy mindez meghatározzon engem. Valójában semmit sem akarok. Nem állítom, hogy meg akarok halni, de azt sem, hogy nem. Jelen pillanatban elégedettséget érzek, igazam lett, beteg vagyok. Megbarátkozom ezzel az új állapottal, a rendet megszegő helyzettel, és nem, nem akarok rendet tenni.

■ ■ ■

CSONGOR VAGYOK

Elmúltam negyven, és a munkámon kívül nincs semmim. Van munkád, Csongor, örüljél, szokták mondani a haverok. Hát örülök, mondjuk. Ez maradt csak, hogy ennek örüljek. Külföldön dolgozom, Göttingenben. Tudok már valamelyest németül. Egy gyárban dolgozom, sajtgyárban, ahol szalagmunkás vagyok. Nem jár nagy felelősséggel, de stresszel sem. Munkásszállón lakom. A cég biztosítja ezt, levonja a fizetésemből a szállás költségét. Meg ugye még az egyéb kiadások hozzáadódnak, de jól keresek. Nincs is mire költenem, magam vagyok. Dolgozom, eszem, alszom.

Anyám is már abbahagyta, nem noszogat, hogy nőüljek meg, hogy jó lenne unoka. A húgomnak lett gyereke, és elvannak azzal, meg ők közelebb is élnek hozzájuk. Szóval mintegy kielégítették anyámék nagyszülői elvárásait, és engem békén hagynak, mondhatom azt is, lemondtak rólam. Apám is olykor célozgat a férfiaságomra, hogy miért nem csináltam már valakinek gyereket. Nincs családom, ez a bajuk, tudom, nekem is. Hogy még mindig, ahogy mondják, a nyakukon élek, és ugye, célom sincs. Minek ház, minek autó, hiszen nincs családom, válaszolom.

Senki sem gondolta, hogy nekem is lesz valakim. Aztán egyszer, mikor otthon voltam, ajánlottak egy idősebb nőt, akinek van egy gyereke. Néhány évvel idősebb nálam Karolina, de jól tartja magát, ezt is mondták. Kíváncsi voltam rá, mert ugye, elvagyok én, de az elvárások, a megjegyzések, hogy „neked nincs senkid” meg hasonlók, valahogy életcéloommá lett, hogy legyen valakim, végül is már mindegy volt, hogy ki, csak legyen valaki.

Első találkozásunk során Karolina átlagos nőnek tűnt. Középmagas, sötét hajú, negyvenes nő. Szúrós, erőszakos a tekintete, meg mikor beszél, mindig előredől, mintha rá akarna valamire beszélni, meggyőzni az igazáról. Szinte ráhajol az emberre. A szeme ilyenkor kidülled, mintha a szemgolyó megnagyobbodna, homlokán ráncolja a bőrt, a szemöldöke pedig fenyegetően uralja az arcát. Barnás a bőrszíne, mintha mindig kicsit piszkos lenne, a haja csak lóg, sosem csinál vele semmit, csupán a füle mögé tolja, ami nem túl előnyös a széles arccsontja miatt. Nem, nem bámultam meg őt, illetve mégis, figyeltem, mikor mással beszélt. Nem találtam se szépnek, sőt, csinosnak se. Nem volt szimpatikus.

Akkor kezdtem vonzódni hozzá, mikor kitarulkozott. Nekem, a nagy, erős férfinak megnyílt a gyenge nő. Felébresztette bennem az ősi férfi védőösztönt, hogy a gyengébbet óvni kell. Annyira jólesett, szinte hájjal kenegettek, ahogy anyám mondaná. Elmesélte, hogy őt terhesen otthagya a szerelme, és nem is segített neki. Megszülte a kislányukat, de a férfi csak ritkán vitte el, mert lett a férfinak új nője, meg gyerekeik születtek, és az ő lánya már felesleges lett. Az ő lányát meg a születésnapján sem hívta fel. Hasonló panaszáradata a volt pasijára. Aztán a többi párját is átkok között emlegette. Na, de a szüleit, a testvéreit is. Állítólag kitérták a vagyonból. A földeket, a munkagépeket, a birtokot a bátyja kapta, csak egy kisebb összeggel szúrták ki az ő szemét. Neki meg dolgoznia kell, hogy eltartsa a gyerekeit. Ja, és a gyereket is el akarják perelni tőle. Most is folyik a per, hogy állítólag ő rossz anya, hogy piszkos, hogy beszámíthatatlan hisztérika, és nincs jó helyen nála a lánya. Az ő lánya! Akiért annyi áldozatot hozott! Akiért az életét naponta feláldozza.

Tudtam, megtaláltam a helyemet. Mondtam neki, hogy mikor itthon vagyok, nála fogunk élni. Át is cuccoltam anyáméktól. Ők örültek is, hogy végre elment a gyerek, mert növényszobát akart anyám kialakítani, és épp az én szobám fekvése kitűnő erre a célra. És már lemondott az álmáról, de most, hogy elpakoltam, remélte, nem jövök vissza, de ezt a tudtomra is adta, miszerint, ha elmegy a gyerek, akkor már ne menjen vissza, találja fel magát, főleg, ha férfi, tette hozzá apám. Megértettem. Jó lesz nekem Karolinánál, lelki szemeim előtt fokozatosan kirajzolódt az életben elfoglalt új helyem.

Megismertem a kislányt, aki nem is volt már kicsi, felsőbe járt, hetedik osztályba, és valóban egy igazi férfi kellett ide, aki megmondja a tutit, aki harcol értük. Karolina minden vezető szerepről önként és örömmel megvált. Az a fajta volt, aki egyszerre csak egy dologra tudott összpontosítani. Nem bírta a napi gondokat, a gondoskodást, rohamokat váltott ki belőle. Rám bízta a lányát, az iskolai szülőiket, a peres ügyét. Volt ám mit csinálnom, hirtelen tele lett az életem. Az általam jól megfizetett ügyvéd tette is a dolgát, és a lány Karolinánál maradt. A szülőket, a testvért kizártam. Igen, veszekedésekkel járt a dolog, cirkuszok a faluban, mondták a helybeliek, de ha harc, hát legyen harc. Az iskolába is látványosan bevonultam, az osztályfőnököknek megparancsoltam, hogy most már csak velem kommunikáljon, én veszem át a kislány iskolai és mindenféle gondját. Az iskolai pszichológussal is beszéltem. Nem értettem, hogy miért csak kitűnő és nem annál is jobb ez a gyerek, az én pártfogoltam. Hiszen mindenből ötöse van, és mégsem őt viszik versenyekre. Beszéltek mindenfélét, magyarázkodtak nekem, hogy nem mindenki versenyre való, hogy az osztályverseny, majd az iskolai verseny legjobbjai jutnak a következő szintű versenyekre. Hogy Panni jó diák, de nem kiemelkedő, nem üti meg azt a mércét, hogy versenyre mehessen, hogy ő jó, de vannak jobbak nála. És akkor már tudtam, hogy mi az állás, igaza volt Karolinának, lefizetik őket, a tanárokat, a pszichológust, az igazgatót, mindenkit. Ez nem csak afféle összeesküvés-elmélet, ez maga egy összeesküvés! Lefizetik őket, hogy azok a gyerekek menjenek versenyre, és ne Panni. Ezt csinálták Karolina szülei meg bátyja is, mindenkit lefizettek. És így haladnak előre, így érvényesülnek. De majd én rendet teszek ebben a kisvilágban, határozta el, megvalósítom a mi igazunkat. És nem is álltam meg, mindenkit addig zaklattam, míg elértem, amit akartam. Igaz, nem sikerült „generáció tanulója”-nak megtennem Pannit, pedig napi szinten hívogattam az illetékeseket, mindent megtettem, amit lehetett, de amazok gazdagabbak voltak, és legyőztek. Már a telefonon sem értem el őket, nem vették fel nekem. Állítólag senkije sem vagyok Panninak, és pszichikai zaklatásnak nevezték, amit teszek, és még ők fenyegetőztek, hogy feljelentenek, ha folytatom.

De én tudtam, hogy igenis végre vagyok valaki, jó úton járok, én, aki valakinek a párja, valakinek a pótapja, és jobb vagyok, mint bármelyik édesapa, Karolina szerint.

Most jó. Panni színikitűnő, ezt sikerült kiharcolnom. Mi az, hogy nem érdemli meg, emeljék fel neki és kész! Milyen hülyeség az, hogy nem lehet mindenből ötöse, de lehet. Megmutatom, hogy lehet. Az életem értelmévé vált, hogy Karolináért és Panniért küzdjek, harcoljak a mi igazunkért. És végre megvan mindenem.

CSILLAGKÉP

És csak nézem kínnal egyre őket –
kis patájuk nyomán gyász fakad –,
az ártatlan-szemű borjakat,
a méhemből lenni igyekvőket.

Alig vált útra, másik készül – újra
harcot vívni emléim körül.
Az újdonszülött öklendve örül,
ha testvérét tejből végképp kitúrja.

Kárhózzal kérem – hisz mit se tehetek –:
bennem élet s tej elapadna!
de jönnek sorra... És gyűlnek a tetemek.

Az újak konokul rám tapadva
pusztítják egymást – apasztanak engem.
Élünk és elveszünk gyilkos szeretetben.

SZARVASVADÁSZ

Pedig mondták az öregek,
egykor megfizetek mindenért:
az oktalan ontott zsigerért...
S most gyűjtöm a köveket,

gallyat – rekesztéket tákolni magamnak.
A hazatartó ösvényt belepte a hó,
megannyi rekedtre ordított hahó!
visszhangtalan marad. Arcomra tapadnak

az iszonyat sűrű, fehér pelyhei.
Mert valami les rám odafönt!
Gyomrom háromnapis éhség kérleli –

szemem káprázik, s ragyog a csönd...
Bénul karom – nem tudom magam védeni.
Fülemben már erdők örök dala zöng.

LIDÉRCSZÁLLÁS

Girhes ló állt az udvaron, odatámasztva a vén diófának. Állati bőre és a növényi kéreg már-már összenőtt, oly erővel támogatta a lábom maradását. Aki elsétált a porta előtt, sandán megállapította:

– Ez sem húzza tovább, mint a gazdája.

Pedig egyelőre még semmi sem dőlt el: a ló állt, a gazdája meg feküdt a kerti padon, kigombolódott inge résén át süttetve a hasát a déli nappal – napra nap. Rá is harangoztak ilyenkor. Ugyan nem azért, mert lidércbe botlott a faluvégi zúgónál, ahová – hűvös vizet inni – hajnalonta elkocogott a lova hátán, de ettől még úgy vélték, neki is szól a harang, mivel nem csak találkozott a lidércel, nem csak megbabonázta, hanem az belé is költözött. Sőt, nem csak belé, hanem a lovába is. Ez már a kapun túlról is lerítt róluk. Se benyitni, se zörgetni nem kellett ahhoz, hogy látsszon, miként a templomtorony, mindenki fölé magasodik belőlük valami nem evilági. Meg ahhoz se, hogy szárnyra kelhessen a közösségbolygató hír. Mert attól kezdve ki ne félt volna, hogy őt is hatalmába keríti a lidérc? Ha egy embert és egy lovat egyszerre megszállt, ki maradhatna ezentúl biztonságban közel s távol?

Naplementekor különös hangok kezdtek kiszűrődni erről a delejes udvarról. A ló ilyenkor gyermeki sírásba kezdett, s patáit neki-nekivágta a földnek, mintha föl akarná törni a héját, hogy tüzes magmát nyelhessen, gazdája pedig sivített, akár egy lángon feledett teavízforraló. Igyekezett mindenki az est beköszönte előtt betérni az otthonába, s ronggyal teletömködni a kulcslyukat, az ajtórést pedig alaposan meghinteni a hetivásárból szerzett szenteltvízzel. De nem mindenkinek sikerült időben teljesítenie ezt. Mert az állatok makacsok, ki akarják élvezni az Isten fényvel és fényben áradó melegét, annak utolsó pillanatáig, ezért mindig akadt olyan, akit ég alatt értek a borzadályos hangok. Az ilyen ember nem tehetett mást, imaszó mellett elvackolta magát a fészereben, és fennhangon pitymallyal mormolta a megszállottsággal szembeni könyörgését. Közben bármennyire kiszáradt a torka, folyadékot addig nem vehetett magához, míg a kakas ki nem kukorékolta a világból a körötte ólálkodó, lelkéért ácsingózó lidércet. Aki azonban eltévesztette a rigmust vagy beleszunyókált a védelmező formulába, annak egyetlen

lehetősége maradt józan esze visszaszerzésére: pucérra vetkőzött beállhatott a zúgó alá, hogy kivacogjon belőle valamennyi nemkívánatos rosszaságszerzeménye. Az ember ugyanis jóra való, csak a fránya kísértő miatt védtelen. Tehát tehetlenségét korszerűen – friss vízzel – orvosolnia kell!

Galibát először az okozott, hogy az egyik háznál az asszony, a másiknál az ember gondoskodott az állatokról, vétette el az időt, szunnyadozott a fészerben, s ez rendszeressé vált bizonyos körökben. A falu aggszűz szipirtyókból verbuvált erkölcsrendészetének föltűnt, egyesek és kettesek gyakorta kerülnek megszabadulást igénylő helyzetbe, úgyhogy megfigyelést irányoztak elő a zúgóhasználat jogsultságának megállapításához, azaz csoportba szervezett őrjáratot tartottak az est közeledtével faluszerte. Kockáztattak ezzel – és újra és újra elbuktak. Legalábbis képletesen, mert a hátborzongató hangok rendre együtt, az út porát tapodva lepték meg őket. Kétségbe ettől mégsem estek. Közismert tisztaságuk talizmánjául szolgált szüzességük, amit akár oda is vetettek volna a lidérc elé védőpajzs gyanánt, ha az fölbukkan a lóból vagy a gazdájából való előkőborlása során, de ez nem következhetett be. A lidérc ugyanis pontosan tudta, kit érdemes fölkeresnie. Ő is zsenge test után vágyott, akár – lelkük mélyén – az éber és szemfüles szipirtyók. A fiatalok viszont vagy bent vacogtak a házban a dunyha alatt, vagy kint – ahol volt is okuk rá – a fészerben, mindenképpen zárt ajtó mögött. Lehetett rajta zörgetni, kilincset rángatni: ki nem nyílt. Kedves hangnál ellenben más volt a helyzet. Az erkölcsrendészeknek azonban erre nem állt rá a szájuk. Fennhangon szitkozódta-karáltak a Hold és a csillagok fényénél, mintegy földre rántva mindazt, ami belőlük isá, por és homou. Aztán meg pisálás volt az egészre a kerítés tövében, mivel dolgozott a veséken a hűvösség, és beleivódott a szövetekbe a harmat, mielőtt fölkelt volna a Nap – amire elcsitult a ló és a gazdája. A szipirtyói feladatkör viszont ettől még nem ért véget: folytatódott a zúgónál való rituális tisztálkodással, ami másokra elrettentően hatott, vagyis a lidérccel szemben más módszer kimódolását tette szükségessé. Össze is ültek azonmód, kiművelni az aktuális protokollt.

Néhány nappali töprengésre szánt óra elteltével senki sem volt abban biztos, kitől származott a messzemenő következményekkel járó megoldás, mert azt mindenki sajátjának tartotta, de terjedt, akár a pestis, s el is vitt majd' mindenkit a lova után. Ugyanis szent meggyőződéssé vált, hogy a lidérc távoltartásához lóhere kell a bugyellárisba. S ezt úton-útfélen lehetett hallani. Igaz, hogy az emberek többsége négylevelűre gondolt, viszont, mit lehet tudni, ha a kisebbségben lévők technikája bizonyul hatékonynak, gyorsan beállhat a változás. Egy kivételével leléptek tehát a lovak, és rögvest követőkre találtak. Az az egy ugyan levált az ő diófájáról,

ám a lidérc sem bírta tartani benne a lelket túl sokáig. Pár bizonytalan sasszét követően engedte kilehelni a gazdája felé. A gazdája próbálta azonmód visszalehelni. A leheletek találkozásánál egy kis rózsaszín köd keletkezett, ami hamarosan szertefoszlott. Láthatta, aki nem vak: eldőlt a falu sorsa ezzel. A szipirtyók fantáziálásának realitását meg elsodorta a zúgótól távozó patak, így végül felöltöztek, hazabaktattak s begyűrték egy fő fokhagymát, hogy a bűdöslyuk megmaradjon, meg jól is lakjon. Hátha visszatérnek még a messzemenők, a lidérces napok meg ismét menővé válnak. Ezt hozza el majd ajándék gyanánt a jövő!

NYUGTAT...

egy bevásárlóközpont főfolyosóján állok
kezemben egy bevásárlókocsi kapaszkodója
talpamat felteszem a jobb oldali kerékrácsra
nézelődök csupán bevásárolni nem én fogok

oldalról előlről hátulról emberek özönlenek
ugyanolyan lázas tempóban mint ahogy én
özönöltem be ebbe a modernkori templomba
mind kocsit tol gyereket vonszol tatát támogat

minden ember más és más egy sincs aki
ugyanolyan lenne mint a másik kocsitoló
mindegyik fejében más és más vágyakkal jött
és másfajta csalódással távozik a kijárat felé

de nem a boltról van most szó és nem is az
árúkeszletről vagy pénzről ami mindenkinek más
mennyiségben adatott meg mielőtt belépett
ebbe a földi szentélybe imádni az anyagot

nem most arról szeretnék beszélni hogy a
szemlélődésem közben arra gondoltam
megnyugtató az a tudat amikor felfedezem
egyik ember sem tökéletes még a legszebb sem

mindnek van valami „hibája” sajátossága ami
csak rá jellemző az egyik hurkás a másik gebe
a harmadik biceg a negyedik pohos az ötödik:
nem folytatom megnyugtató hogy nem én vagyok
egyedül tökéletlen...

LEVÉL A ZAMBÉZITŐL

A Zambézi partján alapvetően más az élet, mint otthon, Magyarországon. Más a cselekedeteid tétje, más motiválja, más irányítja a mozdulataidat, más a ritmus. Mindenekelőtt az életben maradás, saját fizikai létezésed megőrzése a legnehezebb. Ittlétem hetedik hónapjában a bakteriológiai környezetet lassan megszoktam, bár az elején ez is igen nehezen ment. Nyolc-tíz napig a szinte állandó hasmenéstől legyengülve szédelegtem a faluban, pedig csak forralt vizet ittam, és frissen készített, tűzön főtt, egyszerű ételekhez nyúltam.

Minden napszak, így a reggelek is fülledtek, a megszokhatatlan magas páratartalom miatt nehéz a légzésem. Folyamatos, éjszakát átfogó alvás szinte lehetetlen, inkább szundikálok, mint alszom. Különösen a hajnalok gyötrőek, amikor a folyam felől felkúszó pára lustán, nyomasztóan hömpölyög a falut körülvevő erdő fái között. Miután ébredést követően fáradtan kitámolygok a konyhóm elé, és nyomban leroskadok az odagörgetett farönkömre, mintha felhőben ülnek. Amikor végre szétüti a napsugár ezt a sűrű meleg ködöt, a délelőtt fele már eltelt. Ilyenkor néhány konyhó előtt tűzön, szedett-vedett kondérokban melegszik a víz. Tompa tudattal és sajgó végtagokkal bámulom, amint a halászó férfiak első csoportjai sorban megérkeznek a folyóban már megtisztított reggeli zsákmányaikkal. Ha méretes tigrishalat fognak, és nem voltam velük, közel megyek. Szeretem nézni ezt a hatalmas, áramvonalas, nagy testű halat. A halászok olykor egy-egy késes tigrishalat is bevonszolnak a faluba – a fehér ember ezt borotvapengéjű tigrishalnak nevezi –, aminek elejtése itt valóságos diadalnak számít, mivel igen veszélyes és erős óriás. Nem ritka a negyven-ötvenkilós példány. Ezt a halat mindig megfüstölik, szárítják, és szűkebb időkre tárolják. Szerencsére a halászok mindig bőségesen hoznak zsákmányt, a vad és hatalmas Zambézi anya gondoskodik gyermekeiről.

Itt nincsen óra és nincsen áram, jószerével idő sincsen. Az egyetlen mindenható akarat a természet, amely mutatja a lehetséges életet, vagyis beszél, utasít, mi pedig alkalmazkodunk, mert ez a helyes élet, és egyébként sem tehetünk mást. A rovarok mindennapi rohamát már jól viselem, lassan megtanultam velük élni. A Zambézi partján rovaruniverzumban létezzük.

A helyieknek korán indul a nap. Még pihenhetnék, de pirkadatkor az asszonyok elindulnak a dolgukra, a halászok a folyóra. A nők közül ki mosni, ki a part közelében fakadó jó forrásra megy vízért. Csapatostul járnak, ez ad biztonságot a ragadozók ellen. Alighogy elhagyják a falut, énekelni kezdenek, a védekezés egy formája ez is, egyszerű dalaik elhalkuló foszlányait rendre hallom hajnali szendergésben. A legnagyobb veszély itt az „amba” és az „ambata”. A tigris és a párduc. Pontosan a fekete párducot nevezik ambatának, a foltosat ambatinak. Általában elkerülik az embert, de ha akaratlanul túl közel kerül hozzájuk valaki, kivédhetetlenül, villámgyorsan támadnak. Hús vagy nekik, mint a varacskos disznó vagy a sekély vízben úszó hal, amelyet három-négy méteres vetődéssel képesek elkapni. Hallom, falunk népéből is szedtek áldozatot, bár mióta itt vagyok, még nem öltek meg senkit.

Otthonról nézve itt minden egyszerűnek tűnik, mert többnyire olyan sztereotip kép él bennünk, hogy a „vademberek” boldogan és dologtalanul élnek a természet lágy ölén. Azonban ez nem így van. A városlakó ember saját világának közepéből könnyen hiszi, hogy a trópusokon elég lenni, a természet szállítja a megélhetés feltételeit: élelmet, kevés ruhát, háznak való fát. Belénk vésődik kiskorunktól, hogy a vadak a természet tenyerén élnek gondtalanul. Így képzeljük. Igaz, hogy az őserdő igen gazdag vegetáció, de mégis legnagyobb gondunk a mindennapi táplálék megszerzése. Soha nem gondoltam volna, hogy a talaj s vele az őserdő alsó növényi élete ilyen szegény. Pedig elég logikus, csak az urbanizált ember nem láthatja ezt. Minden tápanyag fent van a fák törzsében és a toronymagas koronákban. Ez az óriási és gazdag vegetáció mindent felvesz alulról, amit csak lehet, szinte kilúgozza a földet. Lent állandó homály, sűrű liánfüggöny, gyilkos avartakaró, amely változó vastagságú, s amelyről soha nem tudhatod, hogy pár tíz centiméter vastag, vagy csak lefed egy több méter mély gödröt, árkot, mélyedést, amit valamikori szuperárvizek vájtak ki. Elég egy rossz döntés, megfontolatlan lépés és véged. Végtag nyílt törése fél halál, itt gyorsan adható antibiotikumdózis nincsen. Bizonyos állatok marásai szintén biztos halált jelentenek.

Fő táplálékunk a hal és a vadhús, az ehető növényeket igen megbecsüljük, az asszonyok megfőzik, olykor pépesítik a húsokhoz.

Én lehetőség szerint a halászokkal mozgok, hozzájuk csatlakozni volt esélyem. A vadászat nagy és összetett mesterség, bele kell születni. Lassan megtanulom a halász módszereket és a halászat közbeni viselkedést, védekezést. Védekezni főleg a folyó fölé hajló ágakon tanyázó csúszómászóktól, rovaroktól, mindenekelőtt a kígyóktól és mérges pókoktól kell, mert életveszélyesek. Vadászó módszerük a ráhullás.

A mindennapi élet lassan folyik és természetesen. Esténként olykor belopózik kunyhómba a törzs női közül valaki, de nem mindig tudom, kicsoda. Sőt, az elején egyáltalán nem tudtam. Rájöttem, nem mindig önszántukból teszik, hanem kéri, rendeli őket a matróna (a mola). Jobb híján nevezem matrónának az asszonyok idősebb vezetőjét. Amúgy okos, gyors észjárású. Ötven körül lehet, de ő itt már öregnek számít. Engem a nyelvükön „élő öreg”-nek, „meri han”-nak neveznek. Azt az öregedő férfit nevezik így, aki bár koros, de még életerővel rendelkezik. Aki már nem jár ki a férfikkal a folyóra vagy a mély dzsungelbe, az egyszerűen csak öreg, vagyis „han”. Mert fehér vagyok, mert itt élek, az ép fogazatomért és a halászatban látható helyel-közzel eredményes munkámért kicsit tisztelnek. Eddig nem ilyen fehér emberek jártak itt, ráadásul nem maradtak pár napnál tovább.

Hagyományosan az idegen iránti vendégszeretet kimutatásának természetes velejárója az asszonyok kötelező, odaadó szolgálata. A nők férfitisztelő, kedvesek, előzékenyek, és olykor zavaróan hálásak. Ez szinte genetikai beállítottságuk, természetes viselkedésmódjuk. Ha naponta látja az ember, hogy a nők és a gyerekek élete a férfiak veszélyekkel teli halászó, vadászó képességein és helyzetállásán múlik, ez talán érthető. A nők tudtomra adták, hogy tetszik nekik, ahogy bánok velük, ahogyan szeretem őket. Gondolom, főleg a simogatás szokatlanul új és felemelő érzés számukra. Az asszonyok itt nem kapnak elég simogatást, bátorítást, dicséretet a férfiaktól. A törzs férfiemberei egyszerűen használják a nőket, bár nem válogathatnak közöttük. Ez megalázó és helytelen viselkedés itt egy férfi részéről. A férfi–nő viszony alakítása a matróna feladata, amint a halászat és vadászat irányítása a főnöké (gara). Ebből adódóan minden gyerek mindenkié. Féltve nevelik őket. A törzs nagy tiszteletű gyógyító embere (konk) egyszemélyes intézmény.

Még hat hónapig maradok. Előre félek a monszontól, most még nem tudom elképzelni, milyen lesz az állandó nedvesség, az ettől is több pára és a szinte folyamatosan ömlő eső. Mostanában, ha pár napig esik, utána napokra bedagadnak az térdizületem. A gyógyító ember ilyenkor megszemléli a lábam, komoly arcot vág, mormol valamit, amit szinte a gyomrából hallok, majd elmegy az erdőbe, vastag húsú, írólap nagyságú leveleket szed, amelyekbe mohaszerű növényt rakogat, mint vágott dohányt a spangliba, és finom hánccokkal a gyulladt felületre köti. Két-három kezelés után többnyire elmúlik a lüktető fájdalom, a duzzanat lelohad, testrészem elveti a hőt. A gyógyító ember igen büszke, hálát nem kér, különben is távolságtartó velem. Talán ösztönösen féltékeny. Ő itt magas rangú személy, étkezésnél, a tanácsban fő hely illeti meg. Más fogalmam nem lévén, úgy látom, ő a táltos.

Már vagy 50-60 szót és egyszerű mondatokat is tudok a meshalok nyelvén. Kedvenc kifejezésem a „lukuta mona adati”, vagyis: „nyisd ki a szíved”.

Éjszakánként gyakran felébredek. Ilyenkor a teljes és tökéletes sötétségben utazom életem élményeivel. Mindig a kis nógrádi falumból indulok, és a városi munkáim frusztráló közegében akadok el, ahol erőlködő küzdelemben, alakoskodásban az ember–ember ellen létezést tanultam, és nem a másik emberért levést, mint itt, a természetben. Álmatlan, oxigénhiányos éjszakáimon vándorútra indulok a Földön. Álmomban olykor magasan repülök, mint a műholdak, és amikor kedvem tartja, vagy túlságosan sok fényt látok feláramlani a Földről, lejjebb ereszkedem, és kíváncsian beletekintek a nyüzsgő életbe. Por- és koromövezeten áthatolva bámulom a felfokozott földi áramlásokat. Gépkocsik százazrei, vonatok, repülőgépek iramlanak szabályozott céljaik felé, a kivilágított metropoliszokban milliók futkosnak, mint hangyák a megpiszkált bolyban. Bár álmomban is el tudom képzelni, hogy milyen motívumok hajtják ezt a nyüzsgő áramot, hiszen én magam is része voltam és része is leszek talán, de lényegében mindez érthetlenségnek és oktalanságnak tűnik ebből a fizikai-lelki távolságból. Bénító a magasból látható sokaság, sűrűség. Sok ember, sok gigászi gép, sok technológia, nagy dinamika, sok áru, sok energia, sok nagy fegyver, sok szennyezés. Amerre látok, fűtött élet. Melegházi növények, melegházi állatok, az emberek is melegházakban és neonfényben. Mint virulens biomassa penész fogja át Gaiat az öntörvényű ipari civilizáció. Kiterjesztett tudatommal ráérzek, hogy a látszólagos szabályozottság csak a felszín. Magamon kívül mintha tudnám, hogy a szabályozó csomópontokon lévők rettegnek a megfoghatatlan és kiszámíthatatlan örvényléstől, és még hatékonyabb rendszereken dolgoznak, már a mesterséges intelligenciát is bevonva. A bennem lakó tudat megsejti, hogy a gépi intelligencia könyörtelen és félelmetes megoldásokat, programokat vázol kezelői számára. A programgazdák elborzadnak ugyan, de szoktatják magukat a totális hatalom és saját túlélésük egyetlen lehetséges forgatókönyvéhez. Kelletlenül, de megértem, hogy a naiv és vulgármaterialista talapatú, haladásmítoszon alapuló ideológiát már sikeresen beiktatták a többség tudatába. A helyes és a helytelen, az igazságos és az igazságtalan, a humánus és a nem humánus fogalmak relativizálása már teret nyert. A természetelvű társadalomkép felbontása folyamatban, kezdeti eredményei biztatóak, a régi-új karaffák dörzsölik tenyerüket. A világot átfogó, koncentrált és ellenőrzött kommunikáció technológiai alapjai elkészültek, főpróbája sikeresen megtörtént. Utazásaim egy pontján valamiért mindig tanulságot szeretnék levonni a látottakból, megértett folyamatokból, de szinte mindig döbbenet szorítja

el a szívemet: mert az értelemmel rendelkező homo sapiens sapiens értelmetlensége tárul elém, és ettől lebénul kisember-tudatom.

Itt, a kunyhóban éjszaka gyakran furcsa zajok riasztanak meg, hol a szél sodor ágot kunyhóm fűtetejére, hol meg valami állat mászik a gyékényem alá, amelyet ki kell tessékelnem. Főleg százlábúakhoz hasonló, arasznyi féregkirályok vagy gyíkok surrannak be, némelyikük harminc centiméteres is lehet. Nyughatatlan éjszakáimon gyakran dühösen sóhajtok fel: „Mi a fészkes fenét keresek én itt ötvenévesen Angola és Zambia határán? Miért kellett ez nekem? Mit remélek, mi lesz ezeknek az istenverte kínok között eltelő hónapoknak a hozadéka az én életemben, ha egyáltalán túléltem?” Azután a fáradtságtól persze mindig újra álomba szenderülök.

Még sötét reggel van, végre mélyen aludnék, de Nosi, a fiatal halász dobbant kettőt erős lábával a kunyhóm előtt. Egyezményes jel: ideje kimenni a vízre.

Kimordulok:

– Jól van már, jól van, megyek!

SZERKESZTŐI JEGYZET

Amikor 2023 nyarán a lapot kiadó Balassi Bálint Könyvtár igazgatója, Molnár Éva – nem titkolva Praznovszky Mihály megtisztelő ötletadó szerepét – Süth Gabriella kolléganőmmel együtt felkért bennünket a Palócföld szerkesztésére, mindketten tudtuk, hogy olyasmire vállalkozunk, amit nagy-nagy örömmel csinálunk, ugyanakkor hatalmas lesz a felelőségünk. Szabadkoztunk is először jócskán, hogy de hiszen nem idevalósiak vagyunk, vajon jó lesz-e ez így, mit fognak gondolni majd munkánkról a Nógrádban élő tollforgató kolléganők és kollégák?

Aztán túltettük magunkat kétségeinken, és rohammunkában elkészült a Petőfi-emlékszám tavaly ősszel, majd egy másik dupla szám idén tavasszal, s akkor jöttünk rá, hogy ezután következik csak számunkra az igazán nagy feladat: egy olyan dupla kiadványt kell összeállítanunk, amely méltó módon tiszteleg a Palócföld 70. születésnapja előtt. Sőt, közben az is kiderült, hogy lapunk Párizsban élő főmunkatársa, a magyar (poszt)avantgárd irodalom talán legismertebb és mindenképpen egyik legelesebb alakja, a salgótarjáni születésű Nagy Pál éppen most lesz 90 éves. Nyilvánvalóan önálló rovattal kell köszönteniünk őt, ahogy illik, s ha lehet, akkor egy tőle való saját írással kell megfajelnünk a kollégák és barátok tiszteletét.

Ekkor már azt is tudatosult bennünk, hogy idén emlékezünk meg az emberiség talán legszörnyűbb, önmaga előidézte katasztrófájáról, a holokausztról – sajnos elég sok más tragédia közül lehetne ide beilleszteni szörnyűbbnél szörnyűbb történelmi eseményeket, mint amilyenek az éppen mostanság is zajló pusztító háborúk –, és nyilvánvaló, hogy ennek is önálló egységgel kell emléket állítanunk. És még az is kiderült – épp előző számunk bemutatója után –, hogy a környék egyik legbíresebb szülőltének, kultikus figurájának, a Palócföld rendszeres szellemi vendégének és példaképének, Balassi Bálintnak nemcsak kettős évfordulója lesz idén, hanem éppen (mindössze!) 150 éve találták meg véletlenül az ő és Rimay János verseit tartalmazó kódexet. Természetesen illendő, hogy erről is saját rovattal emlékezzünk meg.

Így alakult ki ennek a számnak a tematikája, majd örömmel kértünk fel korábbi főszerkesztőket – Praznovszky Mihályt és Gréczi-Zsoldos Enikőt – az emlékezésre. Majd olyan szépirodalmi szövegekkel zártuk a számot, melyek között reményeink szerint többnek a szerzőjével nemegyszer fognak még találkozni a Palócföld olvasói.

Azt már az induláskor tudtuk, hogy ezt a számot a szintén éppen 70. évét töltő Kovács Bodor Sándor fotográfiáival fogjuk gazdagítani, és a borítóinkat tervező, hasonlóképpen nagyszerű Bonyhádi Károly grafikusművész segítségével egy Kovács Bodor-kép lesz majd az első borítón is. Legutóbbi bemutatónk után kértük meg őt, hogy küldjön nekünk nógrádi, salgótarjáni fotókat a jubileumi számba. A képsorozatok, amelyeket kaptunk tőle, csodálattal töltötték el bennünket, és kívánjuk, hogy töltsék el ámulattal a kedves Olvasókat egyaránt!

Általuk ismét megbizonyosodhatunk róla, hogy egy kép többet mondhat ezer szónál – nézzük csak meg a borítón szereplő képeket vagy lapunk elején a Felhőisten-arcú fényképet s vele szemben az egyik legnagyobb magyar palóc költő – a szintén majdnem 90 éves – Tózsér Árpád Ősrobbanás című versét: a kép is, a vers is remekmű, de csak ketten együtt tudnak meggyőzni bennünket arról, hogy mégiscsak a közeliünkben téblábol a remény. – Ez a folyóiratszerkesztés értelme.

Tózsér Árpád

KÉPJEGYZÉK

E számunkat KOVÁCS BODOR SÁNDOR fotográfiáival illusztráltuk (a néhány kivételt az adott oldalon vagy az alábbi felsorolásban külön jelezzük).

Az első borítón a *Sárkányt eregető gyerekek a Rónai-lapason* című fotó, a hátsó borítón a salgótarjáni Balassi Bálint Könyvtár bejárata (*Vetülés* című kép) látható.

3. oldal	Nyomot hagy
4. oldal	Háború és béke
7. oldal	Gyökerek (Aki nem adja meg magát)
16. oldal	Belváros
27. oldal	Dr. Fancsik János (családi fotó)
28. oldal	Gyászolók
30. oldal	Ravasz István arcképe (a fényképész ismeretlen)
38. oldal	Aki itt maradt
40. oldal	Randevú
63. oldal	Rónai reggel (Hommage à André Kertész)
78. oldal	Hazafelé
101. oldal	Winkler Márta felmenői (családi fénykép)
111. oldal	Találkozás
116. oldal	Sárkányt eregető gyerekek a Rónai-lapason
117. oldal	Nagy Pál a Rónai kertben
118. oldal	Nagy Pál Rónafalun
120. oldal	Filmforgatás, 1996 (Nagy Pál és Kovács Bodor Sándor a Pécskő-sziklán). Brunda Gusztáv fotója
129. oldal	Közte negyven év (Párizs és Budapest)
132. oldal	Rónafalun
137. oldal	A Medves-fennsíkon (háttérben a Réti-kereszt)
138. oldal	Nagy Pál montrouge-i lakása erkélyén
139. oldal	A salgótarjáni zsidó temető (részlet)
140. oldal	Varga Imre Radnóti-szobra Salgótarjában (a háttérben kivilágított fák)
150. oldal	„Az este már a fák közt”
161. oldal	Reggeli érkező
162. oldal	Ünnep után (háttal Varga Imre Radnóti-szobra)
163. oldal	Somoskő vára (Losonczy Anna és Balassi Bálint szerelmének helyszíne)
164. oldal	Párkányi-Raab Péter Balassi-szobra Balassagyarmaton. Boress Daniel fényképe

192. oldal	Találkozás
194. oldal	Együttható
195. oldal	Az első hó
196. oldal	Egy csók árnyéka
209. oldal	Az utolsó kecskepásztor a Medves-fennsíkon (André Kertész-fotópályázat, 2012 – I. díj)
214. oldal	Ritmusok
216. oldal	Február
219. oldal	Hosszú az út hazáig
220. oldal	Újév napján
227. oldal	Találkozás
229. oldal	A salgótarjáni Zenthe Ferenc Színház
232. oldal	Nyári délután

KOVÁCS BODOR SÁNDOR (1955, Vác)

- 1987–1993 között a Nógrád Megyei Múzeumok dokumentumfilmese
- 1994–2002 között a Soros Alapítvány ösztöndíjasa
- 2005–2014 között a Pannonhalmi Arcus Temporum Fesztivál dokumentumfilmese és fotográfusa
- 1994-től kezdődően filmjeit számos európai fővárosban, illetve Torontóban és Jeruzsálemben is bemutatták
- 2007-től a Rónai Művésztelep (Rónart), 2010-től a Rónai Anzix (Európa legkisebb intermédia fesztiválja) szervezője
- 2006–2021 között a Tarjáni Városlakó Magazin fotográfusa és képszerkesztője
- 2022-től a Librarius.hu képszerkesztője, ezidáig több mint 60 írás szerzője

FILMES DÍJAK:

- Városi Televíziók I. Országos Fesztiválja: II. díj (1994)
- Országos Független Filmszemle – A legjobb portréfilm (a Független Producerek díja) 1996
- Országos Tematikus Filmszemle – I. díj a film kifejezőerejéért (*Kék madár*) 1996

FOTÓPÁLYÁZATOK DÍJAI:

- Izrael képekben (2008) – Portré kategória: I. díj; Élet kategória: II. díj; Közönség-szavazás: I. díj
- Új Magyarország (2009) – II. díj
- Duna-legendárium (2011) – a litera.hu pályázata – I. díj
- André Kertész fotópályázat (2012) – I. díj

SZERZŐINK

- AVAR JUDIT tanár, költő, író (Budapest)
- BARÁTHI OTTÓ ny. közgazdász, közíró (Salgótarján)
- BODNÁR ILDIKÓ ny. egyetemi docens (Miskolc)
- BRUNDA GUSZTÁV népművelő, szakközgazdász (Salgótarján)
- CSONGRÁDY BÉLA ny. tanár, szerkesztő, közíró (Salgótarján)
- FÁBIÁN LÁSZLÓ író (Budapest, Zsennye)
- FRICSKA ÉVA művészeti vezető, Artéria Galéria (Balassagyarmat)
- FÜZFÁ BALÁZS irodalomtörténész (Szombathely)
- G. TORONYI JUDIT történész, levéltárigazgató (Salgótarján)
- GÖMÖRI GYÖRGY író, költő, irodalomtörténész (London)
- GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ nyelvész, egyetemi docens (Salgótarján)
- GY. SZABÓ ANDRÁS író, előadóművész (Budapest)
- HANDÓ PÉTER író, költő (Sóshartyán)
- HLAVACSKA TAMÁS tanár (Budapest)
- HORVÁTH DÁNIEL tanár (Nyergesújfalu)
- JENEI GYULA költő, szerkesztő, tanár (Szolnok)
- KARAFFA GYULA bőrműves, meseíró, költő (Nagyoroszi)
- KAZINCZKI DÓRA egyetemi hallgató (Nagykölked)
- KOCSIS KLÁRA újságíró, költő, szerkesztő (Budapest)
- KOLLER ADÉL ANTÓNIA egyetemi hallgató (Szombathely)
- KOVÁCS BODOR SÁNDOR dokumentumfilmes, fotográfus (Salgótarján)
- LŐCSEI PÉTER ny. gimnáziumi tanár (Kőszeg)
- MÁLICS VIKTÓRIA egyetemi hallgató (Szombathely)
- MOHAI V. LAJOS költő, irodalomtörténész (Budapest)
- MÓRA REGINA tanár, író (Szabadka)
- NAGY PÁL szerkesztő, lapunk főmunkatársa (Párizs)

- NAGY ZSÓFIA gasztroszakértő, rovatvezető, ételkritikus (Ipolynagyfalu)
- PÁSZTOR ÉVA ny. középiskolai tanár, szerkesztő (Balassagyarmat)
- PETRÓCZI ÉVA költő, író, irodalomtörténész (Budapest)
- PRAZNOVSZKY MIHÁLY irodalmár (Nemesvámos)
- PRAZNOVSZKY MIKLÓS FERENC helytörténeti kutató (Salgótarján)
- SÓRÉS ZSOLT zeneszerző, intermédiá-művész, író (Berlin)
- SULYOK LÁSZLÓ ny. középiskolai tanár, kulturális újságíró (Salgótarján)
- SZABÓ ANDREA ESZTER tanár, újságíró (Balassagyarmat)
- SZABÓ KITTI VIKTÓRIA tanár (Ják)
- SZAUER ÁGOSTON tanár, költő (Szombathely)
- SZAUER DÁNIEL egyetemi hallgató (Szombathely)
- SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA irodalomtörténész, ny. egy. oktató (Budapest)
- SZOLNOKI TAMÁS régész, muzeológus (Salgótarján)
- TAKÁCS ÉVA adatelemző, író (Budapest)
- TAR FERENC történész (Hévíz)
- TÓTH KRISZTIÁN régész, muzeológus, osztályvezető (Salgótarján)
- TÓTH PÉTER nyelvész, egyetemi adjunktus (Szombathely)
- TÓZSÉR ÁRPÁD irodalomtörténész, költő, író, esszéista (Pozsony)
- WINKLER MÁRTA tanító (Budapest)
- ZÁVADA PÁL író (Budapest)
- ZSIBÓI GERGELY tanár, író, költő (Salgótarján)

Mégis, miközben maga a fotózás mint alkotói hozzáállás feltételez bizonyos premisszákat, a lényeg, hogy élvezd a fényképezést, ne törődj a trendekkel, csak magadra figyelj, és a képek majd szeretni fognak téged, meglátod!

Kovács Bodor Sándor

(A megjelent fotók mindegyike Nógrád megyében készült.)

Főszerkesztő: FÜZFA BALÁZS

Szerkesztő: SÜTH GABRIELLA

Főmunkatársak: CSONGRÁDY BÉLA, NAGY PÁL (Párizs)

Borítóterv: BONYHÁDI KÁROLY

Fenntartó: SALGÓTARJÁN MEGYEI JOGÚ VÁROS ÖNKORMÁNYZATA

Kiadja: BALASSI BÁLINT KÖNYVTÁR (3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)

Alapító: NÓGRÁD VÁRMEGYEI ÖNKORMÁNYZAT KÖZGYŰLÉSE

Partnereink:

Nógrád Vármegyei Hírlap

Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltára

Artéria Nyelvstúdió Galéria és Klub, Balassagyarmat

A lap elismerései:

Nógrád Vármegye Madách-díja

Salgótarján Pro Urbe-díja

Nógrád Megyei Értéktár „Nógrádikuma”

Készült: OOK Nyomda, Veszprém, Pápai út 37/A

Felelős nyomdavezető: SZATHMÁRY ATTILA

Levélcím: 3100 Salgótarján, Kassai sor 2., telefon: 32/521-560, fax: 32/521-555

Internet: <https://www.facebook.com/palocfold/>

Elektronikus cím: palocfoldfolyoirat@bbmk.hu

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (LAPKER)

A dupla szám ára: 1000 Ft

Előfizethető a Balassi Bálint Könyvtárban és egyéb elérhetőségeinken.

A Palócföld Könyvek sorozatban megjelent könyvek ugyanitt megrendelhetők.

Kéziratokat és rajzokat megőrizzük, de nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867 (nyomtatott) 2786-1821 (online) index 25925

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

A Palócföld folyóirat 2024. évi, 70. évfordulás,
őszii lapszámának megjelentetését és bemutatóját
a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

PALÓCFÖLD

70

Avar Judit

Baráthi Ottó

Bodnár Ildikó

Brunda Gusztáv

Csongrády Béla

Fábián László

Fricska Éva

Fűzfa Balázs

G. Toronyi Judit

Gömöri György

Gréczi-Zsoldos Enikő

Gy. Szabó András

Handó Péter

Hlavacska Tamás

Horváth Dániel

Jenei Gyula

Karaffa Gyula

Kazinczki Dóra

Kocsis Klára

Koller Adél Antónia

Kovács Bodor Sándor

Lőcsei Péter

Málics Viktória

Mohai V. Lajos

Móra Regina

Nagy Pál

Nagy Zsófia

Pásztor Éva

Petrőczy Éva

Praznovszky Mihály

Praznovszky Miklós Ferenc

Sörös Zsolt

Sulyok László

Szabó Andrea

Szabó Kitti Viktória

Szauer Ágoston

Szauer Dániel

Szentmártoni Szabó Géza

Szolnoki Tamás

Takács Éva

Tar Ferenc

Tóth Krisztián

Tóth Péter

Tózsér Árpád

Winkler Márta

Závada Pál

Zsibói Gergely

24003

24003

1000 Ft